اڄ جـــــي سـنـــــڌ

هڪ مطالعو

مصنف:

رڪ سنڌي

ساٿيهه اشاعت گھر حيدرآباد

ڪتاب جو نالو: اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو

مصنف: رک سنڌي

ڇپائيندڙ: ساڻيهه اشاعت گهر، حيدرآباد، سنڌ

ڇاپو: ڊسمبر 2005ع

Book: Aaj ji Sindh, Hiku mutalio

Author: Ruk Sindhi

Publisher: Saneeh Ishait Ghar, Hyderabad Sindh

Printer: Lahoot Art Printers, Hyderabad Sindh

First Edition: December, 2005

مهاڳ

سنڌ کي گذريل ڪن ڏهاڪن کان ڪينسر جهڙو هڪ خطرناڪ مرض اندران ئي اندران ڪائي کوکلو ڪري رهيو آهي. ڪوبه ان مرض جي دوا ڳولڻ ۾ ان کي ناس ڪرڻ لاءِ سنجيده ڪونهي. اهو خطرناڪ مرض هتي ڏينهون ڏينهن وڌندڙ بنياد پرستي ۽ فرقيواريت آهي. جيڪا آهستي آهستي اسان جي الڳ قومي وجود، وطن، ٻولي، تاريخي روايتن ۽ ثقافتي قدرن کي نهوڙي ناس ڪري رهي آهي. اسان جو نوجوان نسل، جيڪو تاريخي تسلسل ۽ ارتقا جي اصولن موجب وڌيڪ باشعور، عالمي امن جو پرچارڪ، مذهبي رواداري ۽ سهپ جو مجسمو بڻجڻ کپي ها، سو مدي خارج ۽ دقيانوسي روايتن، مذهبي ۽ فرقيوار جنون جي ور چڙهندو پيو وڃي. منهنجي هن ڪتاب "اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو" جي مختلف مقالن ۽ مضمونن ۾ سنڌ ۾ وڌندڙ بنياد پرستي جي سببن تي تفصيلي بحث ٿيل آهي.

هن ڪتاب "اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو" ۾ اها ڳالهه ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي ته پاڪستان ٺهڻ کان وٺي اڄ تائين دهشتگردي، مذهبي انتها پسندي ۽ جنونيت سنڌ جي ڪک مان جنم نه ورتو آهي. سنڌ جا حقيقي وارث تارچر سيلن جا خالق نه رهيا آهن، هنن مائرن ۽ ڀينرن کي پنهنجن پيارن جا لاش ٻورين ۾ بند ڪري تحفي طور نه ڏنا آهن. خانگي لشڪر ۽ مجاهدن جا ٽولا سنڌ جي سرزمين مان ڦٽي نه نڪتا آهن، پر پنجاب جون مخصوص آباديون انهن جي نرسري رهيون آهن. اڄ به جنگي جنونين جا اڏا پنجاب جي شهرن ۾ موجود آهن.

سنڌ جي ماڻهن هميشه جنگي ٽولن ۽ دهشتگرد

گــروپن جي ســرواٽي واڌ ويجهــه جي مخــالفت ڪــئي هــئي، جنهن وقت موجــود حڪمــران اڳــوٽي سوويت يــونين جي افغانســتان موجــودگي خلاف ”عظيم جهاد“ مصروف هئا. ان وقت به سنڌ جي ماڻهن حڪمرانن جي ان سوچ کي غلط عوام لاءِ هاڃيڪــار قــرار ڏئي، ان جي مخــالفت ڪــئي هــئي. سنڌ جي عــوام مــذهب جي نــانءُ تي عــوام منجهــه وڇوٽيون پيــدا ڪــرڻ واري عمــل کي انســانذات لاءِ زهر قاتل قــرار ڏنــو هــو. پــر حڪمــرانن جي عــوام دشــمن پاليســين نــه فقــط ســڄي ملڪ کي بنيــاد پرســتي جي ور چــاڙهي ڇــڏيو پــر ســنڌ بــه ان جي لــپيٽ اچي وئي. ٻين صــوبن مــان آبــادي جي بي حساب لڏپلاڻ سنڌ بنيــاد پرســتي جي واڌ ويجهــه جو سبب بڻي.

هن ڪتــاب ســنڌ رهنــدڙ اردو ڳالهائينــدڙ دانشور طبقي جي سنڌ دشــمن عملن ســوچ کي دليلن سان رد ڪرڻ جي ڪوشش ڪــئي وئي آهي. خاص ڪري هڪ اردو دانشور شــڪيل احمــد ضــياءُ جي ڪتاب “سندهه کا مقدمه” جي جواب لکيل مقالي اها ڳالهه ثابت ڪرڻ جي ڪوشــش ڪــئي وئي آهي ته اردو ڳالهائيندڙ ٽولو پاڪستان ٺهڻ جي صــورت هــتي مســلم قــوميت جي ســهاري هيٺ اچي، هتــان جي اصــل قــومن جي ٻــولي، ڪلچــر اقتصادي وسيلن تي قابض بنجي ويو. ان ڪــري هن پنهنجي ان قبضي قــرلت کي جــائز قــرار ڏيڻ لاءِ دنيا جي مڃڻي تســليم ڪيــل اصــولن نظــرين کي پٺي پاڏو اڇلائي، اهــڙا نظريــا تخيــل گهــڙي ورتــا، جيڪي سندن ناجائز قبضــي جــو بچــاءُ ڪــن پيــا. هن مقـــالي اردودان طبقي جي “ مســـلم تهـــذيب” واري تصــور کي رد ڪنــدي اهــا ڳالهــه دليلن ســان رکي وئي آهي ته مسلم يا هندو نالي ڪابــه تهــذيب نه ٿيندي آهي پر قومون پنهنجي جاگرافيــائي وطنن انـــدر هزارهـــا ســـالن جي جدوجهـــد جي نـــتيجي

تهذيبن جي تشڪيل ڪنديون آهن. ان تشڪيلي دؤر ۾ انهن قومن جا مذهبي نظريا ۾ فڪر تبديل ٿيندا رهندا آهن.پاڪستان ۾ رهندڙ هر اردو ليکڪ پوءِ چاهي اهو ٺيٺ رجعت پسند هجي يا ترقي پسنديءَ جي ويس ۾ ويڙهيل جديد رجعت پسند هجي، ان جي هتان جي قومن، انهن جي قومي ٻولين ۾ تهذيبن ڏانهن اهڙو ئي اڻ وڻندڙ ۾ منافقت تي ٻڌل رويو رهندو آيو آهي.

جڏهن سنڌ ۾ ايم آر ڊي جي پليٽ فارم تان جمهوري جدوجهد شروع ٿي هئي ته ٻين صوبن جي ڪيترن دانشورن، استادن، وڪيلن ۾ سياستدانن کي سنڌ جي حالتن جي اڀياس ڪرڻ جو شوق جاڳيو. ڪي ان لاءِ آيا ته ڪٿي سندن مفادن کي نقصان رسڻ جو انديشو ته نه آهي، يا ڪٿي مظلوم صوبن (قومن) جي عوام جي طاقت ايتري وڌي ته نه وئي آهي، جو ان تي ضابطو رکي نه سگهجي ۾ پوءِ هميشه لاءِ سندن پرماريت تي ٻڌل نظام تباهه ۾ برباد ٿي وڃي. ان ئي سلسلي ۾ هڪ پنجابي دانشور محمود مرزا سنڌ جو دورو ڪري “پنجاب ڪا مقدمه” نالي هڪ ڪتاب شايع ڪيو. جنهن جي جواب ۾ مون “اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو” جي عنوان هيٺ هڪ تفصيلي مقالو لکي کيس جواب ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي. جيڪو هن ڪتاب جي مکيه مقالن ۾ شامل آهي. محمود مرزا پنهنجي ڪتاب ۾ سنڌين کي هڪ قوم ڪوٺڻ بدران، هڪ تمام ننڍڙي لساني قوميت قرار ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي. ڪيس سندس ان موقف جو جواب ڏيندي اها ڳالهه ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته سنڌي قوم کي پنهنجو علحده جاگرافيائي وطن آهي، جيڪو ڪنهن فرد يا نظرئي جي مرضي خلاف قدرت جي قانون ۾ ارتقا جي اصولن تحت وجود ۾ آيو آهي. ان جون جاگرافيائي سرحدون قدرتي طرح نروار ٿيل آهن. جيڪي ان حالت ۾ صدين کان

رهنديون پيون اچن. پيو ته سنڌي قوم کي پنهنجي
جدا ترقي يافته زبان آهي. جيڪا هزارين سال
پراڻي هجڻ سان گڏ وڏي علمي ادبي سرمائي
سان مالامال آهي. سنڌي قوم کي پنهنجي هزارين
سالن جي تاريخ آهي. ۽ اها چند قبيلن يا نسلن جي
ڇڙواڳ گروهه جو نالو نه آهي. پر ان جي ارتقا ۽
واڌاري ۾ هزارين سالن جي تاريخ جو هٿ آهي.
هتي مختلف قبيلا، انساني گروهه، نسلي گروهه ۽
ذاتيون هڪ ٻئي ۾ ڳنڍجنديون ۽ هن قوم کي
تشڪيل ڏينديون رهيون آهن. جن گڏجي هتي
پنهنجي دفاع جون جنگيون لڙيون آهن. محمود مرزا
پاڪستان جي سياسي گهوٽالي جا جيڪي حل پيش
ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، انهن کي به رد ڪندي
سنڌي قوم جو اهو موقف پيش ڪرڻ جي
ڪوشش ڪئي وئي آهي ته پاڪستان جو سياسي
گهوٽالو فقط تڏهن حل ٿي سگهي ٿو، جڏهن
پاڪستان ۾ چئن قومن جي جداگانه قومي وجودن
کي تسليم ڪري، پاڪستان کي هڪ گهڻ قومي
ملڪ مڃيندي، چئني قومن جي وطنن (صوبن) کي
آزاد ۽ خودمختيار رياستن جو درجو ڏنو وڃي.
پارلياماني طرز حڪومت جي مطابق پاڪستان جو
هڪ اهڙو وفاق قائم ڪيو وڃي، جنهن ۾ بالغ راءِ
دهيءَ جي اصول تي سڌو سنئون چونڊيل قانون
ساز اسيمبليءَ کي مڪمل بالادستي حاصل هجي ۽
وفاقي قانون ساز اسيمبليءَ ۾ مڙني قومن کي
هڪ جيتري نمائندگي ڏني وڃي. وفاقي حڪومت
صرف ٽي کاتا دفاع، پرڏيهي معاملا ۽ ڪرنسي پاڻ
وٽ رکي. جنهن جي انتظاميه ۾ چئني قومن جي
هڪ جيتري نمائندگي هجي. صوبن جي وچ ۾
سرمائي جي آزادانه منتقليءَ تي بندش وڌي وڃي
۽ وفاقي يونٽن کي پنهنجو الڳ بئنڪ سرمايو
محفوظ ڪرڻ جو حق هجي ۽ سندن لاءِ الڳ بئنڪ،
بجيٽ ۽ مالياتي نظام هجي. ٽيڪسن جي نفاذ ۽

وصوليءَ جو اختيار وفاقي يونٽن وٽ هجڻ گهرجي ۽ وفاق کي خرچ پکي لاءِ يونٽ هڪ جيترو ٽيڪس ادا ڪن. اهڙي طرح وفاق طرفان ملندڙ گرانٽون يا ٻيون امدادون هڪ جيتري تناسب سان يونٽن ۾ ورهايون وڃن. وفاقي يونٽن کي پنهنجي نيم فوجي تنظيم (مليشيا) رکڻ جو اختيار هجي. جنهن جي انتظامي ڪمن ۾ وفاقي يونٽ آزاد ۽ خودمختيار هجن. چئني قومن جي ٻولين کي قومي ٻولين جو درجو ڏنو وڃي ۽ هر ٻوليءَ کي پنهنجي واسطيدار يونٽ اندر سرڪاري توڙي خانگي لکپڙهه جي ڪمن ۾ استعمال ۾ آندو وڃي.

"اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو" ڪتاب ۾ صوبن وچ ۾ ناڻي ورڇ جي ايوارڊ بابت به سنڌ جو موقف چٽي نموني پيش ڪيو ويو آهي. جنهن موجب قومي مالياتي ڪميشن آڏو اهو موقف رکڻ جي گهر ڪئي وئي آهي ته سنڌ جي معدني وسيلن جي مالڪي تي سنڌ جو حق تسليم ڪيو وڃي. نه صرف تيل، گئس، ڪوئلي ۽ بندر جي ڪمائي تي سنڌ جو حق تسليم ڪرائڻ جي ضرورت آهي، پر وفاق کي اهو به ٻڌائڻو آهي ته انهن ذريعن مان پئدا ٿيندڙ ملازمتن تي سنڌي ماڻهن جو حق آهي. ان سان گڏ سنڌ ۾ ٻاهريان ماڻهو جيڪي به صنعتون قائم ڪري چڪا آهن، تن تي سنڌ حڪومت کي رائلٽي ڏياري وڃي. انهن ڪارخانن ۾ سنڌي ملازم ۽ مزدور 80 سيڪڙو رکائڻ لاءِ قانون جوڙيو ۽ ان تي عمل ڪرايو وڃي. ڇاڪاڻ ته مالي خود مختياري حاصل ڪرڻ ۽ پنهنجي محتاجيءَ واري حالت مان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ کان سواءِ سنڌ جي صحيح خدمت ڪري نه ٿي سگهجي.

هن ڪتاب ۾ سنڌ ۾ انساني حقن جي ڀڃڪڙين تي به تفصيلي بحث ٿيل آهي. "سنڌ: رياستي ۽ غير رياستي تشدد جو شڪار" جي عنوان هيٺ تفصيلي مضمون ۾ ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي

آهي ته سنڌ ۽رياستي ادارن طرفان عوام کي وڏي پئماني تي تشدد جو نشانو بڻايو پيو وڃي. رياستي ادارا بنيادي انساني حقن جون ڌڄيون اُڏائي رهيا آهن. سنڌ ۾ حڪومتي قدمن جي مخالفت ڪندڙ ۽ سندن قانونن جي مزاحمت ڪندڙ سياسي اڳواڻن ۽ ڪارڪنن کي جيلن ۾ تشدد گهرن ۾ واڙي، انهن مٿان سرڪاري ايجنسين ذريعي وحشياڻو تشدد ڪرايو پيو وڃي. سنڌ اندر ٿاڻا، جيل ۽ ٻيا عقوبت خانا قانون جي حڪمرانيءَ لاءِ آواز اُٿاريندڙ ماڻهن سان سٿيا پيا وڃن.

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ سنڌ جي زمين تي قبضي بابت بحث ڪري ان کي سنڌ جي قومي وجود خلاف سازش قرار ڏنو ويو آهي. “سنڌ جي زمين تي قبضي جي هڪ” واري باب ۾ سنڌ جي زمين تي رياستي ادارن ذريعي ٿيل قبضن جي داستان کي بحث هيٺ آندو ويو آهي. ساڳي طرح ڪالا باغ ڊيم کي رد ڪرڻ بابت سنڌ جو موقف چٽي نموني رکڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. اها ڳالهه ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي ته ننڍن صوبن خلاف جيڪي به فيصلا ڪيا پيا وڃن، ان کي ملڪي مفادن جو نالو ڏنو پيو وڃي ۽ عوام کي ملڪي استحڪام جا واسطا وڏا پيا وڃن. ننڍن صوبن جي عوام کي اڃا تائين اها ڳالهه سمجهه ۾ نه ٿي اچي ۽ پنجاب جي نمائندگي ڪندڙن جو اهو موقف پنهنجي عقل ۽ فهم کان مٿانهون ٿو لڳي ته ڪالاباغ ڊيم بابت صوبن وچ ۾ اتفاق راءِ پيدا ڪيو ويندو. آخرڪار هي عوام کي بي وقوف بنائڻ وارا حربا ڪيستائين استعمال ٿيندا رهندا ۽ ڪارگر بڻبا، جاڪاڻ ته جڏهن، سنڌ ۽ سرحد جون اسيمبليون به ٽي ڀيرا اتفاق راءِ سان ٺهراءُ منظور ڪري ڪالا باغ ڊيم کي رد ڪري چڪيون آهن. ته پوءِ اڃا ڪين ڪهڙو انڪار راءِ گهرجي. حڪمرانن طرفان ڪالاباغ ڊيم جي هوڏ تي برقرار رهڻ واري ڳالهه

مان ثابت ٿئي ٿو ته وفاقي حڪـومت ۽ پنجـاب ڪي ان معاملي تي باقي ٽن صوبن جي رضـامنديءَ جي ڪابه ضرورت نـه آهي. سـنڌ طرفـان ڪالابـاغ ڊيم بابت اهو موقف اختيار ڪيو ويندو آهي تـه ڪالابـاغ ڊيم ٺهڻ سان سنڌ پنهنجي نهري پـاڻي واري حصـي کان محروم ٿي ويندي، جنهن سان هـتي نـه صـرف زرعي معيشيت مڪمل طـور تباهـه ٿي وينـدي، پـر ان سان ٻيلي جي تباهي اچڻ سـبب ماحوليـات جـو به مسئلو جنم وٺندو، ٻيلن جي سـڪي سـڙي نـاس ٿي وڃڻ سبب جهنگلي جيوت جـو انت اچي وينـدو. جڏهن ته سنڌو درياهه مان مناسب مقدار ۾ سـمنڊ ۾ پـاڻي نـه ڇـڏڻ سـبب سـمنڊ پنهنجـون حـدون اورانگهي مٿي چڙهي هزارين ايڪـڙ زرعي زمين ۽ وسنديون پنهنجي لپيٽ ۾ آڻي نـاس ڪـري ڇڏينـدو. جنهن سان سنڌ جا ٺٽـو ۽ بـدين ضـلعا وڏي پئمـاني تي متاثر ٿيندا.

هن ڪتاب ۾ منهنجا 1987ع کان 2004ع تـائين جـا لڪيـل مضـمون ۽ مقـالا شـامل آهن. جيڪي مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ وقت بوقت شـايع ٿينـدا رهيـا.هن ڪتـاب ۾ آيـل مقـالن ۽ مضـمونن کي ان وقت جي پسـمنظر ۾ پـڙهڻ گهـرجي.جنهن وقت اهي لکيـا ويـا هئـا. هي مقـالا اڳـتي هلي سـنڌ جي موجوده دور جي تاريخ کي لکڻ ۾ سهيڙڻ ۾ مـددي مواد طور ڪتب اچي سگهجن ٿا.

رڪ سنڌي
26 جولاءِ 2005ع

فهرست

پنهنجي پاران مصنف

1. پورهيت عوام ۽ سندس پارٽي
2. سنڌ ڪا مقدمه: تنقيدي جائزو
3. مطالبا ۽ مذمتون !!؟
4. اڄ جي سنڌ: هڪ مطالعو
5. قومي مالياتي ڪميشن جو اجلاس ۽ سنڌ ڪيس
6. سنڌ: رياستي ۽ غير رياستي تشدد جو شڪار
7. سنڌ جي زمين تي قبضي جي هٻچ
8. برائون ترميم جي منظوري
9. قصو بنياد پرست انقلاب آڻڻ جو
10. چڙو اڳين جا پاسبان يا اونداهين جا رکوالا
11. چريائپ جي طوفان ۽ بانبڙا پائيندڙ سياڻا سيبتا ماٺهو
12. نواز شريف جون سنڌ دوستيءَ واريون دعوائون
13. سنڌ جون سياسي پارٽيون، وڏا نعرا ۽ هنبوچيون:
14. سنڌ بجيٽ: تعمير ۽ ترقيءَ جا اڌورا خواب
15. جمهوريت مٿان لٽڪندڙ انين ترميم جي تلوار
16. ڪالا باغ ڊيم جو ٺاهڻ جو اعلان ۽ ننڍن صوبن جا اعتراض
17. ڪالاباغ ڊيم جي اڏاوت جا اعلان ۽ بي وس بٽايل قومن جو ڪيس
18. ڪراچي - حيدرآباد موٽروي ۽ سنڌ حڪومت جو تازو مؤقف
19. آمريڪا – ريڊ انڊينز ۽ سنڌي
20. بنياد پرستيءَ ڏانهن وڌندڙ سنڌ
21. ٽر ڪي ديوار ڏياري ڇڏيو!
22. ڪوڙو تون ڪفر سين................

پورهيت عوام ۽ سندس پارٽي

سياسي پارٽيءَ ڪي ڪنهن به طبقي جو اهڙو گروپ سڏبو آهي، جيڪا ان طبقي جي مفادن جي نمائندگي ڪندڙ هجي ۽ ان سان گڏ پنهنجي طبقي جي مفادن کان پرپور طور تي آگاهه هجي. ڪابه پارٽي سماج جي مڙني طبقن جي نمائندگي جي دعويٰ ته ڪري سگهي ٿي، پر اصل ۾ اها پنهنجي

اندر ۽ ڪنهن به هڪ طبقي جي نمائندگي ڪندڙ هوندي آهي ۽ انهيءَ طبقي جي مفادن لاءِ جنگ ڪندي آهي. ان ڪري هر سياسي پارٽيءَ کي پنهنجا خاص گروهي مفاد هوندا آهن. طبقاتي سماج جي اندر، مٿيان طبقا يعني سرمائيدار ۽ جاگيردار، پورهيت طبقي تي پنهنجو قبضو برقرار رکڻ ۽ انهن جي ڦرلٽ کي وڌيڪ منظم ڪرڻ ۽ ڦرلٽ واري سماج جو بچاءُ ڪرڻ لاءِ پنهنجون پارٽيون جوڙي، عوام خلاف پاڻ کي متحد ڪندا آهن. جاگيردارن ۽ سرمائيدارن اندر به پنهنجن گروهي مفادن خاطر جنگ جاري رهندي آهي. اقتدار تي پهچڻ جي خواهش ۽ پنهنجن مفادن کي وڌيڪ وسيع ۽ سگهارو ڪرڻ لاءِ مٿئين طبقي اندر هڪ کان وڌيڪ پارٽيون هونديون آهن. پر سندن هڪ کان به وڌيڪ پارٽيون، پاڻ ۾ ڪيترا به اختلاف رکندي، پورهيت طبقي جي ڦرلٽ ڪرڻ ۽ مٿن پنهنجي حاڪميت برقرار رکڻ واري نقطي نظر تي متفق هونديون آهن. جڏهن به اهڙن پارٽين خلاف پورهيت عوام پنهنجن پليٽ فارمن تي متحد ٿيڻ شروع ڪندو آهي، ته هي پاڻ ۾ سوين اختلاف رکندي به عوام خلاف متحد ٿي وينديون آهن. مٿئين طبقي جون پارٽيون، جيڪي ظاهري طور تي ملڪ جي سڄي عوام جي نمائندگي جي دعويٰ ڪنديون آهن ۽ مڙني طبقن، جاگيردارن زميندارن، سرمائيدارن، هارين، مزدورن، وچولي طبقي کي هڪ لڙهي ۾ پوئي هلڻ ۽ مڙني طبقن جي حقن جي حفاظت ڪرڻ جي هام هڻنديون آهن. پر اصل ۾ اهڙيون پارٽيون، عوام جي سادگي، اڻوجهائپ ۽ ناسمجهي مان فائدو حاصل ڪندي، وڏي چالاڪيءَ ۽ چالبازيءَ سان پنهنجي طبقي يعني جاگيردار ۽ سرمائيدار جي ڦرلٽ واري نظام کي بچاءُ ۾ سگهه مهيا ڪنديون آهن. انهن مٿئين طبقي جي پارٽين ۾ ظاهري اختلاف ۽ ٽڪراءَ، جنهن سان هو عوام کي

منجهـائڻ ۽ سـندن مفـادن جي دفـاع جي مكـاري كنديون آهن، سـي صـرف پنهنجن پنهنجن گـروهي مفـادن، پنهنجن پنهنجن ٽـولن كي وڏيڪ شـاهوكار بڻائڻ ۽ عوام مٿان حاكميت جو حق صرف پاڻ لاءِ حاصل كـرڻ لاءِ هونـدا آهن. عـوام پنهنجي تجـربي جي گهٽتائي ۽ شعور يعني تعليم جي نه هجڻ كري اهڙين پارٽين جي كوكلن نعرن، سونهري پروگرامن ۽ وڏين دعـــوائن جي جكـــڙ ۾ اچي وينـــدو آهي. چاكاڻ ته اهڙن پارٽين ۽ سندن قيادت وٽ وسيلن يعني پئسي، ظاهري شان شوكت ۽ جاتل سـڃاتل شخصيتن جي كوٺ نه هونـدي آهي. كين عـوام كي منجهائڻ ۽ ٻتال بنائڻ لاءِ پرچار جا سپ ذريعا، يعني ٽيليويزن، ريڊيو، اخبارون وغيره مهيا هونديون آهن. انهن وســيلن ذريعي هــو عــوام كي پنهنجي خلاف متحد ٿيڻ نه ڏينديون آهن. عوام جي صحيح انقلابي پارٽيءَ كي وڌڻ ويجهڻ كان روكڻ ۽ سندن قيادت كي عوام تـائين پهچڻ كـان روكڻ لاءِ هـزارين حيلا بهانـا، كــوڙ ۽ مكــاريون، طــاقت ۽ تشــدد، انهن پارٽين جو اصل مقصد هوندو آهي.

جـاگيردارن ۽ سـرمائيدارن جي انهن پـارٽين كـان سـواءِ دنيـا انـدر اهڙيـون پـارٽيون بـه موجـود هونديون آهن، جيكي ظاهر ۾ ته پـاڻ كي پـورهيت عـــوام جـــون نمائنـــده ۽ انقلاب جـــون دعويـــدار چوائينديون آهن ۽ سندن قيادت بـه عـوام منجهـان هوندي آهي. پر پوءِ بـه اهڙيـون پـارٽيون عـوام جي حقيقي نمائندگي كرڻ ۽ سندن مفادن جــو تحفـظ كــرڻ كـان كــوهين ڏور هونــديون آهن. اهڙيــون پـارٽيون حقيقت ۾ جـاگيردارن ۽ سـرمائيدارن جي بي ٽيم، يعـني كمـداري وارو كـردار ادا كنـديون آهن. جيئن عوام كي حقيقي انقلابي پليٽ فـارم تي كـٺي ٿيڻ ۽ ڦـرلٽ واري نظـام جـون پـاڙون پـٽي ڇـڏڻ واري جدوجهـد كـان روكي سـگهن. اهڙيـون پارٽيون ۽ سندن قيـادت، عــوام كي حقيقي انقلابي

جدوجهد ڪرڻ بدران اهڙي واٽ ڏسينديون آهن، جيئن هو ڦورو ٽولن سان مفاهمت ڪن، ڪجهه رعايتن تي راضي ٿي وڃن. اهڙيون پارٽيون عوام کي اهو سمجهائڻ ۾ ذهن نشين ڪرائڻ جي ڪوشش ڪنديون آهن ته هو ڦرلٽ واري نظام جي خاتمي لاءِ جدوجهد ڪرڻ بدران ڦورو ٽولن کي شرمسار ڪري، کين آزيون نيازيون ڪري، مطالبا ۾ مذمتون ڪري ڪجهه فائدا حاصل ڪن ۾ ڦورو ٽولن کي ڪجهه ماٺهپي ۾ آپي ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪن. اهڙيون پارٽيون، عوام کي اهو باور ڪرائڻ جي ڪوشش ڪنديون آهن ته نه انقلاب اچي سگهي ٿو ۾ نه وري ان لاءِ طاقت ۾ قوت موجود آهي. اصل ۾ اهريون پارٽيون، انقلابي نه پر اصلاحي پارٽيون هونديون آهن، جيڪي ڦورو ٽولن جي خدمت سرانجام ڏينديون آهن ۾ سندن ڪم آسان بنائينديون آهن. تاريخي تجربن مان اها ڳالهه ثابت ٿي آهي ته خود جاگيردار ۾ سرمائيدار، اهڙيون پارٽيون، پاڻ وجود ۾ آڻائيندا آهن ته جيئن عوام حقيقي انقلابي پارٽين ۾ متحد ٿي، سندن ڦرلٽ واري نظام خلاف جدوجهد نه ڪري سگهي، پر هو منجهيل ۾ بتال ٿي، مايوسيءَ جي ڌٻڻ ۾ ڦاسي وڃي. عوام جي نالي ۾ عوام دشمن پارٽيون، مختلف دليلن سان، عوام کي پنهنجي اصل واٽ تان هٽائي ۾ پنهنجن آقائن کي خوش ڪرڻ لاءِ مڪروهه سازشون ڪنديون آهن. ڦورو ٽولا، اهڙين نام نهاد عوامي ۾ انقلابي پارٽين کي صرف ان لاءِ زنده رکڻ لاءِ چوٽو پاٽي ڏيندا آهن، ته جيئن اهي عوام جي حقيقي دوست پارٽين کي منظم ۾ سگهارو ٿيڻ نه ڏين.

ان سڄيءَ صورتحال ۾ مظلوم ۾ پيڙهيل عوام ۾ سندس گهٽگهرن، تاريخي تجربي مان اها ڳالهه سڪي ورتي آهي ته عوام کي اهڙي پارٽي منظم ڪرڻ گهرجي ۾ ان جي قيادت اهڙن هٿن ۾

هجڻ گهرجي، جيڪا ڦرلٽ واري نظام کي پاڙن کان پٽي، ان جي جاءِ تي ڦرلٽ کان پاڪ ۽ خوشحال سماجي نظام لاءِ حقيقي جنگ وڙهڻ جي قابل هجي. عوام جي حقيقي پارٽي، اصلاحي نه پر انقلابي پارٽي هجي، جيڪا عوام جي سماج اندر صحيح ڪردار جي وضاحت ڪري ۽ کين اهو ٻڌائي ته هو ئي معاشري جي مڙني مادي ۽ ثقافتي قدرن ۽ تاريخي عمل جا خالق آهن. هو کين انقلاب جي حقيقي فائدن ۽ طبقاتي جدوجهد جي قانونن کان واقف ڪرڻ سان گڏ، کين طبقاتي شعور ۽ تنظيم جي فائدن کان متعارف ڪرائي.

دنيا جي مختلف حصن ۾ آيل انقلابن، اتان جي جدوجهدن پورهيت طبقي تي اها ڳالهه ثابت ڪئي آهي ته سندن آزادي ۽ خوشحالي صرف ان صورت ۾ ممڪن آهي ته هو منظم ۽ متحد ٿي حاڪم قومن ۽ ڦورو ٽولن کي جدوجهد ذريعي شڪست ڏيئي، سندن پاڙون هميشه لاءِ پٽي ڇڏين. دنيا جي پورهيت طبقي کي تجربن اهو سيکاريو آهي ته کيس پاڻ کي اهڙي طرح منظم ڪرڻو پوندو، جو هو نه صرف پنهنجن تڪڙن يا فوري مفادن جو دفاع ڪري، پر اقتدار جون واڳون ڦورو ٽولن کان کسي پنهنجي هٿ وس ڪرڻ لاءِ مستقل جدوجهد ڪري. مستقل جدوجهد يا ڊگهي ويڙهه لاءِ ضروري آهي ته عوام پنهنجن مفادن لاءِ نمائنده سياسي پارٽي جوڙي، جنهن سان ئي هو، طبقاتي جدوجهد کي منظم ڪري، ان جي رهنمائي ۾ ڇوٽڪارو حاصل ڪري سگهي ٿو. فقط پورهيت طبقي جي پارٽي ئي عوام کي منظم ڪندي آهي ۽ سندس قيادت ۾ رهنمائي ڪري سگهندي آهي. عوام جيستائين پاڻ کي پنهنجي پارٽيءَ ۾ منظم ۽ متحد نه ڪندو، تيستائين اها پارٽي سندس معاشي ۽ سياسي مفادن جو تحفظ ڪري نه سگهندي. ڇاڪاڻ ته انقلابي پارٽي ئي پورهيت طبقي جي

شعور کي متحرڪ ڪري، ڪيس ڦورو ٽولن خلاف جنگ لاءِ تيار ڪندي آهي.

عوام جي حقيقي انقلابي پارٽي ڪيئن هجڻ گهرجي □ ان مان ڪيئن خبر پوي ته اها عوام جي سچي □ هڏڏوڪي پارٽي آهي؟ ان لاءِ ضروري آهي ته پورهيت عوام جي حقيقي انقلابي پارٽي جي مڙني سرگرمين □ ڪارڪردگين مان اها ڳالهه ثابت ٿئي ته هي ئي حقيقي پارٽي آهي. جيڪا پورهيت عوام جي هر اول دستو آهي. ٻين لفظن □ اها پارٽي عوام جو اهڙو سڀ کان وڌيڪ باشعور □ منظم دستو هجي، جيڪو انقلابي طبقاتي جدوجهد لاءِ عوام جي قيادت ڪري سگهي. ڪنهن به پارٽيءَ لاءِ پاڻ کي پورهيت طبقي جو هر اول دستو قرار ڏيڻ ته آسان ڳالهه آهي، پر حقيقي نموني پورهيت عوام وٽ پنهنجي سڃاڻپ ڪرائڻ □ پاڻ کي حقيقي هر اول دستو □ رهنماءُ تسليم ڪرائڻ انتهائي مشڪل ڪم آهي. ان مقصد لاءِ پارٽيءَ کي بي پناهه محنت □ بي غرض جدوجهد ڪرڻ گهرجي. پورهيت عوام جي سياسي پارٽي نه صرف پورهيت طبقي مٿان پنهنجي قيادت مڙهي، پر ڪيس اهڙي نموني ڪم ڪرڻ گهرجي، جيئن عوام جو وڏو تعداد اها ڳالهه تسليم ڪري ته اها پارٽي ئي سندن مقصد □ مرادون حاصل ڪري سگهي ٿي.

اهو اعليٰ مقام حاصل ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته پورهيت پارٽي اهڙين خاص صفتن جي مالڪ هجي، جيڪي ڪيس ٻين سياسي پارٽين کان ممتاز حيثيت ڏين. انهن وصفن □ هي ڳالهيون شامل هجڻ گهرجن. پهريون ته ان پارٽيءَ کي عوام جي ڇوٽڪاري □ انقلاب لاءِ سائنسي بنيادن تي ٻڌل پروگرام هجڻ گهرجي □ ڪيس سماجي نشونما □ ترقي جي قانونن جي ڄاڻ هجڻ گهرجي. ٻيو ته ان پارٽيءَ کي وقت □ حالتن آهر صحيح

پاليسيون جوڙڻ ۾ انهن تي عمل ڪرائڻ جو ڏانءُ هجڻ گهرجي. تيون ته ان پارٽيءَ جي اندر نظرياتي ۽ تنظيمي اتحاد موجود هجي، چوٿون ته ان جا عوام سان وسيع ۽ گهرا رابطا ۽ لاڳاپا هئڻ گهرجن، پنجون ته اها پارٽي ۽ سندس قيادت پنهنجي عمل ۽ سرگرمين جو لڳاتار تنقيدي جائزو وٺندي رهي. اسان هيٺ انقلابي پارٽي ۾ منجهه موجود انهن 5 وصفن جو تفصيلي جائزو وٺنداسين.

(1) پروگرام يا منشور:

ڪنهن به انقلابي پارٽيءَ لاءِ عوام منجهه پنهنجون پاڙون پختيون ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته ان جو پروگرام يا منشور وقت ۽ حالتن جي عڪاسي ڪندڙ هجي. اهو پروگرام عوام جي وسيع تر آباديءَ لاءِ قابل قبول هجڻ سان گڏ سندن جذبن ۽ امنگن جي عڪاسي ڪندڙ هجي. سماجي سائنس جي ماهرن جو چوڻ آهي ته ڪابه انقلابي پارٽي عوام جي قائد، تنظيم ساز ۽ معلم جو ڪردار صرف ان صورت ۾ ادا ڪري سگهندي آهي، جڏهن اها بهتر نظرئي سان هٿياربند هجي. تاريخي ضرورتن سان ٺهڪيل نظرئي سان هٿياربند هجڻ ئي پارٽيءَ کي سماجي اوسر ۽ ترقي جي قانونن جي ڄاڻ ڏيندو آهي ۽ تاريخ جي مختلف مرحلن تي ان کي ان قابل بڻائيندو آهي ته هو نوس حالتن جو صحيح اندازو لڳائي، قومي سطح سميت عالمي منظر تي ٿيندڙ صفبندي جي نوعيت معلوم ڪري سگهي. پارٽي ۽ سندس قيادت کي نظريو (پروگرام/منشور) نه صرف اهم ترين واقعن ۾ اٿل پٿل جي عام ڄاڻ مهيا ڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندو آهي، پر هو ان ڳالهه جي قطع نظر ته واقعا ڪهڙو رخ اختيار ڪن ٿا، صحيح پاليسي ٺاهڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندو آهي. پارٽي وٽ صحيح ۽ عوام جي خواهشن پٽاندڙ نظريو، نه صرف ان کي يقيني فتح ڏانهن وٺي ويندو آهي، پر سڄو پورهيت عوام ان

کي پنهنجن امنگن گهرجن جو ترجمان سمجهندي، ان تي اعتماد ڪرڻ ان پارٽيءَ کي پنهنجو قائد تسليم ڪندي، ان شامل ٿي جدوجهد ڪرڻ شروع ڪندو آهي.
ڪنهن به انقلابي پارٽيءَ لاءِ نظريو سندس روحاني غذا هوندو آهي، نظرئي کان سواءِ پارٽي صرف هڏ چم جو هڪ بوتو هوندي آهي. ان جي اصل روح ترقي لاءِ غذا نظريو هوندو آهي. نظرئي جي روشنيءَ ئي پارٽي نه صرف نئين معاشري جي تعمير لاءِ پورهيت عوام جي جدوجهد قائدانه ڪردار ادا ڪندي آهي. پر پارٽي عوام جي همه گير ترقي، تعليم تربيت جو بندوبست ڪندي آهي.
پارٽيءَ لاءِ پنهنجن مقصدن کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ ضروري هوندو آهي ته هوءَ پنهنجي سرگرمين نظرياتي سرگرمين کي اوليت جي حيثيت ڏئي. چاڪاڻ ته ظلم ڦرلٽ جو خاتمو هڪ نئين معاشري جي تشڪيل خودبخود ترقيءَ جي نتيجي نه ٿيندي آهي، پر ان لاءِ ضروري آهي ته پارٽيءَ جي رهنمائي شعوري سرگرميون ڪيون وڃن. ڪنهن به انقلابي پارٽي لاءِ ضروري هوندو آهي ته هوءَ پنهنجي سياسي تنظيمي سرگرمين جي علمي بنيادن کي مسلسل وڌيڪ گهرو ڪرڻ لاءِ نظرياتي اصولن جي تخليقي اوسر جي ڪم کي اوليت ڏيندي رهي.
انقلابي پارٽين لاءِ نظريو اهو هٿيار هوندو آهي. جنهن سان نه صرف انهن پارٽين ظالمن ڦورن خلاف ڪامياب جدوجهد هلائڻ لاءِ سگهه پيدا ٿيندي آهي. پر ان پارٽيءَ کي اها ڳالهه به معلوم ٿيندي آهي ته وقت جي تقاضائن کي ڪيئن منهن ڏنو وڃي پارٽيءَ کي ڪيئن منظم ڪيو وڃي. نظرئي سان ئي پارٽي عوام کي طبقاتي جدوجهد تنظيم جي اصولن جي ڄاڻ سان آراسته ڪندي آهي اهڙي قيادت فراهم

ڪنـدي آهي، جيڪـا نـه صـرف پنهنجيءَ نجـات ۾ دلچســپي رکنــدڙ هونــدي آهي، پــر اهــا ســچي پــورهيت عــوام جي نجــات ۾ گهــري دلچســپي رکنـدي آهي ۾ سـندس نجـات کـان سـواءِ خـود پنهنجو ڇوٽڪارو به ناممڪن سمجهندي آهي.

ڪنهن بـه انقلابي پـارٽيءَ لاءِ انهن حـدن جـو تعين ڪرڻ، جن جي تڪميل لاءِ اهـا عـوام کي سـڏ ڏئي رهي آهي، نظرئي سان هٿياربند هجڻ ضروري آهي. ڇاڪاڻ ته صحيح ۾ حالتن پٺانـدڙ نظـرئي جي طـاقت سـان ئي اهـا انهن حـدن جي حاصـلات ۾ طريقيڪـار کي واضـع ڪـري سـگهي ٿي. جدوجهـد دوران پنهنجن دوستن جي سـڃاڻپ ڪـري، پنهنجي طاقت ۾ قوت ۾ اضافو ڪري سگهي ٿي.

پارٽيءَ جي پروگرام يا مقصدن بابت ڪامريڊ لينن چيو آهي ته؛ ”پورهيت عوام جي اهـڙي پـارٽي هجڻ گهرجي، جنهن جو اهو مقصد نه هجي تـه اهـا سـماج جي سـڌاري لاءِ نفيس رٿابنـدي، تيـاري يـا عوام جي حالت سڌارڻ لاءِ تبليغ ڪري ۾ نـه ئي ان جو اهو مقصد هجي ته هو سازشون تيار ڪري. پــر انقلابي پــارٽيءَ جــو فــرض هجي تــه اهــا پنهنجي جدوجهــد کي منظم ڪــري، ان راهــه تي هلائي، جنهن جو آخري مقصد اهو هجي تـه مظلـوم عـوام انــدرين ۾ ٻـاهرين غلاميءَ کـان ڇوٽڪـارو حاصـل ڪري ۾ اقتدار جـون واڳـون پنهنجي هٿن ۾ حاصـل ڪري.“

(2) صحيح پاليسيون جوڙڻ:

پورهيت عوام جي پارٽيءَ لاءِ صحيح ۾ حالتن جي گهرج مـوجب نظـرئي بعـد ان کي عـوام تـائين پهچائڻ ۾ وٽن قابل قبول بنائڻ لاءِ صـحيح پاليسـين ۾ حڪمت عملين لاڳو ڪرڻ جو ڏانءُ اولين حيـثيت اختيار ڪـري وجي ٿـو. پـارٽيءَ کي پـورهيت عـوام جي مفــادن ســان ٺهڪنــدڙ درســت پاليســيءَ کي اهڙي طرح لاڳو ڪرڻ گهرجي، جو نه صرف عــوام

جي سمجهه ۾ اچي پر عوام ان سان پنهنجائپ جو اظهار ڪري. صحيح پاليسيون ئي عوام وٽ پارٽيءَ جي ڪردار، وقار ۽ احترام کي وڌائينديون آهن. ڪابه پارٽي ايستائين صحيح پاليسيون جوڙي نه ٿي سگهي، جيستائين ان کي ٻاهرين ۽ اندرين صورتحال جو صحيح تجزيو ڪرڻ جي سگهه نه آهي. ڇاڪاڻ ته نتيجن حاصل ڪرڻ لاءِ بهتر نظريا ۽ خواهشون ڪافي نه هونديون آهن، پر ان لاءِ اهو ڄاڻڻ به ضروري هوندو آهي ته عوام جا جذبا ڪهڙا آهن ۽ سندن شعور جي سطح ڪيتري مٿانهين آهي. جيڪڏهن عوام جي جذبن کان لاپرواهه ٿي يا سندن شعور جي ابتڙ يا انهن کان مٿانهان فيصلا يا رايا عوام مٿان مڙهيا ويا ته اهي ڪيڏي به سچائي ۽ قوت رکندي به عوام وٽ مقبوليت حاصل نه ڪري سگهندا. پؤ اهڙا فيصلا پاڻ منجهه آفاقي سچائي رکندي به عوام وٽ جاءِ حاصل ڪرڻ بدران خلائن ۾ پرواز ڪندا رهندا.

ان ڪري انقلابي پارٽين لاءِ ضروري هوندو آهي ته هو حالتن جي گهرج آهر ۽ عوام جي خواهش پٽاندر پنهنجيون پاليسيون جوڙين. پنهنجين پاليسين جو هميشه جائزو وٺنديون رهن ۽ حالتن پٽاندر انهن ۾ تبديليون ڪنديون رهن. پارٽين کي پنهنجن عملن جي ڪاميابيءَ ۽ ناڪاميءَ جو ٻنهي صورتن ۾ جائزو وٺڻ گهرجي. هو جيڪو ڪجهه حاصل ڪن، اهو بنا ڪنهن هٻڪ، عجز ۽ انڪساريءَ يا مبالغي کان ڪم وٺڻ جي عوام تائين پهچائين. ائين ڪرڻ سان پارٽيون، غلطين کان پاڪ پاليسيون جوڙڻ ۾ ڪامياب ٿي سگهنديون ۽ عوام انهن کي قبول ڪرڻ ۾ سندن ساٿ ڏيڻ تي رضامند ٿي سگهندو. هيل تائين بهتر پروگرام رکڻ جي باوجود، پارٽين جو عوام وٽ مقبول نه هجڻ جو واحد سبب، سندن پاليسين جو وقتائتو نه هجڻ ئي رهيو آهي. پوءِ اهي پارٽيون، پنهنجن پاليسين

جي چند چاڻ ڪرڻ بدران، هميشه عوام کي ڏوهي قرار ڏينديون رهيون آهن. نتيجي ۾ عوام به انهن کي پنهنجو ڪرڻ کان انڪاري رهيو آهي.

(3) پارٽيءَ اندر نظرياتي ۽ تنظيمي اتحاد

ڪنهن به پارٽيءَ جي اوسر ڪرڻ ۽ پاڻ کي عوام منجهه سگهارو ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته ان جي اندر نظرياتي ۽ تنظيمي اتحاد هجي. ڇاڪاڻ ته جيستائين پارٽي پاڻ نظرياتي ۽ تنظيمي طور تي متحد نه هوندي، اها نه ته عوام کي متحد ڪري سگهندي ۽ نه وري سندن قيادت ڪرڻ جي اهل هوندي.

پارٽي، ماڻهن جي ان گروهه جو نالو هوندو آهي، جيڪي پاڻ ۾ نظرياتي طور تي هم خيال يا هم راءِ هوندا آهن. پارٽي صرف انهن ماڻهن کي پاڻ منجهه منظم ۽ متحد ڪندي آهي، جن ۾ مخصوص نظريو ساڳيو هجي ۽ ان لاءِ جدوجهد ڪرڻ جا خواهشمند هجن. جيڪڏهن پارٽيءَ جي نالي ۾ ڪٺي ٿيل انبوهه وٽ ڪا طئه ٿيل هڪڙي وات يا مقصد نه هوندو آهي ته اهو انبوهه ڪابه سرگرمي ڪري نه سگهندو آهي. يا جيڪڏهن پارٽيءَ جي نالي ۾ منظم ٿيل جٿي وٽ پنهنجي منزل حاصل ڪرڻ لاءِ ڪا هڪ راءِ يا پروگرام نه هوندو ۽ هر ڪنهن جا پنهنجا خيال، رايا يا پروگرام هوندا آهن ته اهڙي پارٽي صرف اندروني ٽڪرائن ۽ ڪشمڪش ۾ پنهنجي توانائي ضايع ڪندي رهندي آهي ۽ پنهنجي منزل ماڻي نه سگهندي آهي. ڇاڪاڻ ته نظرياتي اتحاد ۽ يگانيت کان سواءِ پارٽي هڪ اهڙي رڍ وانگر هوندي آهي، جيڪا چرڻ ته چاهيندي آهي، پر ڪيس اها خبر نه هوندي آهي ته ڪهڙي طرف چُري ۽ چو چُري. ڪامريڊ لينن چيو آهي ته؛ ”جنهن تنظيم جو بنياد اصول تي قائم نه ڪيو ويندو آهي، اها بي معنيٰ هوندي آهي.“

چاڪاڻ ته اجتماعي طـور تي ڪيـل فيصـلن تي ئي پارٽي پرعزم نموني جدوجهد ڪري سگهندي آهي.
پارٽيءَ کي گروهي تنگ نظـرين، سرڪشـين ۽ بي بنياد مؤقفن کي سگهه بخشـيندڙ ميمـبرن تي هميشه سـخت نظـر رکڻ گهـرجي ۽ اهـڙن مـاڻهن کان چوڪس ٿيڻ گهرجي، جيڪي آزاد خيــاليءَ جي نعري هيٺ پارٽي ۾ نظرياتي انتشار ڦهلائڻ گهرن ٿا ۽ ان کي نظرياتي چڪتـاڻ جـو آزادانـه عمـل قـرار ڏينــدي پــارٽي جي نظريــاتي وحــدت کي نقصــان رسـائين ٿـا. پـورهيت پـارٽين جي انـدر اهـڙا مـاڻهو موجود هوندا آهن، جيڪي پارٽيءَ ۾ نظرياتي اتحــاد جي مخالفت ڪندا آهن ۽ پـارٽيءَ جي انـدر بحث ۽ مباحثي جي آزاديءَ ۽ تنقيد جي اهڙي تشـريح پيش ڪندا آهن، جنهن هيٺ پـارٽيءَ انـدر آزادانـه نمـوني پنهنجا مؤقف رکڻ ۽ ان مؤقف جي دفاع لاءِ گروهه بنديون پيدا ڪرڻ جا عمل شامل هوندا آهن. اهــڙن مـاڻهن وٽ پـارٽيءَ جي پروگـرام ڪـان الڳ پنهنجـا پروگرام ۽ منشور هوندا آهن. هـو پـاڻ کي پـارٽيءَ جي اڪــثريت جي فيصــلن جي تـابع نـه سـمجهندا آهن. اهو اهڙي نظرياتي آزادي جا قائل هونـدا آهن، جيڪــا انتشــار جي علامت هونـدي آهي. جيڪــڏهن اهڙن ماڻهن تي ضابطو نه ڪيو ويو تـه هـو پـارٽيءَ جي سرگرمين کي مفلوج ڪري، پارٽي کي تباهه ۽ برباد ڪري ڇڏيندا آهن.
ڪارڪنن کي پـارٽي جي اجلاسـن انـدر بحث دوران، مرڪــزي قيــادت ۽ پــارٽي ڪــارڪنن جي اڪثريت سان اختلاف رکڻ جو ته حـق هونـدو آهي. پر اڪثريت راءِ سان ٿيل فيصـلن بعـد انهن فيصـلن تي عمل نه ڪرڻ، انهن خلاف ٻاهر وڃي ڪم ڪرڻ يا انهن فيصـلن کي شڪسـت ڏيـارڻ يعـني پنهنجي مؤقف کي سچو ثابت ڪـرڻ لاءِ شـعوري طـور تي انهن فيصــــلن جي شڪســــت لاءِ ڪم ڪـــرڻ جي ڪنهن کي به اجـازت نـه هونـدي آهي. پـارٽي انـدر

ڪنهن به گروهه طرفان اهڙيون ڪوششون، پارٽي ڊسيپلين جي خلاف ورزي هوندي آهي. پارٽيءَ کي اهو حق هوندو آهي ته هو اهڙن مڙني گروهه پرستن ۽ منحرفن خلاف سخت جدوجهد ڪري، کين يا ته سڌي راهه تي آڻي يا کين پنهنجن صفن مان تڙي ڪڍي ڇڏي. اهڙن ماڻهن کي پارٽي مؤقف جي مخالفت لاءِ پارٽي جو نالو استعمال ڪرڻ جي اجازت نه ڏيڻ گهرجي. پارٽي جيڪڏهن اهڙن ماڻهن کي خارج نه ڪيو، جيڪي پارٽيءَ جي نظرين جي ابتڙ نظرين جي وڪالت ڪن ٿا ته پارٽي اڳتي هلي لازمي طور ٽٽي ويندي. اها پهريان نظرياتي اعتبار کان ٽٽندي ۽ بعد ۾ تنظيمي اعتبار کان به ٽٽي ويندي.

پورهيت پارٽين لاءِ صرف نظرياتي اتحاد ئي ڪافي ناهي هوندو. پر پارٽيءَ جي اوسر ۽ استحڪام لاءِ ضروري آهي ته سندس نظرياتي اتحاد کي تنظيمي اتحاد جي ٽيڪ مليل هجي. ڇاڪاڻ ته جيستائين پارٽي تنظيمي طور تي مضبوط ۽ سگهاري نه آهي، تيستائين صحيح نموني عوام جي قيادت وارو ڪردار پُروقار نموني سان ادا ڪري نه سگهندي. پورهيت پارٽيءَ جي تنظيمي زندگي منظم هجي ۽ اهڙن مستحڪم قدرن ۽ اصولن تي قائم هجي، جنهن جا سڀ پارٽي ميمبر پابند هجن. سخت پارٽي نظم ۽ ضبط ئي فيصلن تي صحيح نموني عمل ڪرائي سگهي ٿو. پارٽي ۽ سندس ميمبر جو پاڻ ۾ رشتو ائين هجي جو پارٽي پنهنجي هر ميمبر جي ذميواري پاڻ تي کڻي ۽ ساڳي طرح ان جو هر ميمبر پارٽيءَ جي ذميواري پاڻ تي کڻي. ڪارڪنن لاءِ لازمي هجي ته هو اڪثريت جا فيصلا تسليم ڪن، کين مٿين سطح جي فيصلن جو پابند رهڻ گهرجي. اهڙيءَ طرح سندن قيادت کي هيٺيان کان آيل فيصلن جو پابند رهڻ گهرجي ۽ اها پارٽي ڪارڪنن ڏانهن جوابده

هجي. تنظيمي وحدت نالو ئي قيادت جو ڪارڪنن ڏانهن ۽ ڪارڪنن جو قيادت ڏانهن جوابده هجڻ آهي.

ان ڳالهه ۾ ڪوبه شڪ ناهي ته پارٽي هڪ رضاڪارانه اجتماع جي حيثيت رکندي آهي. پر ان جا ميمبر توڙي قيادت پنهنجي مرضيءَ سان پنهنجي مٿان ڪجهه پابنديون قبول ڪندي آهي. انهن پابندين ۾ اهو شرط به لاڳو هوندو آهي ته هو پارٽي پروگرام، قائدن ۽ ضابطن جي سختيءَ سان پابندي ڪندا. جيڪڏهن انهن اصولن تي عمل نه ڪيو ويندو ته پارٽي هڪ وحدت جيان قائم رهي نه سگهندي ۽ نه ئي پنهنجي ڪنهن فيصلي تي عمل ڪرائي سگهندي. جيڪڏهن پارٽي اندر نظم ۽ ضبط نه هجي ته اها صرف گپشپ ۽ بڪواس ڪندڙن جي هڪ ڪلب بڻجي ويندي.

پارٽي جي ڪارڪنن جو ڪردار، نظم ۽ ضبط ڪين عوام وٽ مقبول بڻائيندو آهي. ڇاڪاڻ ته ٻاهر جا ماڻهو پارٽي جي ڪارڪنن جي عملن ۽ ڪردار جي ئي بنياد تي پارٽي کي سٺو يا خراب سمجهندا آهن. ان ڪري پارٽي ڪارڪنن ۽ قيادت کي روزمره جي ڪمن ۾ پنهنجي عمل ۽ ڪردار جو زنده مثال پيش ڪرڻ گهرجي.جيئن عوام سندن اتحاد کي ڏسي متحد ٿيڻ شروع ٿئي ۽ سندن عملن کي ڏسي پاڻ عمل ڪرڻ تي آماده ٿئي.

(4) پارٽي جا عوام سان گهاٽا لاڳاپا هجڻ گهرجن

پورهيت انقلابي پارٽي صرف ان صورت ۾ معاشري جي انقلابي تشڪيل ۽ تعمير ۽ ڪاميابي سان قائدانه ڪردار ادا ڪري سگهي ٿي، جڏهن کيس عوام جي مڪمل حمايت حاصل هجي. ڇاڪاڻ ته عوام تاريخ جو خالق آهي ۽ هو ئي

انقلاب آڻي سگهي ٿو. پارٽيءَ کي انقلاب لاءِ عوام کي متحد □ منظم کرڻ گهرجي. ڇاکاڻ ته عوام جو وڏو تعداد صرف ان صورت □ توازن پنهنجي حق □ کري سگهي ٿو، جڏهن اهو متحد هجي □ علم سندس قيادت کري. عوام کي علم پارٽي ئي مهيا کندي آهي □ جدوجهد جي طور طريقن کان واقف کندي آهي. جڏهن پارٽي عوام جي تعليم □ ترتيب کندي آهي ته کيس عوام جي وڏن حلقن جي حمايت □ مدد حاصل ٿيندي ويندي آهي.

پارٽي عوام وٽ تڏهن پاڻ کي مڃائي سگهندي آهي، جڏهن هک ته هو ان سان مسلسل گهرن لاڳاپن □ هوندي آهي، ٻيو ته انهن جي مسئلن □ ضرورتن کي خود پنهنجا مسئلا □ ضرورتون سمجهندي انهن لاءِ جدوجهد کندي. ان ئي صورت □ پارٽيءَ کي عوام جو اعتماد حاصل ٿيندو آهي. ظاهري ڳالهه آهي ته پارٽيءَ تي عوام جو اعتماد اهڙي شي ناهي، جيکو کيس هک دفعو حاصل ٿيڻ بعد هميشه حاصل رهي. پورهيت عوام جي شعور □ جذبن تي داخلي □ خارجي اثر پوندا رهندا آهن. مٿن سندن دوستن □ دشمنن جا نظرياتي اثر پوندا آهن. ان لاءِ ضروري آهي ته پارٽي عوام منجهه پنهنجو اعتماد برقرار رکڻ لاءِ لڳاتار ساڻن گهري لاڳاپي □ هجي □ سندن تربيت کندي رهي. پارٽيءَ کي عوام □ کم کرڻ وقت، انهن جي جذبن کان آگاهي حاصل هجي □ کيس ڄاڻ هجي ته عوام سندس ڏنل پروگرام کي سمجهڻ □ ان کي قبول کرڻ لاءِ کيتري قدر تيار آهي. ان ڳالهه جو مقصد صرف اهو ناهي ته پارٽي فقط عوام جي تقليد کندي رهي □ خاموشي سان انهن جي نظرياتي □ سياسي پختگيءَ جي سطح کي ڏسندي، ان عوامي شعور منجهان پنهنجي راهه ناهي، پر انقلابي پارٽي جو اهو به کم هوندو آهي ته اها عوام جي قيادت کري. کيس قيادت کرڻ

وقت صــرف پنهنجن تجــربن ۽ ڄــاڻ تي نــه پــاڙڻ گهرجي، پر عوام جي تجربن مان به سکڻ گهرجي. ڪيس عـوام جي هـر ڳالهـه ٻـڌڻ گهـرجي ۽ سـندن مشـورا قبـول ڪـرڻ گهـرجن. پـورهيت عـوام جي انقلابي جدوجهد ۾ پـارٽي جـو ڪـردار، عـوام سـان پـارٽيءَ جي ڳانـڍاپي ۾ لڪـل هونـدو آهي. ان جــو دارومدار ان ڳالهه تي هوندو آهي ته پـارٽي ڪهـڙي حد تائين عوام جي شـعوري سـرگرمين ۽ توانـائين کي منظم ڪـــرڻ، ســـنوارڻ ۽ ان کي سياســـي رهنمائي فراهم ڪرڻ جي صلاحيت رکي ٿي.

پـارٽيءَ لاءِ پنهنجـا مقصـد حاصـل ڪـرڻ لاءِ ضروري آهي ته اها عوام تي ڀروسو ڪري ۽ عـوام مٿس اعتماد ڪندي، ان جي حمـايت ڪـري. عـوام منجهه پارٽي صرف انهن مضـبوط بنيـادن تي قـائم ٿي سگهي ٿي. پارٽي پنهنجن سرگرمين سان عوام ۾ اهو احساس جاڳائي ته انقلاب خود سـندن مفـاد ۾ آهي ۽ ان جي ڪاميـابي بـه سـندن هٿن، ذهن ۽ ارادي جي محتاج آهي.

(5) پنهنجي عمل جـو تنقيـدي جـائزو وٺڻ

پورهيت عوام جا دشمن ۽ سندن پگهـاردار ٽولا، تجربيڪار، طاقتور ۽ چـالاڪ آهن. جيڪـڏهن هو شڪست کائيندا آهن ته بـه عـوام جي طـاقت کي ٽوڙڻ ۽ تباهه ڪرڻ جي مسلسل ڪوشش ۾ مصروف هونـدا آهن. هـو انقلابي پـارٽين جي هـر ننڍي وڏي غلطي مان فائدو حاصل ڪرڻ ۽ عوام ۾ پارٽي جي اثر ۽ رسوخ کي ڪمزور ڪرڻ ۽ ان تي عـوام جـو اعتمـاد ٽـوڙڻ جي ڪوشـش ڪنـدا آهن. عوام جي حقن ۽ نجات لاءِ جدوجهـد ڪنـدڙ پـارٽيءَ ۽ ان جي قيـادت ڪـان بـه غلطيـون ٿي وينـديون آهن. ان ڪـري انقلابي پـارٽين ۽ سـندن قيــادت لاءِ اهــا ڳالهــه اهم آهي تــه اهي لڳاتــار پنهنجن غلطين جــو تجزيــو ڪن ۽ ان مــان ســبق

حاصل ڪن. پارٽين کي پنهنجن حاصلاتن ۾ فتحن جي ڏس ۾ مبالغه آرائي کان ڪم وٺڻ نه گهرجي. پر ماضي جي مڙني ڪمن ۾ تجربن جو تنقيدي جائزو وٺڻ گهرجي، ته جيئن وقت گذرڻ سان گڏ نه صرف ننڍيون غلطيون دور ڪري سگهجن، پر اهي ڪٿي ٿي اهڙا پهاڙ نه بنجي وڃن، جن جو ازالو يا ته مشڪل ٿي وڃي يا ازالو ڪرڻ جو وقت ئي گذري وڃي.

انقلابي پارٽين کي ڪيتريون ئي سوڀون حاصل ڇو نه ٿين پر پوءِ به سندن ڪارڪنن ۾ قيادت کي خوشفهميءَ ۾ مبتلا ٿي، هٿ تي هٿ رکي ويهڻ نه گهرجي، پر لڳاتار جدوجهد کي جاري رکڻ گهرجي. پنهنجن فتحن تي ناز ڪرڻ ۾ ناڪامين تي شرمسار ٿيڻ بدران پنهنجي سرگرمين جو تنقيدي جائزو وٺڻ گهرجي ۾ پاڻ منجهان ڪچايون ڦڪايون دور ڪري، پيهر جدوجهد لاءِ تياري ڪرڻ گهرجي. پنهنجن غلطين جو کلي دل سان اعتراف ڪرڻ گهرجي. ان اعتراف سان پارٽيءَ جو وقار مجروح نه ٿو ٿئي، پر ان جي ابتڙ ان جو احترام ويتر وڌي وڃي ٿو ۾ عوام ان تي وڏيڪ اعتماد ڪرڻ شروع ڪري ٿو. ان ڪري انقلابي پارٽين کي پنهنجن غلطين ۾ خامين کي اڏو آٿي، انهن جو تدارڪ ڪرڻ گهرجي. ڪيس پنهنجي ڪمزورين کان خوفزده ٿيڻ نه گهرجي، پر انهن تي ضابطو آڻڻ لاءِ ڪونه ڪو رستو ڳولهڻ گهرجي.

پارٽين جي اندر تنقيد ۾ خود تنقيد، هر شخص جو حق ۾ فرض هوندي آهي. ڪارڪنن ۾ قيادت کي خود تنقيدي جذبي کي اپنائڻ گهرجي ۾ خامين ڏانهن غير مصالحانه رويو اختيار ڪرڻ گهرجي. ڪنهن به قيمت تي درگذر ڪرڻ وارو رويو پارٽين لاءِ نقصان ڏيندڙ ثابت ٿيندو آهي. پارٽين کي تنقيد کي دٻائڻ يا وري تنقيد ڪندڙن جي تذليل ڪرڻ وارن ماڻهن جو سخت احتساب ڪرڻ

گهرجي ۽ جيڪڏهن ضروري ٿئي ته ڪين پارٽي مان ئي ڪڍيو وڃي.

پارٽين يا ان جي ادارن اندر تنقيد مان اها ڳالهه ظاهر ٿيڻ گهرجي ته تنقيد جو بنياد خامين کي ٺيڪ ڪرڻ ۽ صورتحال کي بهتر بنائڻ تي ٻڌل آهي. جيستائين خود تنقيد جو واسطو آهي ته ان جو اظهار عملي سطح تي ٿيڻ گهرجي ۽ اها خبر پوڻ گهرجي ته اهو شخص يا پارٽي خامين دور ڪرڻ لاءِ عملي طور تي تيار آهي يا صرف زباني ۽ لفاظي ڪري رهي آهي.

پارٽين اندر اهڙن نقادن جي به حوصله شڪني ڪرڻ گهرجي، جيڪي هر ننڍي وڏي ڳالهه کي وڌائي چڙهائي پيش ڪن ۽ هو فردن جي غلطين کي سڄي پارٽيءَ سان منسوب ڪرڻ جي ڪوشش ڪن. يا ڪنهن پاليسيءَ کي لاڳو ڪرڻ دوران ٿيل غلطين کي خود پاليسيءَ جي غلطي ڪوٺين. اهڙا نقاد، اصل ۾ پاڻ کي ته پارٽين جا وفادار چوائيندا آهن، پر اصل ۾ اهي پارٽي جا گهڻ گهرا نه هوندا آهن. چاڪاڻ ته هو پاڻ ته عمل نه ڪندا آهن. پر عمل ڪندڙ ماڻهن تي بيجا بهتان بازيون ۽ تنقيديون ڪندا آهن ۽ اهڙن ماڻهن جي تنقيد جو مقصد تعمير نه پر تخريب هوندو آهي.

□□□

”سندهه کا مقدمه“
تنقيدي جائزو

جڏهن مان ”پنجاب کا مقدمه“، ”سندهه کا مقدمه“ ۽ ”آج کا سندهه“ پڙهڻ شروع کيا ته پڙهندي، جيکي به ڳالهيون غلط محسوس کيون ۽ جيکي تاريخي کوڙ ۽ بد ديانتيون نظر مان گذريون، انهن تي ان ئي وقت کتاب جي حاشين تي پنهنجو نقطي نظر لکندو ويس. جيئن ته انهن مڙني کتابن تي باضابطه نموني تنقيدي مقالا لکڻ جو کوبه ارادو کونه هو. ان کري اهي حاشين تي لکيل ٽکرا جيئن جو تيئن بنا کنهن مددي کتاب استعمال کرڻ جي، هن شکل ۾ آندا اٿم. جيئن انهن کتابن پڙهڻ وقت منهنجي ذهن ۾ انهن کتابن ۾ ڏنل ڳالهين بابت پيدا ٿيل تنقيدي رايا

محفوظ ٿي وڃن. ان سلسلي ۾ ”پنجاب ڪا مقدمه“ جا حاشيه هڪ ننڍڙي ڪتاب ”سنڌي قوم جو مقدمو“ ۾ اچي چڪا آهن. ان ڪري هاڻ ”سندهه ڪا مقدمه“ جا تنقيدي حاشيه هن مقالي جي صورت ۾ حاضر آهن.

مان پنهنجي مقالي ”سنڌي قوم جو مقدمو“ جي مهاڳ ۾ جناب شڪيل احمد ضياء صاحب جي ڪتاب ”سندهه ڪا مقدمه“ تي ڪجهه هن ريت نظر وڌي هئي:

”جڏهن شڪيل صاحب جو اهو ڪتاب منهنجيءَ نظر مان گذريو ته دل کي سخت صدمو پهتو، جو اهو ڪتاب حنيف رامي جي ڪتاب (پنجاب ڪا مقدمه) جي جواب ۾ گهٽ پر اردو ڳالهائيندڙن جي حمايت ۾ بچاءَ ۾ وڌيڪ لکيل هو. شڪيل صاحب ڪتاب جو نالو ته ”سندهه ڪا مقدمه“ رکيو هو، پر اصل ۾ اهو ڪتاب ”سنڌ جو مقدمو“ نه پر ”مهاجرن جو مقدمو“ هيو. ان ۾ حنيف راميءَ کي مظلوم قومن خاص ڪري سنڌين مٿان ڪيل جارحانه حملن جو جواب ته ڏنل ڪونه هو، پر اردو ٻوليءَ ۾ يوپي، سي پي جي ثقافت کي اجاگر ڪرڻ ۾ اردو ڳالهائيندڙ طبقي کي بنا ڪنهن شريڪ جي هن ملڪ جو وارث ڄاڻائڻ جي وڌيڪ ڪوشش ٿيل هئي. ان صورتحال معلوم ٿيڻ بعد منهنجي اندر ۾ ان سٽل جذبي وري ڪر موڙيو ته مان نه صرف حنيف رامي کي جواب ڏيان، پر شڪيل صاحب، جنهن مٿڙي ۾ باجهاري نموني سنڌ جو نالو استعمال ڪري، اسان مٿان پنهنجي حاڪميت مڙهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، ان جو به ڪيس جواب ڏيان.“ (رک سنڌي، ”سنڌي قوم جو مقدمو“ مهاڳ، ص-4)

مان شڪيل صاحب جي ڪتاب جي ذري پرزي تي ته ڳالهائڻ ڪونه ٿو گهران ۾ نه وري ان جي ضرورت آهي. ڇو جو شڪيل صاحب پنهنجي

ڪتاب □ جيڪا غلط بياني ڪئي آهي □ جيڪا تاريخي حقيقتن سان هٿ چراند ڪئي آهي، سا سندس لاءِ اردو ليکڪ هجڻ ناتي ڪا نئين ڳالهه ڪانه آهي. پر پاڪستان □ رهندڙ هر اردو ليکڪ پوءِ چاهي اهو ڀلي رجعت پسند هجي يا ترقي پسنديءَ جي ويس □ ويڙهيل جديد رجعت پسند هجي، ان جي هتان جي قومن، انهن جي قومي ٻولين □ تهذيبن ڏانهن اهڙو ئي اڻ وڻندڙ □ منافقت تي ٻڌل رويو رهندو آيو آهي. سندس ان منافقت جي جواب □ سنڌي ٻولي اندر ڪيترائي ڪتاب ڇپجي پڌرا ٿي چڪا آهن. جيڪي پنهنجي جاءِ تي مستند □ تنقيدي لحاظ کان معتبر آهن. ان ڪري مان هن مقالي اندر چند اهڙيون ڳالهيون ڪرڻ گهران ٿو، جن کي ليکڪ منجهائڻ □ پردي □ رکڻ جي وڏي ڪوشش ڪئي آهي.

*　　*　　*

شڪيل احمد ضياءُ جو ڪتاب ”سنڌهه ڪا مقدمه“ ڪراچي، اپريل 1987ع منهنجي آڏو آهي. مصنف صفحي 9 تي لکي ٿو ته، ”پاڪستان ٻن تهذيبن جي ٽڪراءَ جي نتيجي □ وجود □ آيو. اهو ٽڪراءُ انهن صوبن □ علائقن □ نه ٿيو، جيڪي اڄ پاڪستان □ شامل آهن. هندو مسلم تهذيبن جو منطقي ٽڪراءُ انهن علائقن □ ٿيو، جيڪي اڄ ڀارت □ شامل آهن. مسلمانن جي تهذيب غالب تهذيب هئي.“ جناب شڪيل صاحب جو واسطو ان ٽولي سان آهي، جيڪو پاڪستان ٺهڻ جي صورت □ هتي مسلم قوميت جي سهاري هيٺ اچي، هتان جي اصل قومن جي ٻولي، ڪلچر □ اقتصادي وسيلن تي قابض بنجي ويو. ان ڪري هن پنهنجي ان قبضي □ قبضي کي جائز قرار ڏيڻ لاءِ دنيا جي مڃڻي تسليم ڪيل اصولن □ نظرين کي پٺي پاڇو اڇلائي، اهڙا نظريا □ تخيل گهڙي ورتا، جيڪي سندن ناجائز قبضي جو بچاءُ ڪن پيا. ان ڪري

شکيل صاحب پاڪستان جي وجود کي ٻن تهذيبن يعني هندو مسلم تهذيب جي ٽڪراءُ جو منطقي نتيجو ڄاڻايو آهي. پهريون عرض ته شکيل صاحب اهو مذهبي تهذيبن وارو نظريو خبر ناهي ته ڪٿان هٿ ڪيو آهي يا ڪهڙي بنياد تي پاڻ گهڙيو آهي؟ تهذيبون قومن جون هونديون آهن، نه مذهبن جون. مذهب تهذيبن کي پنهنجي بدن مان جنم ڪونه ڏيندا آهن. پر قومون پنهنجي جاگرافيائي وطنن اندر هزارها سالن جي جدوجهد جي نتيجي ۾ تهذيبن جي تشڪيل ڪنديون آهن. ان تشڪيلي دؤر ۾ انهن قومن جا مذهبي نظريا ۾ فڪر تبديل ٿيندا رهندا آهن. اسان هتي سنڌي قوم جو مثال وٺون ٿا: ان جي تهذيب، سنڌي ماڻهن جي لکين سالن جي جدوجهد جو عظيم ثمر آهي. ان وچ ۾ هتي جي ماڻهن جا مذهبي نظريا تبديل ٿيندا رهيا. ڪڏهن هتي جي ماڻهن هندو ڌرم قبول ڪيو ته ڪڏهن ٻڌمت جا پيروڪار رهيا. ڪڏهن جين مت ته ڪڏهن وري اسلام جا پوئلڳ ٿيا. پوءِ به انهن مذهبي ۾ نظرياتي تبديلين ڪري ڪڏهن به سنڌن تهذيب نه هندو بڻجي وئي ۾ نه وري اسلام سان نوازجي مسلم تهذيب ٿي وئي. اها اول کان سنڌي تهذيب رهي ۾ هميشه سنڌي تهذيب رهندي. پوءِ چاهي سياڻي سنڌن مذهب يا نظريو ڪهڙو به رهي. اڄ به سنڌي هندو توڙي مسلم، جين توڙي ٻڌ جي ساڳي تهذيب آهي، ساڳي ٻولي آهي، ساڳيو لباس، ريتون رسمون ۾ هيرا آهن.

ان مسئلي تي اڳتي وڌڻ کان اڳ اسان تهذيب تي ڳالهائڻ گهرون ٿا. تهذيب کنهن قوم جي ريتن رسمن، اٿڻ وهڻ، فن اڏاوت، رهائشي طور طريقن، کاڌي، لباس، تفريح، ٻولي ۾ ادب وغيره جو نالو آهي. مصنف جنهن مسلم تهذيب جو تصور گهڙيو آهي، سو خبر نه آهي ته ڪهڙي بنياد تي گهڙيو آهي. جڏهن عربستان جي ڌرتي تي

اسلام آيو ته ان کان اڳ عربن جي رهڻي ڪهڻي،
رسمون رواج، لباس وغيره جيئن اڳ هيو، سو
اسلام جي نزول کان پوءِ به ائين رهندو آيو. ان
ڪري عربن جي تهذيب کي اسلامي تهذيب ڪونه
ٿو سڏي سگهجي. اها عربي تهذيب آهي. ڇا
هندوستان ۾ رهندڙ اردو ڳالهائيندڙ مسلمان، اسلام
جي اچڻ کان اڳ جڏهن ڪنهن ٻئي ڌرم جا پوڄاري
هئا، ان وقت غير مهذب هئا يا ان وقت سندن
اهائي ساڳي تهذيب يعني ڪڙتو پاجامو، شيرواني،
پان، قوالي ڪانه هئي، جيڪا اسلام جو شرف
حاصل ڪرڻ بعد به سندن رهندي آئي. ڇا هنن
اسلام جو شرف حاصل ڪرڻ بعد پنهنجو اڳيون
ڪڙتو ۾ پاجامو لاهي، عربن وارو جبو پائي، عربن
واريون رسمون رواج اختيار ڪري، هندو تهذيب
مان مٽجي اسلامي تهذيب جي دائري منجهه اچي
ويا. جي نه ته پوءِ اهو مذهبي تهذيبن واري نظرئي
۾ تخليل جو مطلب ڇا آهي. جيڪڏهن صرف ان
بنياد تي هتان جي قومن مٿان غلبو حاصل ڪري
انهن کي اسلام جي نالي ۾ پنهنجي ثقافت ۾ ٻولي
تان هٿ ڪڻائڻ ۾ اردو ٻولي ۾ مغليه ثقافت اختيار
ڪرڻ لاءِ مجبور ڪرڻ جو حربو آهي ته ٺيڪ آهي.
نه ته اهڙي واحيات ۾ غير سائنسي تصور گهڙڻ
جي ڪابه ضرورت ڪانه آهي. ضياءُ صاحب جنهن
ڪتاب ”پنجاب ڪا مقدمه“ تي تنقيد ڪندي، اهو
تصور پيش ڪيو آهي، ان جي ليکڪ حنيف رامي،
ضياءُ صاحب کان وڌيڪ حقيقت پسندي جو ثبوت
ڏيندي، پنهنجي ڪتاب ۾ ان تصور کي رد ڪيو آهي
۾ پنجابي قوم کي پنهنجي ٻولي، تهذيب ۾ ثقافت
جي بچاءُ ۾ بقا لاءِ تيار ڪري اڳتي وڌڻ جو سڏ ڏنو
آهي. جيڪا ڳالهه ڪنهن به طرح مذمت لائق نه
آهي.
هاڻ اصل مسئلو، جنهن کي شڪيل ضياءُ
صاحب پنهنجي فن تحرير سان لڪائڻ ۾ منجهائڻ

جي ڪوشش ڪئي آهي، اهو آهي ”پاڪستان جي وجود □ اچڻ جو سوال“. شڪيل صاحب، ان پرماري طبقي جو پرجهلو آهي، جنهن جون پاڙون عالمي سامراجي نظام □ ڪتل آهن. ان ڪري هن صاحب پاڪستان جي وجود □ اچڻ جي اصل سبب کي وڏي هوشياريءَ □ ڏاهپ سان لڪايو □ منجهايو آهي. اصل □ پاڪستان مسلمانن کي هندن کان تحفظ ڏيڻ جي ڪارڻ ڪري وجود □ ڪونه آيو آهي. پر ان جو اصل سبب عالمي سامراج کي هن علائقي □ پير ڪپائڻ □ برصغير □ ورهاڱي کان اڳ هلندڙ سامراج دشمن تحريڪ کي ناس ڪرڻ، گڏيل هندستان جي مڪمل آزادي □ خودمختياري کي روڪڻ، عالمي سماجوادي نظام جي ٿيندڙ پيش قدمي آڏو هڪ مذهبي رجعت پسند ديوار اڀي ڪرڻ ئي پاڪستان جي وجود جو اصل سبب آهي. جڏهن برصغير □ هندو مسلم عوام متحد ٿي انگريز سامراج خلاف جنگ آزادي شروع ڪئي □ برصغير □ ترقي پسند، عوام دوست ڌريون رجعت پسند حڪمرانن □ انهن جي ڏيهي چاڙتن مٿان فتحن مٿان فتحون حاصل ڪرڻ لڳيون ته سامراجي حڪمرانن عوام دوست قوتن جي ان پيش قدمي کي روڪڻ □ برصغير کي وڌيڪ عرصو پنهنجن ظالم چنبن □ سڪ رکڻ لاءِ مذهبي بنيادن تي پنهنجي چاڙتن طرفان مذهبي تنظيمون □ پارٽيون جوڙائڻ شروع ڪيون. جيئن عوام مذهبي بنيادن تي تفرقي جو شڪار بنجي پنهنجو اصل مقصد پلجي مذهبي جنونيت جي اهڙي باهه □ وجي پئي جو صدين تائين ان مان پنهنجو پاڻ آزاد نه ڪرائي سگهي. سامراجي ڌريون، جن مٿان سوويت يونين □ آيل پهريون پورهيت انقلاب، هڪ پوت جيان لامارا ڏئي رهيو هو □ سندن ذهنن □ اهو ڊپ چائنيل هو ته جيڪڏهن برصغير □ ترقي پسند قوتون ڪاميابيءَ سان همڪنار ٿين ٿيون ته پوءِ

سامراجي ڌرين جا ڏکڻ ايشيا مان هميشــه لاءِ ٽــپڙ ٻڌجي ويندا ۾ برصـغير پڻ سـماجوادي انقلابين جـو هڪ اڏول اتحـادي بنجي وينـدو. ان کـري ضـروري هيو ته برصغير ۾ ايندڙ انقلاب جـو رخ موڙيـو وڃي. ان لاءِ صرف هڪ حربو بچيو هو، سـو هيـو مـذهبي جنون. جنهن کي استعمال کـري برصـغير ۾ هلنـدڙ تحــريڪ ۾ ڏار وڌا ويــا. هــتراڏو مــذهبي جمــاعتون ڪڙيون کـري، انهن سـان سـاز بـاز کـري برصـغير جي قسمت جو فيصلو اهڙو ڪيو ويـو جـو برصـغير مان سامراجي ڌرين سڌي طرح نکــري، ان تي اڻ سڌي طرح اڳ کان به وڌيڪ مضبوط قبضـو کـري ورتو. اڳ برصغير انگريزن جي سـڌي غلامي يعـني هڪ ڪالوني هيـو، پـر پـوءِ اهـو هڪ جديـد بيئنکيت بنجي ويو. برصغير جو ورهاڱو ڪنهن هندو يا مسلم ليبڊر يا ڪنهن گروهه جي قربانين جـو نـتيجو ڪونـه هيو، پر اهو عـالمي سـامراج جي هڪ سـازش جـو نــتيجو هــو. ان کـــري برصــغير جي ورهــاڱي يــا پاڪستان جي وجود کي کن تهذيبن جـو ٽکــراءُ يــا اردو ڳالهائيندڙ مسلم عـوام جي جدوجهـد جـو ثمـر ڪوٺڻ غلط ۾ حقيقتن سان هڪ مذاق آهي. ان جو جيئرو جاڳنـدو ثبـوت اهـو آهي جـو اڄ پاڪسـتان ۾ هندستان ۾ تـرقي پسـند تحـريڪ ڪچلجي ۾ تباهـه ٿي چڪي آهي ۾ ٻـــــئي ملڪ پنهنجي مکمـــــل خودمختياري حاصل نه کري سگهيا آهن. پاڪستان سامراجي ملڪن جي جديد بيئنڪي راڄ جـو شـڪار آهي. پاڪستان عالمي اشتراڪي تحريڪن، مظلوم قومن جي آزادي پسـند تحـريڪن، پـورهيت انقلابن خلاف هڪ سامراجي اڏي جي حيثيت اختيـار کـري چڪو آهي.

شـڪيل ضـياءُ صـاحب ان ئي صـفحي 9 تي اڳتي فرمـائي ٿـو تـه، ”اوپـر پاڪسـتان ۾ موجـوده پاڪســتان جي ڪنهن بــه علائقي جي ثقــافت جــو هندو ڪلچر، هندو زبان ۾ هندو تهذيب سان ٽکــراءُ

نه هيو. پنجاب جا غير مسلم پنجابي، سنڌي جا غير مسلم سنڌي، صوبي سرحد جا غير مسلم پشتو ڳالهائيندا هئا. مذهب جي بنياد تي ڪڏهن ڪڏهن وقتي فساد جي فضا يا ذهنيت پيدا ٿي. هي بنياد صرف انهن علائقن هيو، جتي اردو ڳالهائي ويندي هئي.“ شڪيل ضياءُ وڏي ڪوشش ڪندي به حقيقت کي لڪائي نه سگهيو پنهنجي هندو مسلم تهذيب واري نظرئي جي ساڳئي صفحي تي ترديد ڪئي آهي پاڪستان جي قومن جي تهذيبن کي مسلم تهذيبن جي بدران اتان جون علائقائي تهذيبون يا ٻوليون سڏي وڏو آهي. اهڙي طرح پنهنجي ڏنل تصور جي پاڙ ئي نفي ڪئي آهي. پر چوندا آهن ته، ”چور چوري ڪان ته وڃي پر هيرا ڦيري ڪان ڪونه وڃي.“ سو وري هن دنيا جي مڃيل نظرئي سماجي سائنس جي اصولن جي نفي ڪندي، هندستان جي تهذيب کي مذهبي نظرئي تحت هندو تهذيب ڪوٺيو آهي هندي زبان کي هندن جي قومي زبان چوڻ بدران ان کي مذهبي زبان هندي ڪوٺيو. جڏهن تان مان اڳئي چئي چڪو آهيان ته زبان ڪلچر نه هندو ٿيندا آهن نه وري مسلمان، پر اهي قومن جي نمائندگي ڪندا آهن. هندي ٻولي نه هندو مذهب جي پيداوار آهي نه وري ان جي نمائنده آهي. جهڙي طرح عربي زبان نه اسلام جي پيداوار آهي نه وري ان جي نمائندگي ڪندڙ آهي. پر اها عربستان ان وقت به موجود هئي جڏهن اڃا اتي اسلام ڪونه آيو هو. ضياءُ صاحب جنهن ڳالهه کي اسان سنڌين، بلوچن پختونن جي ڪمزوري ڪوٺيو آهي، يعني اسان جي علائقن هندو مسلم مذهبي فساد جو نه ٿيڻ ان ڳالهه کي هندستان جي اردو ڳالهائيندڙن جي خوبي ڄاڻايو آهي ته اتي هندن مسلمانن جو ٽڪراءُ ٿيو. اصل اهائي اسان جي قومن جي خوبي آهي. جو اسان

سيڪيولر رهيا آهيون. اسان مذهبي فتنن □ فسادن ڪان ان ڪري آجا رهيا آهيون، جو اسان کي ملن □ مولوين جي فسطائي فرقيواريت توڙي هندن جي پنڊتن جي فتني □ فساد تي ٻڌل تعليم نه ملي آهي. پر اسان شاهه، سچل، سامي، سلطان باهو، گرو نانڪ، بلي شاهه، خواجه فريد جي صوفي ازم جا وارث رهيا آهيون. جڏهن ته هندستان جي يوپي، سي پي جي مسلمانن کي اقبال، سر سيد احمد خان جي فسطائي تعليم ملي آهي. اورنگزيب جي فتني □ فساد جو فلسفو مليو آهي. ان ڪري هو اڄ تائين ان جي اثر هيٺ جتي به رهيا آهن، اتي فتني □ فساد کي جنم ڏنو اٿن. مذهبي جنون □ ڪٽرپڻو سندن حيات جو فلسفو رهيو آهي. هو جي هن وقت هندستان □ آهن ته به اتي فرقيوارنه فسادن جا خالق آهن، جي بنگال □ سنڌ □ رهيا آهن ته به هتان جي امن □ سڪون کي مذهبي جنون سان تباهه ڪيو اٿن. هتي رهي به هنن هندو مسلم فساد ڪرايا آهن، شيعه سني، ديوبندي، بريلوي فساد ڪرايا آهن. جڏهن ته سنڌ برصغير جو اهو خطو رهيو آهي، جنهن هميشه مذهبي رواداري امن عالم، جيئو □ جيئڻ ڏيو جي سيڪيولر سوچ جي بنياد تي برصغير کي امن □ آشتي جو سبق ڏنو آهي. اسان جي صوفين جي تعليم جي ئي نتيجي □ جڏهن برصغير □ مذهبي جنون عروج تي هيو، تڏهن به سنڌ □ شاهه، سچل، سامي، پڳت ڪنور رام، دلپت، چيتمل پر سرام، آءِ آءِ قاضي، گربجشاڻي سنڌي هندن توڙي مسلمانن جا گڏيل قومي هيرا رهيا آهن □ انهن جي تعليم جي روشنيءَ □ سنڌ کي عظمتن جي مينار تي رسايو آهي. جڏهن ته ان انساني ماڻهپي ڪان اسان جا اردو دان جتي به رهيا آهن، محروم رهيا آهن.

* * *

شڪيل ضياءُ صاحب ”پاڪستان تهذيب جي

حـوالي سـان“ واري بـاب ۾ پاڪسـتان جي تهـذيب
ڪي يو پي، سي پي جي اردودانن جي فتني ۾ فساد
واري تهذيب ڪوٺيو آهي ۾ ان جي ٻولي اردو قــرار
ڏني آهي. ضياءُ صاحب جي چاڻ لاءِ عرض آهي تــه
پاڪستان اندر نه ڪـا اردو تهـذيب ڪـو وجـود رکي
ٿي ۾ نه وري اهـا نـام نهـاد تهـذيب، پاڪسـتان جي
تهذيب آهي ۾ نـه وري سـندن ٻـولي پاڪسـتان جي
وارث ٻولي آهي، پاڪستان وٽ نه ڪا پنهنجي الــڳ
تهذيب آهي ۾ نه وري ڪا پاڪستاني ٻولي آهي، نــه
وري پاڪســتان ڪي پنهنجــو جــدا تــاريخي تشــخص
آهي. پاڪستان چئن جدا قـومن جـو ملڪ آهي، جن
کي پنهنجون الڳ الڳ قومي زبانون، قومي تهذيبون
۾ قومي تشـخص آهن. سـي نـه شـڪيل ضـياءُ جي
پاڪستاني تهذيب نه وري اردو ٻوليءَ جـون محتـاج
آهن. ان ڪري شڪيل ضياءُ کي عرض آهي تـه هـو
اسـان مسـڪينن مٿـان اهـو سـڀ ڪجهـه اسـلام ۾
پاڪستان جي پياري نالي ۾ مڙهڻ جي ڪوشش نه
ڪري. اصل ۾ اردو ڪا مسـلم تهـذيب نـه آهي، پـر
اها هندستان جي يـوپي، سـي پي جي تهـذيب آهي.
سـندن پاجـامو پـائڻ، شـيرواني اوڍڻ، پـان ڪـائڻ ۾
قوالي ڳائڻ واري تهذيب کي هندسـتان جي تهـذيب
ته چئي سگهجي ٿو. پر اها صـرف پاڪسـتان ۾ ٽپڻ
سـان اسـلام جـو شـرف حاصـل ڪـري، اسـلامي
تهذيب ٿي نه ٿي سگهي. نه وري سندن ٻــولي اردو
جيڪا هندي جي بگڙيل صورت آهي، اها صرف پـاڻ
۾ عربي، فارسي ۾ ترڪي زبانن جا لفـظ سـمائي،
مســلمانن جي مــذهبي ۾ پاڪســتانين جي قــومي
ٻولي ٿي سگهي ٿي.
جنـاب شـڪيل صـاحب کي اهـا بخـوبي خـبر
هوندي ته اردو جي عمر 250 سـال مس آهي. اهـا
ٻــولي مغــل حڪمــرانن جي دؤر ۾ ان جي شــاهي
فوج کـان شـروع ٿي. اردو تـرڪي ٻـولي جـو لفـظ
آهي. جيڪو اردو= فـوجي خيمـه گاهـه مـان ورتـل

آهي. اردو ٻولي هندستان جي ڪا فطري ٻولي ڪانه آهي، پر نظريه ضرورت تحت مغل حڪمرانن پنهنجي لشڪرين، جيڪي جدا جدا ٻولين ڳالهائڻ وارا هئا، انهن جي وچ ۾ رابطي لاءِ هندي زبان منجهه ڪجهه عربي، فارسي ۽ ترڪي لفظ ٽنبي جوڙي وئي. ان ڪري شڪيل ضياءُ صاحب لاءِ عرض آهي ته اردو ٻولي ڪا جدا ٻولي ڪانه آهي، پر هندي جو هڪ بگڙيل نمونو يا ان جو هڪ لهجو (Dialect) آهي. ان ڳالهه تان هڪ واقعو ياد ٿو اچي ته هڪ پاڪستاني آفيسر ترڪي جي دوري تي وڃي نڪتو. اتي جڏهن هن هڪ جڳهه تي ”اردو اڪيڊمي“ جو نالو پڙهيو ته ڏاڍو خوش ٿيو ته اتي ڪو اردو ٻوليءَ جي واڌاري ۽ ڦهلاءَ لاءِ ادارو قائم ڪيل آهي. سو پنهنجي ترڪي ميزبانن تي زور پريائين ته مان پهريون ”اردو اڪيڊمي“ ڏسندس. سو جڏهن موصوف اتي پهتو ته ڏاڍو شرمندو ٿيو جو اتي اردو ٻولي جي ترقيءَ ۽ واڌاري لاءِ ڪا اڪيڊمي ڪانه هئي. پر اها ترڪن جي هڪ فوجي اڪيڊمي هئي. ڇو جو ترڪيءَ ۾ اردو=لشڪر جي معنيٰ ۾ ڪم ايندي آهي.

* * *

اسان جنهن ڳالهه جو گهڻي وقت کان رٽو رئندا هئاسين ته پاڪستان اسان لاءِ نه پر صرف يوپي ۽ سي پي جي مسلمانن ۽ انهن جي ٻوليءَ کي ٻين مٿان مڙهڻ ۽ ترقي وٺائڻ لاءِ ناهيو ويو آهي. اها ڳالهه نه چاهيندي به شڪيل ضياءُ ص-17 تي ظاهر ڪري وڌي آهي. پاڻ لکي ٿو ته ”هي ئي (اردو) زبان هئي، جنهن کي تحفظ لاءِ پهريان نظرئي پاڪستان ۽ پوءِ پاڪستان وجود ۾ آيو.“ يعني نظرئي پاڪستان جو مطلب اردو زبان جو تحفظ ۽ ترقي آهي. ان جو ڪنهن به طرح اسلام سان واسطو نه آهي. پاڪستان مسلمانن کي هڪ الڳ ملڪ وٺي ڏيڻ ۽ نظرئي اسلام جي واڌ ويجهه

لاءِ حاصل ڪونه ڪيو ويو، جيئن اج تائين چاڻايو پئي ويو آهي. پر ان جو اصل مقصد اردو ٻوليءَ جو تحفظ، اردو ڳالهائيندڙن جي جارحانه مفادن جو تحفظ ئي هيو. جناب شڪيل ضياءُ صاحب، حنيف راميءَ جي پنجابي ٻولي کي ترقي وٺائڻ ۾ ان کي پنجاب جي قومي ٻولي بنائڻ واري خيال جي جنهن نموني اسلام، پاڪستان ۾ اردو جي آڙ وٺي مخالفت ڪئي آهي. سا اسان سنڌي قوم جا ترقي پسند ۾ سيڪيولر سوچ رکندڙ رهواسي صرف پنجاب جي بالادست رويي کي نظر ۾ رکي، ڪڏهن به برداشت ڪرڻ ۾ ان کي جائز قرار ڏيڻ لاءِ تيار نه آهيون. اسان پنجابي زبان کي پنجاب ۾ ان جي حق کان محروم ڪرڻ ۾ ان مٿان اردو کي مڙهڻ واري سوچ جي حمايت نه ٿا ڪري سگهون. اسان جنهن نموني پنهنجي ٻولي جي حقن لاءِ جدوجهد ڪري رهيا آهيون. اهڙي نموني جي پنجاب وارن پنهنجي ٻوليءَ ۾ ڪلچر لاءِ ڪا به جدوجهد ڪئي ته اسان انهن سان هزارين اختلافن هوندي به اخلاقي طور حمايت ڪنداسين. چو جو جيڪا ٻولي اسان پاڻ مٿان مڙهڻ لاءِ تيار نه آهيون، سا اسان ڪنهن به صورت ۾ بلوچستان، پختونستان ۾ پنجاب مٿان مڙهڻ جي حق ۾ نه هونداسين. اسان صرف پنجاب جي بالادست ڪردار کي نظر ۾ رکندي، اردو کي پنجابي زبان مٿان مڙهڻ واري پاليسيءَ جي حمايت ڪري، ان کي ٻين مظلوم قومن جي ٻولين کي ختم ڪرڻ لاءِ جواز مهيا ڪرڻ جو موقعو نه ڏينداسين. جيڪڏهن رامي صاحب، پنجاب وارن کي پنهنجي ٻولي ۾ ڪلچر جي حوالي سان قومي تشخص حاصل ڪرڻ لاءِ جدوجهد جو سڏ ڏئي ٿو ته اها ڳالهه اسان پاڻ لاءِ نيڪ شگون سمجهون ٿا. شل اها رامي صاحب واري سوچ پنجابين جي وڏي آباديءَ ۾ اچي ۾ هونه صرف پنهنجي ٻوليءَ ۾ ڪلچر جي احياءُ لاءِ جدوجهد ڪن پر ان سلسلي ۾

اردو جي حاڪميت، جيڪا ٻين قومن جي ٻولين مٿان مڙهيل آهي، ان جي حمايت ڪرڻ جي دعويٰ تان پڻ دست بردار ٿين.

جناب شڪيل ضياءُ صاحب، اردو جي حق ۾ ۽ ان کي پاڪستان جي اصل وارث ٻولي ثابت ڪرڻ لاءِ ڪتاب ۾ ڪيترن هنڌن تي پنهنجي ڄاڻ جا موتي پکيڙيا آهن. ص-116 تي لکي ٿو ته: ”اردو پاڪستان جي قومي زبان آهي، ان کان سواءِ پاڪستان ۽ پاڪستاني قوم جو وجود بي معنيٰ ٿي ويندو.“ وري صفحي 72 تي اردو جي تعريف ڪندي لکي ٿو ته ”جيستائين اردو زبان جو واسطو آهي ته اهو واضع ڪيو ويو آهي ته اها پاڪستان جي، پاڪستاني قوميت جي واحد نشاني ۽ واحد ضرورت آهي. ان کي انهن تاريخي قوتن هي نالو ۽ مقام عطا ڪيو آهي، جن ئي پاڪستان تشڪيل ڪيو آهي.“

اسان شڪيل ضياءُ صاحب جي اردو ٻولي بابت اثاريل حجتن کي هڪ حقيقت پسند اردودان جي لفظن ۾ جواب ڏيون ٿا. محمود الحق عثماني پنهنجي مقالي ”پاڪستان ۾ ٻولين جو مسئلو“ ۾ لکي ٿو ته ”اردو ٻولي کي مسلمانن جي ٻولي چوڻ يا اسلام سان اردو جي رشتي کي ڳنڍڻ جي ڪوشش ڪرڻ غلطي ۽ حقيقت کان انڪار ٿيندو. اردو جي ترقي ۾ هندو اديبن جو به ايترو ئي حصو آهي، جيترو مسلمان اديبن جو ۽ اج به حالتن جي ناسازگيءَ جي باوجود به هندستان ۾ اردو ادب تخليق ٿي رهيو آهي ۽ ٻولي ترقي ڪري رهي آهي.“ (رک سنڌي، مرتب، ”سنڌي ٻولي رت رتولي – مارچ 1985ع ص-35)

اسان سنڌ جا سيڪيولر ۽ ترقي پسند ماڻهو ڪنهن به ٻوليءَ جي خلاف نه آهيون. جهڙي طرح دنيا جون مڙئي ٻوليون محترم ۽ معتبر آهن، اهڙي طرح اردو ٻولي جي به پنهنجي هڪ حيثيت آهي. پر

ان جو مطلب اهو نه آهي ته اردو ٻولي کي ڪن نظرين ۾ تخيلن جي سهاري ڪنهن ٻي ٻولي ڳالهائيندڙن مٿان ٿاڦيو وڃي. اسان صرف اردو جي بالادست حيثيت جا مخالف آهيون. ڇا اردو ٻولي جا نادان دوست اردو ٻوليءَ کي هڪ مذهبي گروپ تائين محدود رکي، ان ٻوليءَ جي ترقي ۾ واڌاري لاءِ غير مسلم اديبن جي ڪيل ڪوششن تي پاڻي ڦيرڻ چاهين ٿا. يا انهن جي تخليقن کي غير مسلم اردو قرار ڏيئي اردو ادب جي خزاني مان ڪڪ آئوٽ ڪرڻ چاهين ٿا. ڇا اردو ڳالهائيندڙ مسلمان صرف مذهبي جنون جي بنياد تي ڪرشن چندر، راجندر سنگهه بيدي، ساحر لڌيانوي ۾ ٻين غير مسلم اردو اديبن کي مذهب جي حوالي سان اردو ادب مان خارج ڪرڻ چاهين ٿا. جي ها ته، پوءِ هو اسان جا نه پر اردو ٻوليءَ جا نادان دوست آهن.

*   *   *

جناب شڪيل ضياءُ صاحب اردو جي حق ۾ اڳتي ص-89 تي لکي ٿو ته، ”مسلمانن 9 سو سال برصغير تي حڪومت ڪئي. ان حڪومت جي مختلف دورن ۾ هڪ تهذيب جي تشڪيل ٿي. ان عظيم الشان دؤر ۾ هڪ گڏيل زبان وجود ۾ آئي، جنهن کي اردو ڪوٺن ٿا. پاڪستان جو قيام ان تهذيب ۾ تاريخ جي حوالي سان وجود ۾ آيو.“ مٿين مڙني حوالن مان هڪ ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي ته پاڪستان اسلام جي تحفظ ۾ برصغير ۾ رهندڙ مڙني مسلمانن جي تحفظ ڪرڻ لاءِ وجود ۾ ڪونه آيو. جنهن ڳالهه جو چاليهن سالن کان پتڪو پٽيو ٿي ويو. پر ان جو واحد مقصد هندستان جي اردو ڳالهائيندڙ جي ٻولي، ڪلچر ۾ جارحانه مفادن کي بچائڻ، وڌائڻ ويجهائڻ لاءِ وجود ۾ آيو. مسلم قوم ۾ بعد ۾ پاڪستاني قوم جو جيڪو ڍنڍورو پٽيو پي ويو. ان جي پويان صرف هڪ مقصد لڪل هيو. اهو هيو پاڪستان ۾ رهندڙ قومن جي ٻولين ۾ تهذيبن

ڪي فنا ڪري انهن مٿان جبري طور اردو ٻولي اردو دان طبقي جي مخصوص تهذيب مڙهڻ. جيڪڏهن پاڪستان برصغير جي مسلمانن جي تحفظ لاءِ وجود آندو ويو هو ته پوءِ مسلمان صرف اردودان ڪونه هيا. پر سنڌي، بلوچي، پختون، بنگالي پنجابي به مسلمان هيا. ان ڪري انهن جي به تهذيبن ٻولين جو بچاءُ ڪرڻ پاڪستان جي عظيم تر مقصد شامل هجي ها. ڇا صرف مسلمانن جي ٻولي يا برصغير جا سڀ مسلمان هڪ ئي ٻولي اردو ڳالهائيندا هئا، يا ڇا انهن مڙني جي تهذيب ڪلچر هڪ ئي هو. جي نه ته پوءِ انهن مٿان اردو مڙهڻ جو ڪهڙو جواز رهي ٿو. شڪيل صاحب جي سڄي ڪتاب مان معلوم ٿئي ٿو ته:

اردو معنيٰ اسلام اسلام معنيٰ اردو

اردو معنيٰ پاڪستان پاڪستان معنيٰ اردو

پاڪستان جو تحفظ معنيٰ اردو ڳالهائيندڙ جو تحفظ باقي پاڪستان شامل غير اردو ڳالهائيندڙن تي منڍيئڙو. جي اردو ڳالهائيندڙن کان سواءِ باقي قومن جا ماٺهو ختم ٿيڻ نه چاهين ته پاڪستاني ٿيڻ لاءِ اردو ٻولي اردو تهذيب قبول ڪن. ڇو جو اردو دانن اسلام جي نالي هتان جي قومن کي بنا ڪنهن جنگ ڪرڻ جي فتح ڪري ورتو هو. اردو ٻوليءَ بابت اهي خيال نه صرف شڪيل ضياءُ صاحب جا آهن، پر اردو دان طبقي جا مڙئي اديب دانشور ان ڳالهه تي هم خيال آهن. اردوءَ جي ان اسلامي مرتبي تي اردو ڳالهائيندڙن جي ترقي پسندن کان وٺي نيٺ رجعت پسندن تائين هم خيال هڪ راءِ آهن، ان لاءِ هڪ مولانا جناب اشرف علي ٿانوي جي هي فتويٰ خاص ڪري پڙهڻ لائق آهي. جيڪا ماهانه ”اخبار اردو“ فيبروري 1987ع جي شماري شايع ڪئي وئي آهي. مولانا اشرف علي چوي ٿو ته: ”هن وقت اردو زبان جي

حفــاظت دين جي حفــاظت آهي، ان ڪـــري هي
حفاظت حسب استطاعت واجب اطـاعت آهي
بـاوجود قـدرت جي ان غفلت ڪـرڻ معصـيت و
موجب مواخذة آخرت ٿيندي.“
جناب شڪيل ضياءُ صاحب نـه صـرف اسـان
مٿان اسلام پاڪستان جي نالي پنهنجي ٻولي
مغل حڪمرانن جي ثقافت مڙهڻ چاهي ٿو پر اصل
 هـو هتـان جي اصـل قـومن جي وجـود جـو بـه
انڪــاري آهي. پــاڻ ڪتــاب ڪيــترن هنــڌن تي
پاڪستان رهندڙ چئن مختلـف قـومن جي مـاڻهن
کي هڪ پاڪســتاني قــوم جي زمــري آڻي، انهن
جي علحده قومي وجـودن تي منـڌيئڙو ڦـيرائڻ جي
ڪوشش ڪئي آهي. جڏهن پهريان برصــغير
جو ورهاڱو ٿيو هو تـه اهـو بـه انگريـزن ان مـذهبي
فــرقي پرســتي جي بنيــاد تي ڪيــو هــو پنهنجي
سامراجي پاليسي تحت ويڙهايو حڪـومت ڪريـو
جي بنيــاد تحت پنهنجن مســلمانن هنــدو ايجنٽن
رستي مذهبي قـومن يعـني هنـدو قـوم مسـلمان
قوم جي غير سائنسي تصور کي هوا ڏيئي، هنـدو
مسلم قوم جي بنيادن تي برصغير کي ٻن حصــن
ورهايو هو. پهريان پهريان مسلم جاگيردارن، سيٺين
 سـرمائيدارن ان قـومن بـابت مـذهبي تصـور کي
گهـڙي مسـلم قـوم جي نعـري هيٺ الـڳ مسـلمان
ملڪ بنائڻ لاءِ ماڻهن کي بيوقوف ڪـري ورتـو هـو.
پـــر جـــڏهن ان تصــور جي بنيــادن تي ســامراجي
سازش تحت پاڪستان حاصل ٿي ويو ته ان بعد ان
هـوائي نظـرئي کي پـاڻ ئي محمــد علي جنــاح رد
ڪري، وري ٻيهر هڪ ٻئي غير سائنسي تصور يعـني
پاڪســتاني قــوميت جي بنيــاد تي هتــان جي مــاڻهن
کي زوري پنهنجــا الــڳ قــومي وجــود ڇــڏڻ هڪ
پاڪستاني قـوميت اختيـار ڪـرڻ لاءِ مجبـور ڪـرڻ
شــروع ڪيــو، جنــاح جي ان تصــور کي هتــان جي
قـــومن ان جي عـــوام شـــروع ئي رد ڪـــري

پنهنجن پنهنجن الڳ تاريخي قومي وجـودن هئڻ جـو اعلان ڪيو □ انهن قـومي وجـودن جي بقـا لاءِ هڪ ڊگهي ويڙهـه جي شـروعات ڪـئي. ان لاءِ شـڪيل ضياءُ کي عـرض آهي تـه سـائين جـيئن اوهـان جي آقائن جو مسلم قـوميت وارو نظريـو پنهنجي مـوت پاڻ مري ويو □ ان عوام جي هٿان اهڙي شڪســت کاڌي جو ان جو خالق پڻ ان تان لا دعـويٰ ٿي ويـو. سو هاڻ پاڪستاني قوم جو ڍونگ بـه پنهنجـو جـادو ئي اثر وڃائي چڪو آهي. ان ڪـري هـاڻي اوهـان □ اوهان جي ٽولي کي ڪڙي منهن بـه ان حقيقت کي تسليم ڪرڻو پوندو ته پاڪستان □ ڪابه پاڪســتاني قـوميت وجـود ڪانـه ٿي رکي. پاڪسـتان هڪ گهڻ قومي رياست آهي. جنهن □ هن وقت چـار قومـون هر هڪ پنجـابي، سـنڌي، بلـوچي □ پختـون، پنهنجن الڳ قومي وجودن، قـومي ٻـولين، قـومي ڪلچـرن سان گڏ هزارين سالن جي تاريخ جي مالڪي رکندڙ رهن ٿيـون. انهن کي ڪنهن بـه مـذهبي نظـرئي يـا تصور سان هڪ قوم □ ضم ڪري يا انهن جو وجود ختم ڪري نه ٿو سگهجي. گهٽ □ گهٽ هاڻ جڏهن هٿان جو عوام، اوهان جي ڪل جهـڙين دعـوائن کي سـمجهي چڪـو آهي □ انهن کي اعلانيـه رد ڪـري چڪو آهي. ان ڪري اوهـان کي بـه هـاڻ هـوڏ تـان لهي، هرڀرو ڪوڙ کي سچ ڪرڻ واري مغالطي مان نڪرڻ گهرجي.

* * *

جناب شڪيل ضـياءُ صـاحب □ سـندس ٽولـو جيڪا ٻولي □ تهذيب اسان مٿان مـڙهڻ چـاهي ٿـو. ان بابت صفحي 95 تي هن طـرح رقم طـراز آهي: ”واضع هجي ته اهي سلطان □ شهنشــاهه جن جي گـاديءَ جـو هنـڌ دهلي هيـو، سـڄي هندسـتان جـا حڪمران تسليم ڪيا ويندا هئا. انهن مڙني صـوبائي □ مرڪـزي سـلطانن □ شهنشـاهن ان تهـذيب کي پيدا ڪيو، جيڪـا مسـلمانن جي تهـذيب چـوائي ٿي.

انهن ئي تاريخ ساز فاتحن ۽ حڪمرانن ان زبان کي تخليق ڪيو، جنهن کي اردو ڪوٺجي ٿو.“ يعني اردو مسلمانن جي تهذيب، عـوام جي محنتن ۽ مشـقتن جو ثمر نه آهي. جيئن سـنڌ، بلوچسـتان وغـيره جي قومن جـون تهـذيبون اتـان جي عـوام جي تـاريخي جدوجهدن، تخليقي ۽ تعميري ڪوشش‍ـن جي ارتقـا جي نــتيجي ۾ هــزارين ســالن جــو ثمــر آهن. اردو تهـذيب ان جي پيٽ ۾ عـوام ڪـان مٿـانهين ۽ اعليٰ آهي. اهـــا انهن بادشـــاهن ۽ وزيـــرن، نـــوابن ۽ جاگيردارن جي تهذيب آهي، جيڪي عياش، ظالم ۽ عوام دشمن هئا. جن تي سدائين اقتدار جي هـوس سوار هوندي هئي. ڪمـزور قـومن تي حملا ڪـرڻ، انهن جي وسيلن جي ناجائز ڦرلٽ ڪـرڻ، انهن کي پنهنجي قبضــي هيٺ آڻڻ، اقتــدار جي ڪرســي کي مضبوط ڪرڻ لاءِ ٻين کي ته ڇڏيو پـر پنهنجي اهـل اولاد کي به سوري جو سينگار بنائي ڇڏڻ، جن جــو پســنديده شــغل هونــدو هيــو. اهــڙن بادشــاهن ۽ شهنشاهن جي ئي حـرم سـرائن، محلن ۽ محلاتن، عشـرتڪدن ۽ ظلمتڪـدن ۾ اردو ٻـوليءَ ۽ تهـذيب جي تشڪيل ٿي. ان ڪري اردو تهذيب ۽ اردو ٻولي عوامي قدرن ۽ جذبن ڪان هتـان جي قـومي ٻـولين جي پيٽ ۾ بلڪـــل ابـــٽي ۽ ابـــٽڪي آهي. ان ئي شهنشاهي تهذيب جي اثر ڪري اردو ڳالهائيندڙن ۾ ملڪ گيريءَ، ڦرلٽ ۽ قبضي گيريءَ جي هوس اڃـا تـائين باقيـات جي صـورت ۾ موجـود آهي. ان ئي سندن تهذيب جي اثر ڪين هندستان منجهـان دربـدر ڪيـــو، بنگلاديش جي ڌرتي تـــان ڌڪـــاريو ۽ اڄ پاڪستان انـدر بـه سـندن ان فطـرتي اوگڻ ڪـري هتان جون اصل قومون ڪـائنئن خـائف ۽ نـالان آهن. اردو ڳالهائينــدڙن ۾ فتــني، فســاد، فرقيــواريت ۽ آمريت پسـندي جـون وصـفون ان تهـذيب جـو ثمـر آهن. جن جي ثنا ڪندي جناب شـڪيل ضـياءُ، زمين آسمان هڪ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. جــڏهن

ته سنڌ ۽ بلوچستان جون قومي تهذيبون، مٿين مڙني اردو تهذيب وارين خصلتن کان محروم آهن. اسان جو ترقي پسند ۽ سيڪيولر سوچ رکندڙ عوام ڪڏهن به بادشاهن جي تهذيب ۽ انهن جي حرم سرائن ۾ عشرتڪدن جي ٻولي کي پنهنجي مٿان اسلام ۽ پاڪستان جي خوبصورت نالي ۾ مڙهڻ جي اجازت نه ڏيندو.

*　　*　　*

اسان کي شڪيل ضياءُ جي فتني ۽ فساد واري ذهنيت ڪيڏي نه چوٽ چڙهيل نظر اچي ٿي ۽ سندس هندو مسلم فرقي پرستي واري سوچ سڄي ڪتاب مٿان ڇانئيل آهي. پاڻ صفحي 21 تي خلافت تحريڪ ۾ هندن ۽ مسلمانن طرفان گڏيل جدوجهد کي به خراب سمجهي ٿو ۽ هندن مسلمانن جي اتحاد کي به پنهنجي فرقيوارانه نظر سان ڏسندي نندي ۽ خراب سمجهي ٿو ۽ ان اتحاد کي نام نهاد اتحاد سڏي ٿو. ضياءُ صاحب اردو ٻوليءَ جو پاڻ کي عالم ۽ تاريخ جو مها ڄاڻو سمجهندي به خبر نه آهي ته ان ڳالهه جي ڇو پرده پوشي ڪري ٿو ته اصل ۾ خلافت تحريڪ جيڪا هندستان جي ماڻهن ترڪ خلافت کي بچائڻ لاءِ شروع ڪئي هئي. جنهن ۾ مسلمانن سان گڏ هندن جي اهم ليڊرن، شردهانند، مدن موهن مالويه ۽ مهاتما گانڌي سميت اتان جي سڄي عوام ان ۾ پنهنجو پنهنجو ڪردار ادا ڪيو هو. ان سڄي تحريڪ جي پٺيان خلافت کي بچائڻ جو جذبو ڪارفرما ڪونه هيو. پر ان جي پٺيان ٻيا مقصد پڻ ڪم ڪندڙ هيا. اهي هئا انگريز سامراج کان نجات ۽ سامراجي مداخلت پوءِ جتي به ٿيندڙ هجي. ان جي مخالفت ۽ ان خلاف جدوجهد. ان ڪري جناب شڪيل ضياءُ صاحب لاءِ عرض آهي ته هو تاريخ جي عملن کي پنهنجي مخصوص فرقي پرست نگاهه سان ڏسڻ بدران ان کي صحيح نموني ڏسڻ

□ سمجهڻ جي ڪوشش ڪري. ڪيس ڄاڻ هجڻ
گهرجي ته خلافت تحريڪ پويان اهوئي جذبو ڪم
ڪري رهيو هو ته سامراج ڪي هر جڳهه تي ڪمزور
ڪجي نه ته هتان جي ماڻهن جو ترڪي سلطنت
ڪي بچائڻ لاءِ تحريڪ هلائڻ □ ان □ هندن جي
شموليت هڪ تعجب خيز ڳالهه ضرور لڳي ٿي.
جڏهن هندو □ مسلمان متحد ٿي انگريز سامراج
سان پنهنجي آزاديءَ جي جنگ وڙهي رهيا هئا ته
اهو سندن ڪردار ترقي پسند □ تاريخ جي گهرجن
مطابق هيو. پر اڳتي هلي انگريزن جي گماشتن ان
اتحاد ڪي ڇيهون ڪرڻ، انگريزن خلاف
هلندڙ تحريڪ جو رخ موڙي فرقيواريت ڏانهن ڪرڻ
لاءِ انگريزن جي اشاري تي هندو مسلم نفاق جو
ٻج ڇٽيو. اهڙا ماڻهو انگريزن جي ”ويڙهايو □ راڄ
ڪرايو“ جي پاليسي جا مهرا ٿي ڪم ڪري رهيا
هئا. اهڙن ماڻهن جي مصنف پنيرائي ڪئي آهي □
پنهنجي ڪتاب □ اهڙن ماڻهن جي سوچ جي
ترجماني ڪئي آهي. ڇو جو پاڻ به ان فرقيواريت
جي مهرباني سان هن منزل تي پهتو آهي □
سندس سڄو ٽولو ان فرقيواريت جو قل پاڪستان
جي صورت □ کائي رهيو آهي. مصنف جي ان
فرقيوار ذهنن جي پنيرائي جو اندازو هن جملي
مان لڳائي سگهجي ٿو ته، ”جنگ جي خاتمي تي
نام نهاد هندو مسلم اتحاد ختم ٿي ويو □ ان زماني
□ محمد علي جناح جي قيادت اڀري رهي هئي.“
(ص-21)

*　　*　　*

هن ڪتاب □ لائق مصنف ص 132 تي بمبئي کان
سنڌ جي علحدگيءَ جي تحريڪ جو سڄو سارو
ڪريڊٽ محمد علي جناح □ اقليتي صوبن جي
مسلمانن کي ڏيڻ جي ڪوشش ڪندي تاريخ سان
هڪ بيهودي مذاق ڪئي آهي. مصنف بمبئي کان
سنڌ جي علحدگي جي تحريڪ لاءِ ڏنل سنڌي عوام

جي قربانين سان مذاق ڪئي آهي. جڏهن ته سنڌ جي بمبئي کان علحدگي جي تحريڪ پهريان پهريان سنڌي هندن ئي شروع ڪئي ۽ پوءِ ان ۾ سنڌي مسلمان ۽ انهن جا ليڊر شامل ٿيندا ويا. جيڪڏهن برصغير سطح تي ڪا اسان کي مدد يا حمايت ملي سا به سڪٽي بيانن ۽ نهرائن تائين محدود هئي. سا به ان وقت جڏهن تحريڪ پنهنجي آخري مرحلن تائين سفر ڪري چڪي هئي. اقليتي صوبن جي مسلمانن ان ڏس ۾ ڪهڙي مدد يا حمايت ڪئي ان جو شڪيل ضياءُ صاحب کي ڪو مثال ڏيڻ گهرجي ها ته اسين به سندن ٿورا مڃيون ها. اصل ۾ اقليتي صوبن جا مسلمان پنهنجي فرقيوارانه مفادن لاءِ ته هميشه وڙهندا رهيا آهن پر هنن ڪڏهن به قومن جي سياسي، ثقافتي حقن لاءِ جدوجهد ته ڇا پر ان جي سڪٽي حمايت به ڪانه ڪئي آهي.

جناب شڪيل صاحب جي ڄاڻ لاءِ عرض آهي ته جڏهن 1843ع ۾ سنڌ تي انگريزن قبضو ڪيو ته هنن پنهنجي انتظامي سهولتن خاطر 1847ع ۾ سنڌ جي الڳ وطني حيثيت ختم ڪري، ان کي بمبئي پريزيڊنسي سان ملائي ڇڏيو. ان زوري الحاق ۽ ڳانڍاپي خلاف سنڌ جا ماڻهو ان ڏينهن کان ئي احتجاج ڪندا رهيا. ان شروعاتي احتجاج 1913ع ۾ هڪ باضابطه شڪل اختيار ڪئي. ان شروعاتي دؤر ۾ سنڌ جي بمبئي کان علحدگيءَ جي تحريڪ جا پهريان مهندار هرچندراءِ وشنداس ۽ غلام محمد پرڳڙي هئا. ان بعد انهن سان ان تحريڪ ۾ ٻيا به سنڌي هندو توڙي مسلم ليڊر گڏجندا ويا. جن ۾ سيٺ غلام علي ڇاڳلا، سيٺ يوسف علي علوي، سيٺ عبدالله هارون، ديوان ٿهلرام کيمچند، ديوان شيوارام ڏيون مل، جمشيد مهتا، ڄيٺمل پرسرام، آچاريه ڪرپلاڻي، شيخ عبدالمجيد سنڌي، ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي،

غلام حسين هدايت الله جا نالا قابل ذڪر آهن. جن مان ڪي ته ان ڏڪئي سفر □ گهٽو وقت هلي نه سگهيا. ته ڪي وري وقت سان ساٿ نه ڏيئي پوئتي ڏڪجي ويا. سنڌ جي بمبئي خلاف هلايل تحريڪ □ سنڌ جا هندو □ مسلمان هڪ جيترا ڀاڱي ڀائيوار رهيا. سنڌ جي بمبئي کان جدائي لاءِ ”سنڌ آزاد تحريڪ“ □ ”سنڌ پروانشل ڪانفرنسون“ ڪوٺائي ماڻهن ڪي احساس ڏياريو ويو. نه صرف سنڌ سطح تي ان تحريڪ ڪي منظم نموني هلايو ويو، پر شيخ عبدالمجيد سنڌي، سنڌ جي نمائندي جي حيثيت □ 26 ڊسمبر 1225ع تي آل انڊيا ڪانگريس جي ساليانى اجلاس ڪانپور □ سنڌ جي علحدگيءَ جي حق □ قرارداد منظور ڪرائي. ان بعد آل انڊيا يا خلافت ڪاميٽي جي اجلاس □ جيڪو مولانا ابوالڪلام آزاد جي صدارت هيٺ ڪانپور □ منعقد ٿيو، اتان پڻ شيخ صاحب ساڳي قرارداد منظور ڪرائي. انهن ٺهرائن بعد ئي مسلم ليگ گهٽي بحث مباحثي بعد پنهنجي 31 ڊسمبر واري اجلاس □ جيڪو سر عبدالرحيم جي صدارت هيٺ ٿيو، ان □ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي ڀرپور ڪوشش سان سنڌ جي علحدگي جي حق □ ٺهراءُ پاس ڪيو ويو.

آخرڪار وڏي جهد □ جستجو بعد 1936ع □ سنڌ کي بمبئي کان علحده ڪري، پنهنجي اصلوڪي حيثيت □ بحال ڪيو ويو. هن تحريڪ □ جن مکيه ليڊرن نهايت دليريءَ □ بي باڪيءَ سان حصو ورتو. انهن □ جناب غلام محمد ڀرڳڙي، ايوب کهڙو، ميران محمد شاهه، جي ايم سيد، شيخ عبدالمجيد سنڌي، علي محمد راشدي، حاتم علوي، سوامي گوونڊ آنند، ڄيٺمل پرسرام، سنتداس منگهارام، جمشيد مهتا، ٽيڪمداس وڌو مل □ ٻيا اڳواڻ شامل آهن.

ان ڪري جناب شڪيل ضياءُ صاحب کي حقيقتن کان منهن نه موڙڻ گهرجي ۾ ان تحريڪ ۾ سنڌي عوام ۾ انهن جي هندو توڙي مسلم ليڊرن جي ادا ڪيل ڪردار کي پنئي پاڏو اڇلي، صرف محمد علي جناح ۾ اقليتي صوبن جي اردو دانن جي مٿي تي اهو تاج نه رکڻ گهرجي. ڪيس عرض آهي ته قبلا گهٽ ۾ گهٽ سچ جيان روشن حقيقتن کان اکيون ٻوٽڻ نه گهرجن ۾ ڪنهن قوم جي تاريخ کي ائين ڄاڻي ٻجهي مسخ ڪرڻ ۾ انهن جي قومي ڪردار کي لوئڻ نه گهرجي.

* * *

شڪيل ضياءُ صاحب ص-42 تي ونيونٽ جو ذڪر ڪندي، جتي پنجاب جي بيوروڪريسيءَ کي نندي ٿو، اتي اردو ڳالهائيندڙن کي ان گناهه کان آزاد ڪري ڇڏي ٿو. ان وقت هو اها ڳالهه ڀلجي وڃي ٿو ته جڏهن ونيونٽ ٺهي هئي ته ان کي نه صرف پنجاب وارن جي حمايت حاصل هئي، پر اسان جا اردو ڳالهائيندڙ پڻ ان جا محافظ اول هيا ۾ هنن ئي ماڻهن سنڌ ۾ ونيونٽ خلاف هلندڙ تحريڪ جي پٺ ۾ ڇرو هڻي، پنهنجي پنجاب دوستي ۾ سنڌ دشمني جو ثبوت ڏنو. شڪيل ضياءُ صاحب ڪمال بيحيائي سان تاريخ کي توڙڻ مروڙڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. پاڻ لکي ٿو ته ”ونيونٽ صوبي سنڌ جي اردو ۾ سنڌي ڳالهائيندڙن جي تڪليفن جو نقطه آغاز هيو.“ حقيقت ۾ ونيونٽ سنڌ جي سنڌي ماڻهن لاءِ اصل ۾ تڪليفن جي شروعات يا نقطي آغاز ڪونه هيو پر سنڌي ماڻهن مٿان اهي تڪليفون ته ان ڏينهن کان شروع ٿيون هيون، جڏهن کان برصغير جو ورهاڱو ٿيو هو. سنڌ لاءِ پنجاب وارا ته ڀوءِ تڪليف ڏيندڙ بنيا، پر سنڌي ماڻهن کي ڀهريان زخم انهن اردو ڳالهائيندڙن رسايا، جيڪي پاڻ کي سنڌين جو خيرخواهه ۾ انهن جي حقن جو محافظ ظاهر ڪرڻ ۾ ڪنهن کي به وٺ نه ٿا ڏين. شڪيل

صاحب لاءِ عرض آهي ته جناب اعليٰ، ونيـونٽ اردو
ڳالهائيندڙن لاءِ ته خبر ناهي تڪليف جو نقطي آغـاز
ٿيو يا نه پر سنڌين لاءِ تڪليفن جـو نقطي آغـاز نـه
صرف ونيونٽ پر اوهان پڻ ٿيا. جي اوهـان منجهـه
ٿورڙي به سچ ڳالهـائڻ ۾ لڪڻ جي جـرئت هجي هـا
ته اوهان ايئن ضرور لکو ها تـه سـنڌين لاءِ تڪليفن
جو نقطه آغاز پارٽ ڪان ايندڙ پناهگير ٿيا. جن اچي
سـنڌ جي نـوڪرين، واپـاري مرڪـزن، ڪارخـانن،
تعليمي ادارن، زمينن تي قبضـو ڪيـو. اهـا حقيقت
ڪنهن ڪان به لڪل ڪانه آهي، تاريخ جا ورق شاهد
آهن ته پاڪستان ٺهڻ ڪان اڳ سـنڌ ۾ 30 سـيڪڙو
زمين هنـدو سـيٺين جي ملڪيت هـئي. جنهن ڪي
مسلمان هاري ڪيڙيندا هئـا. جـڏهن سـنڌ ۾ پنـاهگير
پهتا ته انهن اصلي هارين ڪي چـڏيل زمينن جـو 50
سيڪڙو پناهگيرن جي حوالي ڪرڻ تي مجبور ڪيـو
ويو. الاٽمينٽ جو سڄو اختيار سـنڌ گـورنمينٽ ڪـان
ڪسـي آبادڪـاريءَ جي ڪمشـنر جي حـوالي ڪيـو
ويـو. جيڪـو مرڪـزي حڪـومت جي مـاتحت هـو ۾
صـرف ان ڏانهن جوابدهـه هـو. جنهن تي وري اردو
دان طبقي جي ڪامورا شـاهيءَ جـو قبضـو رهنـدو
آيو. ٻيو ته ڇڏيو پر ان عهـدي تي ڪنهن بـه سـنڌي
ڪي ڪونـه رکيـو ويـو. جـيئن لٽ جي مـال جي
ورهاست ۾ ڪا دخل انـدازي نـه ٿـئي. اهـڙي طـرح
سـنڌ ۾ ڪروڙهـا روپين جي زمين، گهـر، واپـاري
مرڪز نه صرف انديا مان آيل پناهگيرن جي حوالي
ڪيا ويـا پـر 1950ع واري سـنڌ ٽيننسـي ايڪٽ ڪي
ختم ڪري سنڌ جون زمينون ڪيڙيندڙ سنڌي هـارين
جي زمينن مٿان قانوني حقداريءَ ڪي پڻ ختم ڪيـو
ويو. جنهن ڪري ڪيترائي مـورثي هـاري، ابن ڏاڏن
واري دؤر ڪان ڪيڙيندڙ پنهنجن ٻنين ڪان بيدخل ڪيا
ويا. نه صرف معاشـي طـرح سـنڌين مٿـان پنهنجـو
ناجائز قبضو پڪو ڪيـو ويـو پـر سـنڌ جي ٻـوليءَ ۾
ثقـافت ڪي پڻ ختم ڪـرڻ ۾ ان مٿـان پنهنجي اردو

ٻولي ۾ ثقافت مڙهڻ جي زبردستي ڪوشش ڪئي وئي. پناهگيرن جي اڳواڻ ۽ پاڪستان جي پهرين وزيراعظم لياقت علي خان هڪڙي ڌڪ سان سنڌ مان 2500 سنڌي ميڊيم اسڪول بند ڪري ڇڏيا. سنڌ جون نوڪريون ۽ واپاري مرڪز ته ائين نيلام ٿيا، جڻ پڙيءَ ۾ بصرن جو نيلام ٿيندو هجي.

جناب شڪيل ضياءُ صاحب ون‌يونٽ کي اردو دانن لاءِ پڻ تڪليفن جو نقطي آغاز سڏيو آهي. سو وري ڪيئن، اها دعويٰ پڻ عقل ۽ سمجهه کان مٿڀري آهي. ٿي سگهي ٿو ته هاڻ اردودان طبقي ان کي پنهنجي مفادن خلاف سمجهڻ شروع ڪيو هجي، پر ان وقت ته ان جي حامين ۾ اردو ڳالهائيندڙ صف اول ۾ موجود هيا. جنهن وقت سنڌ اسيمبليءَ جا ميمبر ان رٿ خلاف اسيمبلي ۾ آواز بلند ڪري رهيا هئا، ان وقت صرف اردو ڳالهائيندڙ ئي ون‌يونٽ جي حمايت منجهه سنڌي ميمبرن کان الڳ ٿلڳ هيا. جيڪڏهن ون‌يونٽ اردو دانن لاءِ تڪليف جو نقطي آغاز هيو، ته هنن ان خلاف ڪهڙي جدوجهد ڪئي، ڪو هڪ مثال ته ڏيڻ گهرجي ها. ڇا اردو دانن جو ڪو ليڊر ان رٿ خلاف جيل ۾ ويو. ڇا اردو ڳالهائيندڙن ان خلاف جلسا ۽ احتجاج ڪيا. ڇا اردو پريس ان خلاف پنهنجا ڪالم ڪارا ڪيا، جي نه ته پوءِ شڪيل صاحب ڪهڙي بنياد تي ان کي اردو دانن جي تڪليف جو نقطي آغاز سڏي ٿو.

ون‌يونٽ ٽهڻ کان اڳ جڏهن ڪراچيءَ کي سنڌ کان ڌار ڪري هڪ علحده يونٽ بنايو ويو ته ان لاءِ اسان جي اردو ڳالهائيندڙن ۽ سندن پريس سنڌ جي ان ورهاڱي کي ”وسيع تر قومي مفاد خاطر“ چئي، ان جي حمايت ڪئي. يعني ان وقت منجهن مضبوط مرڪز جو فڪر موجود ڪونه هيو. ان ڪري ان ورهاڱي کي جائز قرار ڏنو ويو. وري جڏهن ون‌يونٽ بنايو ويو ۽ ڪراچي سميت سنڌ ۾

ٻين صوبن جون علحده حيثيتون ختم ڪري ڪين
هڪ ڪيو ويو ته رات وچ ۾ اردو دانن ۾ سندن
پريس جنهن پهريان ڪراچي ڪي علحده يونٽ بنائڻ
واري فيصلي جي حمايت ڪئي هئي ۾ ان ڪي
”وسيع تر قومي مفاد خاطر“ چئي ان ڪي جائز
قرار ڏنو هو، سي هاڻ ونيونٽ ڪي ”وسيع تر قومي
مفاد خاطر“ چئي ان جي حمايت منجهه لڳي ويا.
ان ڳالهه مان ظاهر ٿئي ٿو ته اردو دانن ۾ اردو
پريس جو ڪوبه نظر يو يا دين ايمان نه آهي. هو
صرف پنهنجي مفادن لاءِ هر روز نوان ۾ هڪ ٻئي
ڪان ابتڙ دليل گهڙيندا رهن ٿا. سندن ”وسيع تر
قومي مفاد“ وارو نظريو مڙني قومن جي ڀلائي لاءِ
نه پر صرف پنهنجن گروهي مفادن لاءِ گهڙيل آهي.

* * *

شڪيل ضياءُ صاحب هن ڪتاب ۾ تاريخي
حقيقتن سان اهڙي ته شرمناڪ مذاق ڪئي آهي
جو ان جو مثال ڪنهن ٻئي هنڌ ملڻ مشڪل آهي.
پاڻ ص-43 تي لکي ٿو ته، ”فيلڊ مارشل ايوب خان
مرحوم جي دؤر ۾ سنڌ جي اردو ڳالهائيندڙن
ڪيتريون ئي تحريڪون شروع ڪيون، جن ڪان
صوبي جا سنڌي ڳالهائيندڙ بلڪل لاتعلق رهيا.“
اسان ڪي جيستائين خبر آهي يا تاريخي رڪارڊ
جيستائين شاهدي ڏئي ٿو ته سنڌ ۾ جيڪي به
ونيونٽ خلاف يا مارشل لا حڪام خلاف تحريڪون
هليون، سي سڀ سنڌين ئي هلايون. ان سلسلي ۾
ايوبي دؤر حڪومت ۾ جيترو سنڌين ڪي ڪلچيو ويو
اوترو شايد ڪنهن ٻي قوم مٿان عذاب نازل نه ٿيو
هجي. ايوبي مارشل لا دؤر ۾ سنڌي ٻولي مٿان
حملا ڪيا ويا، ان جي سنڌي فائينل واري حيثيت
ختم ڪئي وئي، سنڌ جون زمينون جيڪي گڊو ۾
ڪوٽڙي بيراج ڪري تيار ٿيون هيون، سي پنجابي
آبادڪارن ۾ فوجي آفيسرن ڪي انعام ڏنيون ويون.
اسان جون نوڪريون اسان جي هٿن مان ڪسيون

ويون. ان خلاف سنڌي ماڻهن جيڪي بـه تحريڪـون
هلايون، انهن ڪان نه صـرف اردو ڳالهائينـدڙ لاتعلـق
رهيا، پـر هنن انهن تحـريڪن جي پٺ □ چـرو هـٽي،
سنڌي ماڻهن جي دل آزاري ڪـئي. اردو ڳالهائينـدڙ
ئي مارشل لا حڪومت جا پنجابين بعد وڏا حـامي □
مــددگار رهيــا. تن آخــر ان خلاف ڪهــڙي تحــريڪ
هلائي، ان جو هڪ به مثال ڏنو وڃي ها ته اسان بـه
مستفيض ٿيون ها. اردو دان طبقي جـا ڪهـڙا ليـڊر
مارشـل لا مخـالفت □ جيـل ويـا، جلسـا، جلـوس □
مظاهرا ڪين. آخر ڪــو تـه هڪ اڌ مثـال ڏنـو وڃي
هـا. اڻلنـدو سـنڌين جي مارشـل لا خلاف عظيم تـر
جدوجهـد کي مليـاميٽ ڪـرڻ جي ڪوشـش ڪـئي
وئي آهي. اصل □ ايوبي مارشل لا خلاف وڌ ڪان وڌ
غم □ غصـي جـو اظهـار بنگـال □ سـنڌ □ ٿيـو □ ان
خلاف هتــان جي ئي اصــل رهواســين تحريڪــون
هلايــون. مارشــل لا دؤر □ 4 مــارچ جي جدوجهــد،
ٻــوليءَ جي مســئلي تي جدوجهــد، ونيــونٽ خلاف
”ائنـــٽي ونيـــونٽ فـــرنٽ“، ”نيلام بنـــد ڪريـــو
تحريڪ“،”سنڌي ٻولي قومي ٻولي تحريڪ“، سنڌي
هـاري ڪـاميٽيءَ طرفـان هلايـل ”الاٽي تحـريڪ“،
”سنڌ متحده محاذ“ جهڙيون تاريخ سـاز تحريڪـون
سـنڌ جي سـنڌي رهواسـين مارشـل لا، ونيـونٽ □
جـابر ڪـامورا شـاهي خلاف هلايـون. مارشـل لا □
ونيــونٽ واري ســڄي عرصــي □ ســنڌ جــا بهــادر
ڪارڪن جيلن جـون اذيتـون برداشـت ڪنـدا رهيـا.
سنڌ مان ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، قاضــي فيض
محمـد، سـائين جي ايم سـيد، ڪامريـڊ غلام محمـد
لغـاري هميشـه مارشـل لا □ ونيـونٽ جي مخـالفت
ڪري جيلن □ رهنـدا آيـا. سـنڌ جي ٻـولي کي جـائز
مقـام ڏيـارڻ ڪـاڻ اسـان جي مـردن تـوڙي نيـاڻين
جلسا ڪيا، جلوس ڪڍيا، بک هڙتالون ڪيـون، جيـل
□ تشدد برداشـت ڪيـا. پـر ان وقت اردو دانن جــو
ڪهڙو ڪردار رهيو. اردو دانن ونيونٽ □ مارشــل لا

خلاف حيدرآباد ۽ ڪراچي منجهه نڪرندڙ جلوسن تي حملا ڪيا، بڪ هڙتالين جي ڪئمپن تي راتاها ڏنا. سنڌ جي عظيم ليڊرن خلاف اخباري طوفان ڪڙا ڪيا ويا. حيدرآباد ۾ سنڌي ٻولي جي حقن لاءِ بک هڙتال تي ويٺل قاضي فيض محمد، ڪامريڊ لغاري ۽ ٻين مٿان رات جو حملا ڪري ڪين رتوڇاڻ ڪيو. سنڌي عوام جي عظيم تر جدوجهد ۾ شموليت اختيار ڪرڻ بدران ان خلاف ” مهاجر پٺاڻ پنجابي متحده محاذ“ جوڙيو ويو. هن محاذ جي قيام جو اصل مقصد ونيونٽ کي تحفظ ڏيڻ، سنڌ ۾ ذاري آباد ڪاريءَ کي جاري رکڻ، سنڌ کي ٻن ٻولين ۽ قومن وارو صوبو قرار ڏيارڻ وغيره وغيره هيو. هن سنڌ دشمن محاذ حڪومت کان مطالبا ڪيا ته سنڌ ۾ پنجابي آبادڪارن کي تحفظ ڏنو وڃي ته جيئن هو سنڌ تي پنهنجو قبضو پختو ڪري سگهن. هن محاذ جي فرقي پرست سنڌ دشمن ليڊر نواب مظفر حڪومت کان مطالبو ڪيو ته پارٽ ۾ فرقيوارانه فسادن جي متاثر اردو ڳالهائيندڙن لاءِ سنڌ جي سرحد کولي وڃي. جيئن سنڌين کي تيزي سان صفحه هستي تان ختم ڪري ڇڏجي. آخرڪار شڪيل ضياءُ صاحب ڪيئن ٿو چوي ته سنڌي ماڻهن ايوبي آمريت خلاف جدوجهد نه ڪئي يا اردو دان طبقي طرفان هلندڙ جدوجهد جو ساٿ نه ڏنو. ايوب خان جي دؤر ۾ اردو ڳالهائيندڙن جو ڪردار ڪنهن کان به لڪل نه رهيو، ان ڪري شڪيل ضياءُ کي ان کي لڪائڻ جي ناڪام ڪوشش نه ڪرڻ گهرجي.

شڪيل ضياءُ صاحب، پنهنجي پر ۾ حنيف رامي جي ڪتاب ”پنجاب کا مقدمه“ جي جواب ۾ ”سندهه کا مقدمه“ لکي سنڌي قوم تي وڏو ڪو ٿورو ڪيو آهي. اسان کي سندس ان عمل لاءِ وڏي پئماني تي احسانمند رهڻ گهرجي. ڇو جو ڪنهن به سنڌي اديب، دانشور ۽ ڏاهي ۽ ايتري علمي لياقت

۽ قابليت ڪانه هئي، جو حنيف رامي جهڙي شعله بيان مقرر ۽ ذات ۽ ذاتءَ جي ڏٽيءَ ڪي سندس ان ڪتاب جو جواب ڏئي سگهي يا ان ڪتاب جي جواب ۽ پنهنجي قوم ۽ وطن جو ڪيس لڙي سگهي. ان ڪري جناب شڪيل ضياءُ صاحب وڏي مهرباني ۽ ٿوري سان اهو ڪيس لڙي، اسان جو منهن مٿي ڪيو آهي! ان لاءِ هن مقالي اندر حقيقتن کي بيان ڪندي، مون جيڪي ڪجهه جناب شڪيل ضياءُ صاحب لاءِ فرمايو آهي، ان کي هڪ جذباتي ۽ اُڀهري نوجوان جي تنقيد سمجهي يا ڪاوڙ ۽ ڪروڌ جو اظهار سمجهي صرف ان کي هڪ نظر مان ڪڍڻ گهرجي. جيئن ڪنهن به ٻئي سر ڦرئي لاءِ، ههڙي قابل محققن، اديبن ۽ دانشورن جي مٿان هھڙي نموني لکڻ جي نوبت نه اچي.

(20 فيبروري 1988ع)

٭٭٭

مطالبا ۽ مذمتون!!؟

اسـان اجـا مـذمتن ۽ مطـالبن جي سياسـت
كـري رهيا آهيـون. جهنـدن ۽ بيـنرن كي بنـدوقن ۽
بمن سان مقابلو كرائڻ جا پهه پچائي رهيا آهيـون.
اسان جا سياسي كاركن ۽ مان وارا اڳواڻ كنهن
واقعي يا حادثي ٿيڻ جي انتظار ۾ هونـدا آهن. كـو
ديس سـان هـاڃو ٿيـدو آهي، كنهن ونيءَ جـو ور
گـولين هٿـان گهـائبو آهي، كـو ڳـوٺ راتـاهي جـو
شكار ٿيندو آهي، كنهن سند ڏياٽيءَ جي لڄ ۾ هٿ
پوندا آهن. كنهن ديس دشمن رٿا جي خـبر پونـدي
آهي، كنهن ديش دروهيءَ جي تن تـان مكـاري،
كوڙ ۽ فريب جو پهريل چولو ٽورڙو سر كندو آهي
ته اسان جا سياستدان ۽ سياسي كـاركن پنهنجي
فـرض ادائگي كـاڻ برسـاتي ڏيـڏرن جيـان ٻـاهر
نكري ٽان ٽان كرڻ لڳندا آهن. مـذمتن ۽ مطـالبن
جي ڊوڙ لڳي وينـدي آهي، پـريس كانفرنسـن
كندڙن جون قطارون لڳي ويندون آهن. مان وارا،
مرتـبي وارا، عظيم ڏاهـا، مهـا دانشـور، رهـبر ۽
رهنمـاءَ، ٻـاكن ۽ ڊاڙن، ڊڙكن ۽ دهمـانن سـان
آسمان كي ڏكائڻ جي گـوءِ كٽڻ لاءِ هك ٻـئي كـان
اڳتي وڌندا آهن. سندن اجگر جيڏا نالا، لقب القـاب
اخباري هيڊنگن ۾ جركنـدا نظـر اينـدا آهن. جـڏهن
هئو مئو ترندو آهي، جذبا ٺڏا ٿينـدا آهن، مـاك پـوڻ
شروع ٿيندي آهي ته سپني كان سپ كجهه وسري

ويندو آهي. هر گرم واقعي يا حادثي گذرن کانپوءِ برساتي ڏيڏر ٻيهر پنهنجن ٻرن ۾ هليا ويندا آهن. وري ڪنهن موقعي جي انتظار لاءِ.

پاڻ ماڻهو مستقل مزاجي سکيا ئي ڪونه آهيون. رٿابندي ڪرڻ ته اسان جي توهين هوندي آهي. پلا پاڻ ماڻهن کي ضرورت ڪهڙي آهي، هفتا، مهينا، سال سوچڻ جي، رٿابندي ڪرڻ جي يا تدبيرون اختيار ڪرڻ جي. اسان جا اڳواڻ اهڙا ته بهادر، همت وارا، وقت سر قدم کڻڻ ۽ تڏي تي بنا سوچ سمجهه جي ڪجهه ڪرڻ جا اهڙا ته عادي ٿي ويا آهن، جو ڪجهه ڪرڻ کان اڳ سوچين ئي ڪونه. پوءِ پلي ته هڪ هڪاٽيءَ ۾ يا اڳلي کي وقت کان اڳ هوشيار ۽ چوکس ڪيو وڃهن، جو هو اسان جي ڪجهه ڪرڻ کان اڳ ئي دڳ جهليو بيٺو هجي. يا اسان جو اڀرو عمل خود اسان جي ڳچيءَ جو ڦاهو بنجيو وڃي. اسان ماڻهو ڪجهه ڪرڻ بدران رعايتون طلب ڪرڻ جا اهڙا ته عادي ٿي ويا آهيون، جو جنهن خلاف جدوجهد ڪندا آهيون، ان کان رعايتون گهرڻ لڳندا آهيون. دشمن کي دشمن سمجهندي به ان کان مطالبا ڪندا آهيون. ان کي واسطا وجهندا آهيون، ان کي شرم ۽ حياءَ ڪرڻ جون اپيلون ڪندا آهيون.

اسان عملي جدوجهد ڪرڻ بدران، چماٽ جو جواب چماٽ سان ڏيڻ بدران پرچي ۾ ان جو حل ڳولهيندا آهيون. مطالبا به ڪندا آهيون، پر ڌمڪيون به ڏئي ڇڏيندا آهيون، پر پوءِ شرمسار ان وقت ٿيندا آهيون، جو نه مطالبو مڃيو ويندو آهي ۽ نه ڌمڪيءَ کي عملي روپ ڏيڻ جي پاڻ وٽ سگهه پيدا ڪري سگهندا آهيون. ڇا اسان اجا بندوقن ۽ بمن آڏو ڪارا، ڳاڙها بينر جهليو بيٺا هونداسين. راڪيٽن ۽ ڪلاشنڪوفن کي قراردادن ذريعي روڪڻ جي ڪوشش ڪنداسين. واقعن جي ٿيڻ جو انتظار ڪندا رهنداسين يا اڳتي وڌي به وڪون کٽي

ڪجهه تدبيرون به ڪنداسين. رڳو سببن جي تلاش ڪندا رهنداسين يا انهن جي روڪٿام لاءِ ڪي طريقا به ڳولهينداسين ۽ عملي قدم به کڻنداسين.

زنده قومون مطالبن ۽ مذمتن جي سياست ڪرڻ بدران مزاحمتن ۽ مقابلن جي سياست ڪنديون آهن. ان ڪري اسان جي مان وارن اڳواڻن ۽ قومي ڪارڪنن کي هاڻ پنهنجي سياست جا قبلا درست ڪرڻ لاءِ مذمتن کي مزاحمتن ۾ تبديل ڪرڻ گهرجي ۽ مطالبن کي مقابلن ۾ بدلائڻ گهرجي. ڇا اسان اهڙي اميد رکون. اوهان طرفان ان سلسلي ۾ عملي قدم کڻڻ جو انتظار ڪنداسين!؟

(ڇپيل، روزاني عوامي آواز ڪراچي، 13 جنوري 1990ع)

اڄ جي سنڌ – هڪ مطالعو

محمود مـرزا جـو واسـطو وفـاقي پاڪسـتان جي وڏي صوبي پنجـاب سـان آهي. جـڏهن سـنڌ ۽ ايم آر ڊي جي پليٽ فـارم تـان جمهـوري جدوجهـد شـروع ٿي تـه ٻين صـوبن جي ڪـيترن دانشـورن، استادن، وڪيلن ۽ سياستدانن کي سـنڌ جي حـالتن جي اپياس ڪـرڻ جو شوق جاڳيو. ڪي ان لاءِ آيا ته ڪٿي سندن مفادن کي نقصان رسڻ جو انديشو ته نه آهي، يا ڪٿي مظلوم صـوبن (قـومن) جي عـوام جي طاقت ايتري وڌي تـه نـه وئي آهي، جـو ان تي ضابطو رکي نه سـگهجي ۽ پـوءِ هميشـه لاءِ سـندن پرماريت تي ٻڌل نظام تباهـه ۽ برباد ٿي وڃي. پـر ڪي ماڻهو اهڙا به هئا، جيڪي نيڪ نيتيءَ ۽ دل جي خلـوص سـان سـنڌ جي مسـئلن جي ڄـاڻ حاصـل ڪـرڻ ۽ سـندن نقطي نظـر کي ٻين صـوبن جي عوام تائين پهچائڻ ۽ پوءِ انهن ناانصافين جي ازالي لاءِ گـڏجي جدوجهـد ڪـرڻ جي نيت سـان بـه سـنڌ جي دوري تي آيـا. انهن ۾ محمـود مـرزا ۽ سـندس ساٿي ڳڻائي سگهجن ٿا. جن وفـاقي پاڪسـتان جي مـڙني قـومن ۾ سـرچاءُ پيـدا ڪـرڻ، انهن کي هڪ ٻئي کي سمجهڻ ۽ هڪ ٻـئي جي حقن جي احـترام ڪـرڻ ۽ قـومن ۾ پيـدا ٿيـل بـدگمانين کي ريٽڻ لاءِ اصلي صورتحال جو اپياس ڪرڻ واسطي سنڌ جـو دورو ڪيو.

محمود مرزا دوري کان اڳ لاهور جي اخبارن ۾ ننـڍن صـوبن جـو موقـف اهـل پنجـاب آڏو پيش ڪرڻ لاءِ ”اهـل پنجـاب جي ذميـداري“ جي عنـوان سان مضمون لکيا. ان بعد پاڻ ڪجهه سـاٿين سـان گڏ 2-نومبر کـان 10 نومـبر 1983 تـائين سـنڌ جي ڪجهه علائقن جو دورو ڪيو. پاڻ دوري ڪـرڻ بعـد سنڌ جي موجوده حالتن، سنڌي عوام جي سياسي، معاشـي ۽ ثقـافتي مسـئلن تي غـور ڪـري پنهنجي

مخصوص نقطي نظر سان هڪ رپورٽ تيار ڪئي. جيڪا روزنامه جنگ ڪراچي ۾ شايع ٿيڻ سان گڏ روزانه هلال پاڪستان ڪراچي ۾ 27-جنوري کان 2 مارچ 1984 تائين 11 قسطن ۾ شايع ٿي. جنهن بعد هڪ ڪتاب جي صورت ۾ شايع ڪئي وئي آهي.

جيئن ته سنڌ جي حالتن کي جاچڻ لاءِ ڪيترن ئي غير سنڌي دانشورن وغيره سنڌ جي دورو ڪيو ۾ سنڌ جي حالتن بابت تنظيمي طرح توڙي فردي طور تجزيا ڪيا ۾ چپرايا. پر انهن مڙني ۾ جيڪڏهن ڪنهن ماڻهو ٿورڙي به غير جانبداريءَ سان ڪو سنڌ بابت تجزيو ڪيو ته اهو محمود مرزا ئي آهي. ٻيو ته هن کي وڏيڪ، سنڌ جي مسئلن تي ڇڙائي سان لکڻ جي اميد ڪنهن غير سنڌي ليکڪ مان ڪري ئي نه ٿي سگهجي. ان ڪري هن اداري ان رپورٽ جي اهميت ۾ وقت جي تقاضا سان گڏ وقت جي نزاڪت کي سامهون رکندي ڇپايو آهي، ان لاءِ ڪيريون لهڻي.

جيئن ته اسان هن تجزئي سان سو سيڪڙو متفق نه به آهيون، پر ان کان به نرم لهجي ۾ تجزيي ڪرڻ جي ۾ ان کي ڇپائڻ جي ڪنهن سنڌي ليکڪ کي (جنرل ضياءَ جي دور ۾) اجازت نه آهي. هن اداري طرفان هن رپورٽ شايع ڪرائڻ جو ٻيو مقصد سنڌ ۾ هليل جمهوري جدوجهد تي لکيل مواد کي هڪ هنڌ سهيڙي، ايندڙ دور جي تاريخدانن لاءِ سورس مٽيريل (مددي مواد) طور محفوظ ڪرڻ پڻ نظر اچي ٿو. جيڪا ڳالهه پڻ اهميت جوڳي آهي.

محمود مرزا صاحب جي رپورٽ ۾ هوندئن ته ڪيترائي اختلافي نقطا موجود آهن، جن تي پرپور لکي سگهجي ٿو. پر مان صرف ان جي ڪن مکيه اختلافي ڳالهين تي پنهنجي راءِ ڏيان ٿو:

ته فاضل مصنف هن سڄي رپورٽ ۾ سنڌين کي هڪ قوم ڪوٺڻ بدران، هڪ تمام ننڍڙي لساني

قـوميت قـرار ڏنـو آهي. جـڏهن تـه حقيقت ان جي
برخلاف آهي. ڇو جو اقـوام متحـده طرفـان قـومن
جي جيڪا وصف مقرر ڪئي وئي آهي. يـا دنيـا جي
مفڪرن جيڪي هڪ قوم جا بنيـاد ڄاڻايـا آهن. انهن
تي صحيح معنيٰ ۾ پـوري پاڪسـتان ۾ سـنڌي قـوم
ئي پوري لهي ٿي. سـنڌي قـوم ڪي پنهنجـو علحـده
جاگرافيائي وطن آهي، جيڪو ڪنهن فرد يا نظـرئي
جي مرضـي خلاف قـدرت جي قـانون ۾ ارتقـا جي
اصولن تحت وجود ۾ آيو آهي. ان جون جاگرافيـائي
سرحدون قدرتي طـرح نـروار ٿيـل آهن. جيڪي ان
حـالت ۾ صـدين ڪـان رهنـديون پيـون اچن. ٻيـو تـه
سنڌي قوم ڪي پنهنجي جدا ترقي يافتـه زبـان آهي.
جيڪا هزارين سال پراڻي هجڻ سان گڏ وڏي علمي
ادبي سرمائي سان مالامال آهي. سنڌي زبـان دنيـا
جي چنـد وڏين ٻـولين جي قطـار ۾ بيهـارڻ جـوڳي
آهي. ٻيو ته سنڌي زبان پاڪسـتان جي تمـام گهـڻي
شـاهوڪار زبـان هجڻ سـان گـڏ دنيـا جي ڪـيترن
ملڪن ۾ ڳالهائي ۽ سمجهي وڃي ٿي. سنڌي قـــوم
ڪي پنهنجي هـزارين سـالن جي تـاريخ آهي. ۽ اهـا
چند قبيلن يا نسلن جي ڇڙواڳ گروهه جـو نـالو نـه
آهي. پـر ان جي ارتقـا ۽ واڌاري ۾ هـزارين سـالن
جي تاريخ جو هٿ آهي. هتي مختلف قـبيلا، انسـاني
گروهـــه، نســـلي گروهـــه ۽ ذاتيـــون هڪ ٻـــئي ۾
ڳنڍجنديون ۽ هن قوم ڪي تشڪيل ڏينديون رهيــون
آهن. جن گـــڏجي هـــتي پنهنجي دفـــاع جـــون جنگين
لڙيون آهن. معاشي ميدان ۾ هڪٻئي جـو سـهارو ۽
پروســو بنجي جدوجهــدون ڪيــون آهن، ۽ ســندن
تاريخي حالتون هڪجهڙيـون رهيـون آهن. پنهنجــون
الــڳ قـــومي حڪومتـــون قـــائم ڪيـــون اٿن. ڌارين
ســامراجي قـــوتن ســـان ويڙهيـــون وڙهي پنهنجي
تاريخ جا پاڻ ڌڻي رهندا آيا آهن. برصغير ۾ جيــتري
آزادي ۽ خودمختيـاري هڪ وحـدت جي صـورت ۾
سنڌي قوم مـاڻي آهي، اوتـري ڪنهن ٻي قـوم ڪي

نصيب ڪانه ٿي آهي. سنڌي قوم وٽ صـدين کـان هڪ نرالي قسم جي تهـذيب ۽ تمـدن رهنـدي آئي آهي. جيڪا هتان جي عوام جي گڏيل مــوڙي آهي. ۽ سندن صدين جي محنتن، مشقتن، ڪارڪردگين ۽ ڪارگـــذارين جـــو عظيم ثمـــر آهي. جنهن جي مهـاڀي سـڄي قـوم ۾ هڪ گـڏيل نفسـيات جـڙي آهي. هتـان جي مـاڻهن جي نفسـياتي جـوڙجڪ ۾ قومي ڪـردار هميشـه گـڏيل رهيـو آهي. ان سـان گڏوگڏ سنڌ جا جاگرافي وطن ۾ رهندڙ مـاڻهن جـا گڏيل سياسـي ۽ اقتصـادي مفـاد آهن. جن سـنڌي قوم جي وجود کي وڌيڪ مستحڪم ۽ جٽادار ڪيـو آهي. ان هوندي به ڪو سنڌين کي هڪ قــوم مڃڻ لاءِ تيـار نـه ٿينـدو تـه ان جي عقـل تي لـڙڪ ئي وهائي سگهجن ٿا.

فاضل مصنف هن ڪتـاب ۾ ان تـاثر ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته سنڌ هڪ قوم جو وطن هئڻ بدران چون چون جو مربو .... سنڌين جي رحمدلي، فراخدلي، مهمانوازي ۽ امن پسندي مـان غلط مطلب وٺي انهن کي پنهنجي مفتوح سمجهي، مٿائن پنهنجي ٻولي ۽ ڪلچر مڙهڻ لڳـا ۽ پـوءِ وري هــو پنهنجي لاءِ جــدا وطن وٺڻ لاءِ ســنڌ کي ٽڪــر ڪـرڻ جو سوچڻ لڳا. اها سوچ سندن لاءِ ڪڏهن به فائدي واري نه ٿـبي. ان صـورت ۾ هـو اسـان وٽ قابل قبـول نـه ٿينـدا. ۽ هـو انهن مهـاجرن وانگيـان سمجهي ويندا، جيڪي ڪن هنگامي حالتن پيــدا ٿيڻ ڪري پنهنجـا اصـل وطن ڇـڏي، پـر وارن ملڪن ۾ اچي پناهـه وٺنـدا آهن ۽ پـوءِ حـالتون سـڌرڻ سـان پنهنجن اصــلي وطنن ڏانهن هليـا وينـدا آهن. جـيئن فلسطيني ٻين عــرب ملڪن ۾ رهيــل آهن. انهن لاءِ جيئن ئي سندن وطن جون حالتون صـحيح ٿينـديون ته هـو پنهنجي ديس مـوٽي وينـدا. ان حـالت ۾ هنن کي عــرب ملڪن ۾ پنهنجي ڌار قــومي وجــود قــائم رکڻ، زبان ۽ ثقافت کي بچائڻ جو پورو حق حاصل

آهي. جيڪڏهن هتي جا مهاجر به پاڻ کي اهڙي حالت ۾ سمجهن ٿا ۽ پاڻ کي هتي عارضي سمجهن ٿا ته ڪين پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت کي بچائڻ ۽ پنهنجو ڌار قومي وجود برقرار رکڻ جو حق آهي. پر پوءِ ڪين شهرن ٻدران ٻين مهاجرن وانگر ڪئمپن ۾ وڃي رهڻو پوندو. جيڪڏهن هو پاڻ کي هت عارضي به نه ٿا سمجهن ۽ ان هوندي به هتي وطن جي ڌٽي قوم مٿان بالادست بنجي پنهنجو ڪلچر ۽ زبان مڙهڻ چاهين ٿا ته پوءِ هتان جا اصل رهواسي ڪين وڏيڪ سهڻ ۽ قبول ڪرڻ لاءِ تيار نه ٿيندا.

باقي جيتري قدر ٻين صوبن جي رهواسين جو تعلق آهي ته انهن کي پنهنجا علحده وطن آهي، هو هتي روزگار جي يا ڪنهن ٻئي بهاني سان پهتا آهن ته هنن کي به هتي ڌار لساني قوميت طور قبول ڪونه ڪيو ويندو. هو پنهنجي قوم جو هڪ رولو ۽ خانه بدوش حصو آهن. هنن جي حيثيت هت اهڙي آهي، جهڙي مغربي ۽ عرب ملڪن ۾ روزگار لاءِ ويل غير ملڪين جي. اهڙي صورتحال پوري دنيا ۾ موجود آهي. ڪيترن ئي ملڪن ۾ غير ملڪي ماڻهو روزگار بهاني اچي رهندا آهن، ته ڇا ڳڏجي اتي پنهنجي ڌار قوميت جو نعرو هڻن ۽ اتان جي اصل رهواسين جيترا پاڻ لاءِ حق گهرن ۽ ان ملڪ کي پنهنجي جاگير سمجهي اتان نڪرڻ جو نالو ئي نه وٺن. محمود مرزا جو اهو منطق اسان جي سمجهه کان ٻاهر آهي.

ته ڇا سڀاڻي انگريز انهن ڌارين کي ڌار قوميت يا قوميتون تصور ڪري، انهن کي لنڊن ورهائي ڏيندا؟ ان ڪري اها سوچ ختم ٿيڻ گهرجي ته سنڌ ڪا ننڍن لساني گروهن جو وطن آهي. سنڌ صرف سنڌين جو وطن آهي. ٻين جي هتي حيثيت عارضي ۽ ثانوي آهي. اهڙا ماڻهو جيڪڏهن سنڌين ۾ رلي ملي هڪ ٿي ويندا. سنڌ جي مفادن

کي پنهنجا مفاد سمجهي، سنڌي ٻولي ۾ ثقافت کي اپنائيندا ته اسان کي سندن رهائش تي ڪوبه اعتراض ڪونه ٿيندو. نه ته ٻي صورت ۾ هنن کي اڄ نه ته سڀاڻي پنهنجي اصل وطنن ڏانهن موٽڻو ئي پوندو.

فاضل مصنف ڄاڻائي ٿو ته، پارت جي حڪومت، سنڌ ۾ جمهوري تحريڪ جي شدت کي نظر ۾ رکي، اتي ”عالمي سنڌي سميلين“ ڪرائي. جنهن تي هتان جي اردو پريس هاءِ گهوڙا مچائي ڏني. ان هاءِ گهوڙا جو اندازو ان ڳالهه مان لڳائي سگهجي ٿو، ته ميڊم حميده کهڙو لاءِ افواهه اٿيو ته هن ان ڪانفرنس ۾ شرڪت ڪئي هئي. اها خبر ملندي اردو اخبارن ڳالهه کي نوڙي مان نانگ بنائي وڌو. ڪيئي بهتان بازيون شروع ٿي ويون. ملڪ دشمني ۾ قوم دشمني جا ليبل لڳائڻ تائين اردو پريس اڳتي وڌي وئي. جڏهن ته ڳالهه ۾ هئو ڪجهه به ڪونه. ان ڪانفرنس سڏائڻ جو هتان جي جمهوري جدوجهد سان پري جو به واسطو ڪونه هو. ان ڪانفرنس ڪرائڻ جون تياريون اتان جا سنڌي اديب ۾ دانشور ٻن ٽن سالن کان ڪري رهيا هئا ۾ پڪي تاريخ جو اعلان (جيڪو پاڪستان جي اخبارن ۾ ڇپيو) به ايم آر ڊي تحريڪ شروع ٿيڻ کان چار مهينا ڪن اڳ ڪيو ويو هو. اهڙي قسم جي ڪانفرنس ڪا پارت ۾ پهريون پيرو ڪانه ٿي رهي هئي، پر اهو سلسلو گهڻو اڳ کان هلندڙ هو. ان ڪري ان ڪانفرنس کي هتي جي جمهوري جدوجهد ۾ سياسي حالتن سان واسطيدار ڄاڻائڻ بي وقوفي ئي سڏبي.

جيڪڏهن، سنڌي سميلين مخصوص نقطي نظر سامهون رکي ڪرائي وئي ته انهن ئي ڏينهن ۾ ”عالمي پنجابي ڪانفرنس“ ڪهڙي نيت سان ڪرائي وئي. جنهن ۾ پاڪستان جا پنجابي دانشور حڪومت جي اجازت سان شريڪ ٿيا هئا. جنهن ۾

پنجاب جي پنهي حصن کي ملائڻ لاءِ آواز بلند ڪيو ويو هو. جيڪو پاڪستان جي اردو پريس وارن جي ڪنن تائين به پهتو هو. پر آخر ڇا ڳالهه هئي جو سنڌي ڪانفرنس لاءِ ته هاءِ گهوڙا مچائي آسمان مٿي تي ڪنئيو ويو هو. پر هن ڪانفرنس لاءِ اردو پريس ۽ اردو دانن ٻڙڪ به ٻاهر نه ڪڍي هئي، ۽ ان ڪانفرنس کي هتان جي ماڻهن کان لڪائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي.

ڇا سنڌين ۽ پنجابين جي حب الوطني ۾ فرق آهي؟ ڇا ٻنهي ڌرين جي وفادارين ۾ زمين آسمان جو ويڇو آهي؟ ڇا پنجابي سنڌين کان وڌيڪ اعتبار ۽ ڀروسي جوڳا آهن؟ اهي سوال گهڻ اهميت جوڳا نه آهن.

فاضل مصنف لکي ٿو ته سنڌ جي ٻهراڙي جي ماڻهن يڪ ڊاهه، ڀاهين ۽ مارڪٽ جا رستا ان ڪري اختيار ڪيا، جو هو نيم قبائلي ذهنيت رکندڙ هئا ۽ سندن احتجاج ڪرڻ جو نمونو شهري ماڻهن واري عدم تشدد واري شرط کان جدا هو. مصنف اڳتي لکي ٿو ته نيم قبائلي ماڻهو، شهرين وانگر جلسا جلوس ناهن ڪندا. اصل ۾ مسئلو ائين نه آهي، سنڌ جي ماڻهن پهريان احتجاج ڪرڻ جا ڇالو طريقا استعمال ڪيا. جلسا ڪيا، جلوس ڪڍيا، هڙتالون ڪيون ۽ عدم تشدد جي اصول کي آڏو رکي پنهنجا مطالبا پرامن نموني پيش ڪيا ۽ انهن جي حل لاءِ حڪومت تي آئيني ۽ قانوني طريقن سان دٻاءُ وجهڻ شروع ڪيو. پر جڏهن حڪومت ان پر امن احتجاج کي به برداشت نه ڪيو ۽ حفاظتي مشنري (فوج) ماڻهن مٿان ڌاڙ ۽ تشدد شروع ڪيو. سندن لاءِ پر امن اظهار جا مڙئي رستا بند ڪري ڇڏيا. ته عوام به جوابي ڪارروائي ڪرڻ تي مجبور ٿي پيو. هن به هٿيارن جو مقابلو طاقت سان ڪرڻ ۾ ڌاهپ ڇاتي. ان هوندي به هنن احتجاج جا پرامن طريقا جلسا، جلوس، هڙتالون

آخر تائين جاري رکيون.

فاضل مصنف، ڪتاب جي آخر ۾ سنڌ جي مسئلي جي حل لاءِ جيڪي تجويزون ڏنيون آهن. اهي اهڙيون بنيادي تجويزون ناهن، جن تي عمل ڪرڻ سان، سنڌ جا مسئلا حل ٿي سگهن. اسان انهن تجويزن کي ناڪافي سمجهون ٿا ۽ انه سان اختلاف ڪندي پنهنجي طرفان ڪجهه رايا ڏيڻ گهرون ٿا.

وفاقي پاڪستان ۾ ننڍين ۽ پوئتي پيل قومن جون شڪايتون دور ڪرڻ ۽ کين زندگي جي هر ميدان ۾ انصاف ڏيڻ ۽ خوشحالي جي رستي تي آڻڻ لاءِ ڪي بنيادي انقلابي تبديليون آڻيون پونديون. اهي پاڻ نه ايندا، پر انهن لاءِ ننڍين صوبن جي عوام کي موثر نموني آواز اٿارڻو ۽ جدوجهد ڪرڻي پوندي. ان لاءِ پاڪستان جي وفاق کي مضبوط ۽ مستحڪم ڏسندڙن جو فرض آهي ته هو ننڍين قومن جي جائز مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ گڏجي جدوجهد ڪن. منهنجي راءِ ۾ جيڪڏهن هيٺين 6 نقطن جي بنياد تي جدوجهد هلائي وڃي ته جيڪر پاڪستان جو وفاق مضبوط ۽ مستحڪم ٿيڻ سان گڏ خوشحال ۽ آسودو پڻ بنجي پوي، ۽ قومن ۾ وڌندڙ نفرتون هميشه لاءِ ختم ٿي وڃن.

پاڪستان ۾ قومن جا مسئلا حل ڪرڻ لاءِ ڪي بنيادي نقطا:

پاڪستان ۾ چئن قومن جي جداگانه قومي وجودن کي تسليم ڪري، پاڪستان کي هڪ گهڻ قومي ملڪ مڃيندي، چئني قومن جي وطنن (صوبن) کي آزاد ۽ خودمختيار رياستن جو درجو ڏنو وڃي.

پارلياماني طرز حڪومت جي مطابق پاڪستان جو هڪ اهڙو وفاق قائم ڪيو وڃي، جنهن ۾ بالغ راءِ دهيءَ جي اصول تي سڌو سنئون چونديل قانون ساز اسيمبليءَ کي مڪمل بالادستي

حاصل هجي ۽ وفاقي قانون ساز اسيمبليءَ ۾ مڙني قومن کي هڪ جيتري نمائندگي ڏني وڃي.

وفاقي حڪومت صرف ٽي کاتا دفاع، پرڏيهي معاملا ۽ ڪرنسي پاڻ وٽ رکي. جنهن جي انتظاميه ۾ چئني قومن جي هڪ جيتري نمائندگي هجي. صوبن جي وچ ۾ سرمائي جي آزادانه منتقليءَ تي بندش وڌي وڃي ۽ وفاقي يونٽن کي پنهنجو الڳ بئنڪ سرمايو محفوظ ڪرڻ جو حق هجي ۽ سندن لاءِ الڳ بئنڪ، بجيٽ ۽ مالياتي نظام هجي.

ٽيڪسن جي نفاذ ۽ وصوليءَ جو اختيار وفاقي يونٽن وٽ هجڻ گهرجي ۽ وفاق کي خرچ پکي لاءِ يونٽ هڪ جيترو ٽيڪس ادا ڪن. اهڙي طرح وفاق طرفان ملندڙ گرانٽون يا ٻيون امدادون هڪ جيتري تناسب سان يونٽن ۾ ورهايون وڃن.

وفاقي يونٽن کي پنهنجي نيم فوجي تنظيم (مليشيا) رکڻ جو اختيار هجي. جنهن جي انتظامي ڪمن ۾ وفاقي يونٽ آزاد ۽ خودمختيار هجن.

چئني قومن جي ٻولين کي قومي ٻولين جو درجو ڏنو وڃي ۽ هر ٻوليءَ کي پنهنجي واسطيدار يونٽ اندر سرڪاري توڙي خانگي لکپڙهه جي ڪمن ۾ استعمال ۾ آندو وڃي. اردو کي چئني يونٽن جي وچ ۾ رابطي جي زبان طور رهڻ ڏنو وڃي.

انهن نقطن تي تيستائين ڪاميابي سان عمل ڪرائي نه ٿو سگهجي جيستائين:

فوج ۾ چئني قومن کي هڪ جيتري نمائندگي ڏئي، فوج ۾ هڪ صوبي جي هٽيءَ کي ختم نه ٿو ڪجي.

صوبن جي وچ ۾ ٽيندڙ لڏپلاڻ بند ڪرائي نه ٿي وڃي ۽ سنڌ ۽ بلوچستان ۾ ٻين صوبن جي آيل ماڻهن کي واپس نه ٿو ڪيو وڃي ۽ انهن جون ملڪيتون واپس ڪري مقامي رهواسين کي نه

ٿيون ڏنيون وڃن.

هندسـتان مـان آيـل مهـاجرن ڪي هتـان جي قومن ۽ ضم ٿي انهن جي ٻولي ۽ تهذيب کي اپنائڻ تي مجبور نه ٿو ڪيو وڃي.

منهنجي نظـر ۾ مـٿين 6 نقطن جي بنيـاد تي ئي پاڪستان کي متحد ۽ مستحڪم ڪري سگهجي ٿـو. جيڪــڏهن هن وقت بــه وڏي بالادســت قــوم طرفان ننڍين قـومن جي سـماجي ۽ معاشـي حقن کي نظرانداز ڪيو ويو ته ننڍيون قومون مجبـور ٿي اهڙا رسـتا اختيـار ڪنـديون، جيڪي وري ٻيهـر هڪ ٻئي سان ملي نه سگهندا.

(ڇپيل روزاني سنڌ سجاڳ ڪراچي 24 اپريل 1992)

□□□

قومي مالياتي ڪميشن جو اجلاس ۽ سنڌ ڪيس

ايندڙ سال قومي مالياتي ڪميشن جو اجلاس سڏائڻ جو اعلان ڪيو ويو آهي. ڪجهه ڏينهن اڳ وزيراعظم محترمه بينظير ڀٽو جي صدارت هيٺ ٿيل قومي اقتصادي ڪائونسل جي اجلاس ۾ بلوچستان جي وڏي وزير وفاقي حڪومت ڪان اها ڳالهه مڃرائي آهي ته گئس سر چارج ۾ ڪٽوتي نه ڪئي ويندي. ڇاڪاڻ ته ان سان بلوچستان مالي گهوٽالي جو شڪار ٿي ويندو. بلوچستان جي وڏي وزير نواب ذوالفقار علي مگسيءَ پنهنجي صوبي ڪي حق نه ملڻ تي صوبائي اسيمبلي ٽوڙڻ جي به ڌمڪي ڏني هئي. وزيراعظم طرفان بلوچستان جو اهو جائز مطالبو تسليم ڪرڻ انتهائي ساراهه لائق عمل هو. ڇاڪاڻ ته ڪنهن به صوبي جي جائز مالي مطالبن ڪي پورو ڪرڻ ۾ ڪنهن به قسم جي دير نه ڪرڻ گهرجي.

قومي اقتصادي ڪائونسل جي ان اجلاس ۾ پنجاب طرفان به ترقياتي ڪمن ۾ استادن جي پرتي لاءِ رقم طلب ڪئي وئي هئي. جڏهن ته بلوچستان حڪومت پنهنجي صوبي لاءِ اضافي فنڊ ڏيڻ جي به گهر ڪئي هئي. اجلاس ۾ سنڌ جي اقتدار ڌڻين پنهنجي صوبي جي مالي حالت سڌارڻ ۾ موجوده معاشي بحران مان نجات حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجن ڪهڙن حقن بابت آواز اُٿاريو ۽ ان سلسلي ۾ ڪ پڪاٽي حاصل ڪئي، ان بابت خدا ئي بهتر ڄاڻي ٿو. ڇا سنڌ جي وڏي وزير سنڌ مان نڪرندڙ تيل، گئس، ڪوئلي، ۽ ٻي معدنيات ۽ بندرگاهه جي آمدني سنڌ جي حوالي ڪرڻ جو مطالبو ڪيو، يا ان جي رائلٽيءَ جي گهر ڪئي؟ اسان نه ٿا سمجهون ته سائين عبدالله شاهه پنهنجي وزيراعظم سان اها حجت ڪئي هوندي. جڏهن ته صورتحال اها آهي جو سنڌ زبردست مالي بحران جو شڪار آهي. بجيٽ جو وڏو حصو

امن امان تي خرچ ٿي وڃي ٿو. قـانون نافـذ ڪنـدڙ ادارن ڪان جيڪو ڪجهه بچي ٿو. اهـو وري هـر روز دهشتگرديءَ جـو شـڪار ٿينـدڙ مـاڻهن ۽ اهلڪـارن جي اهـل اولاد ۽ وارثن ڪي معاوضـي ۽ مـدد طـور ملنــدڙ رقم تي خــرچ ٿيــو وڃي. هــوڏانهن ســڄي صوبي ۾ پئسـي جي کـوٽ سـبب ترقيـاتي ڪم ٺپ ٿي ويا آهن. نيون ڀرتيون ڪرڻ ته ٺهيـو پـر ڪيـترن ئي کاتن ۾ حاضر سروس ملازمن کي پگهارون ڏيڻ لاءِ به رقمون موجود ناهن. ٻئي طرف اسٽيٽ بئنڪ به هاٿي تـارا ڦوٽـارڻ لڳي آهي. مـالي محتـاجيءَ ۽ بيوســـيءَ جي اهـــا صـــورتحال ســـنڌ کي ڪـــٿي پهچائيندي، ان جو تصور ڪندي ئي لـڱ ڪانـڊارجي وڃن ٿا.

هيءَ ڪيڏي نه عجيب صورتحال آهي، سنڌ ۽ وفاق ۾ سنڌي ماڻهن جي ووٽن سان چونڊجي آيــل حڪومتون آهن. وزيراعظم جو واسـطو سـنڌ سـان آهي، ان ئي ڪري هتان جي ماڻهن کي طعنا ۽ مهڻا ٿا ملن ته اوهان جون پنج ئي آڱريـون گيهـه ۾ آهن، پر هتي ته قصو ئي ابتڙ آهي. الٽي گنگـا ڀـئي وهي. ٻيـو ڪجهـه ڏيڻ تـه ٺهيـو پـر آپريشـن ڪلين اپ تي ڪيل خرچ جو به حصو وفاق وارا ڏيڻ لاءِ تيار ناهن. مٿان وري رينجرس جو گهانگهو به سـنڌ جي ڳچيءَ ۾ وڌو ويو آهي. مڃون ٿا ته امن امـان جـو معـاملو سنڌ جو صوبائي مسئلو آهي، پر هي سـپ سـزا ان ڪري پئي ملي جو سنڌ سڄي ملڪ جو بـار پنهنجن ڪلهن تي کــــنيو آهي. ملڪ جي ســــالميت ۽ استحڪام سميت سـرحد، پنجـاب ۽ ڪشـمير مـان پهتل يتيم به پالڻا ۽ سنڀالڻا پئجي ويا آهن. پاڪستان حڪومت جي ڪشمير مسئلي تي مؤقف جي ســزا ســنڌ کي ملي رهي آهي. جنهن ڪــري امن امــان صرف صوبائي مسـئلو نـه پـر قـومي معـاملو آهي، جنهن کي منهن ڏيڻ لاءِ سـنڌ حڪـومت جي ڀرپـور امداد ٿيڻ گهرجي.

هاڻ جڏهن ايندڙ سال قومي مالياتي ڪميشن جو اجلاس گهرائڻ جو فيصلو ڪيو ويو آهي ته اسان هن موقعي تي سنڌ حڪومت، هتان جي سياسي ڌرين ۽ عوام جو هن معاملي ڌانهن ڌيان ڇڪائڻ گهرون ٿا.

سنڌ، تيل، گئس، ڪوئلي ۽ بندرگاهه جي دولت سان مالامال آهي، پر بدقسمتيءَ سان ان دولت جا اختيار سنڌ واسين جي هٿ وس ناهن. جنهن ڪري هن صوبي جا ڏک، ڏولاوا ڏينهون ڏينهن وڌندا وڃن. هي قوم جيڪا پاڪستان جي ورهاڱي ڪان اڳ ڪير، مکڻ ۽ لسي وڪڻڻ به عيب سمجهندي هئي، اڄ تباهي ۽ بربادي جي ان حد تائين وڃي رسي آهي، جو ان جا پيرين اگهاڙا معصوم ٻار نيشنل ۽ انڊس هاءِ وي تي هلندڙ بسن ۽ گاڏين ۾ پاڻي وڪڻڻ تي مجبور آهي. تيل اسان وٽان نڪري، گئس به ملي، عاليشان بندر به آهي پر بک، بي روزگاريءَ ۽ بدحاليءَ جي صورتحال اها آهي جو پڙهيل لکيل نوجوان پيٽ پالڻ ۽ انگ ڍڪڻ لاءِ ڌاڙا، ڦرون ۽ چوريون ڪرڻ تي مجبور آهن. اهڙو ڪم نه ڪري سگهندڙ وري فراريت جي راهه اختيار ڪندي هيروئن، چرس، ڀنگ ۽ گانئچي ۾ پناهه ڳولي رهيا آهن. فيڪٽريون سنڌ ۾، ڪارخانا ۽ ملون به هن ڌرتيءَ جي سيني سان چنبڙيل، پر اتي ڪا اهم نوڪري ته ڇا پر پٽيوالي ۽ ٻهاري ڏيڻ ڪاڻ به ٻاهران ماڻهو گهرايا وڃن ٿا. بدين ۾ تيل جي کوهن جي حالت ڏسو، ڪاٺوٺ جي معدني ذخيرن جي کوٽائي ڪندڙن جا مهانڊا ڏسو ته اوهان جو اندر ئي ڪاڇي ويندو.

ان ڪري نه صرف تيل، گئس، ڪوئلي ۽ بندر جي ڪمائي تي سنڌ جو حق تسليم ڪرائڻ جي ضرورت آهي، پر وفاق کي اهو به ٻڌائڻو آهي ته انهن ذريعن مان پئدا ٿيندڙ ملازمتن تي سنڌي ماڻهن جو حق آهي. ان سان گڏ سنڌ ۾ ٻاهريان

ماڻهو جيڪي به صنعتون قائم ڪري چڪا آهن، تن تي سنڌ حڪومت کي رائلٽي ڏياري وڃي. انهن ڪارخانن □ سنڌي ملازم □ مزدور 80 سيڪڙو رکائڻ لاءِ قانون جوڙيو □ ان تي عمل ڪرايو وڃي. هن معاملي تي سنڌ جي وڏي وزير، وزيرن، مشيرن کي ڪن □ اکيون کولڻ گهرجن. پنهنجي وطن جي ڏتڙيل مالي حالتن تي وات بند ڪرڻ بابت ”پارٽي ضابطا“ آڏو نه اچڻ گهرجن. چاڪاڻ ته هي سوا پنج ڪروڙ ماڻهن جي جياپي جو سوال آهي. جيڪو هر نظرئي، پارٽي ضابطي، اصول □ فڪر کان بي انتها مٿانهون □ اُتم آهي. هي قومي اهميت جا معاملا آهن، انهن تي جانبدار مؤقف اختيار ڪرڻ جي ضرورت آهي. وفاق کان پنهنجا ليڪا چڪائڻ گهرجن. مالي خود مختياري حاصل ڪرڻ □ پنهنجي محتاجيءَ واري حالت مان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ کان سواءِ سنڌ جي صحيح نمائندگي ڪري نه ٿي سگهجي.

اسان وري به ان ڳالهه تي زور ڏينداسين ته قومي مالياتي ڪميشن (اين ايف سي) جي ايندڙ اجلاس □ مڪمل تياري سان وڃڻ گهرجي. ان لاءِ هاڻي کان ئي رٿابندي شروع ڪرڻ گهرجي. چاڪاڻ ته ماضيءَ □ پاڻ سان ڏاڍيون ويساهه گهاتيون ٿيون آهن. سنڌ کي سندس آباديءَ جي تناسب مطابق حقداري واري حصي کان محروم ڪيو ويو آهي. جڏهن ته سنڌ ڪل آمدني جو 67 سيڪڙو ڏئي ٿي، جيڪو صوبو قومي آمدني □ گهٽي کان گهٽو حصو ڏئي ٿو، ان کي امداد □ ان جي ڏيڻ واري تناسب سان پورو حصو ملڻ گهرجي. اسان بلوچستان يا پنجاب کي ڪجهه ملڻ تي ارها نه ٿينداسين، پر ان جو مطلب اهو نه هئڻ گهرجي، ته هتان جي ماڻهن جي وات مان ماني ڦيو ڪسيو وڃي.

قومي مالياتي ڪميشن جو اجلاس منعقد

ٿيڻ کان اڳ ضرورت ان ڳالهه جي آهي تـه پهريـان آدمشماري وارو عمـل مڪمـل ڪيـو وڃي. 1991ع □ ٿيل گهر شـماري جي نـتيجن کي تسـليم ڪنـدي، آدمشماري جو ٻيو مرحلو شروع ڪيو وڃي. ان جي نــتيجن مــوجب صــوبن وچ □ نــاڻي جي ورڇ ٿيڻ گهرجي. چاڪاڻ تـه هيـل تـائين سـنڌ کي پنهنجي آبـاديءَ جي صـحيح □ حقيقي تناسـب جي لحـاظ کان حقداريءَ واري حصي کان محروم ڪيـو ويـو آهي. هــاڻي گهٽ □ گهٽ اهــو نــاٽڪ بنــد ٿيڻ گهرجي. سنڌ کي اقليت □ ڏيڪـارڻ □ پنجـاب جي آباديءَ کي هـٿراڏو وڌائي چڙهـائي ان کي ناجـائز طور وسيلا مهيا ڪـرڻ ڪنهن بـه طـرح ملڪ جي وسـيع مفـادن وٽـان ٿي نـه ٿـو سـگهي. سـنڌ کي ماضيءَ وانگر قربانيءَ جو ٻڪرو بنـائڻ خطرنـاڪ نـتيجن کي جنم ڏئي سـگهي ٿـو. هن معـاملي تي سنڌ حڪومت سميت سـوا پنج ڪـروڙ عـوام کي سجاڳ □ متحرڪ ٿيڻ جي ضرورت آهي.

حڪمــرانن کي هڪ ڳالهــه ذهن نشــين هئڻ گهرجي ته جيڪڏهن اڃا به پاڪستان جي وجود جـو بنياد سنڌ جي قرلت □ پرماريت تي قائم رکيـو ويـو ته ان سان ملڪ جي شاندار مستقبل بـابت خـواب □ آدرش ڏنڏلائجي سگهن ٿا. ان ڪـري هـاڻ وفـاق کي پنهنجي ڳچيءَ مــان ماضــيءَ □ پيــل ڳلا جــا گهانگهــا لاهڻ گهــرجن. صــوبن جي وســيلن جــو استحصال ڪرڻ بدران ان جي خاتمي طرف ســفر شروع ڪري مضبوط ملڪ خاطر ضمانتون حاصــل ڪيون وڃن. ان ڏس □ خود صـوبن □ خـاص ڪـري سنڌ جي موجوده جمهوري حڪومت کي اڳتي اچڻ گهـرجي □ پي پي جي مرڪـزي حڪـومت کي اهـا ڳالهــه ذهن نشــين ڪــرائڻ گهــرجي تــه ملڪ □ سياسي جمهـوريت تيسـتائين ڪـا بـه معـنيٰ نـه ٿي رکي، جيستائين معاشي جمهوريت قائم نه ٿي ٿــئي □ اڻ برابري جي مڙني ڪوٽن کي ڊاهي پٽ نـه ٿـو

ڪيو وڃي.

(چپيل، روزانو جاڳو ڪراچي، 6 جون 1995ع)

٭٭٭

سنڌ: رياستي ۽ غير رياستي تشدد جو شڪار

تشدد جي تاريخ ايتري ئي پراڻي آهي، جيتري خود انساني سماج جي تاريخ. تشدد ڪي جيڪڏهن انسان هٿان انسان جي تذليل چئجي ته ڪو به وڌاءُ نه ٿيندو. انسان جي حيواني جبلت مان ئي تشدد جنم ورتو هو. جيڪو انساني سماج جي اوسر سان گڏ پنهنجون شڪليون بدلائيندو رهيو آهي. غلاميءَ واري دؤر ۾ آقائن جو غلامن مٿان تشدد، جاگيرداري دؤر ۾ جاگيردارن جو هارين مٿان تشدد

۾ اڄوڪي سرمائيداري دؤر ۾ رياستي ۽ غير رياستي ادارن ۽ گروهن جو سڄي عوام مٿان تشدد، تاريخ جي تسلسل سان مسلسل جاري آهي.

سنڌ ۾ تشدد جي تاريخ پڻ ايتري ئي پراڻي آهي، جيترو خود سنڌي سماج. پر جيڪڏهن صرف موجوده دؤر تي ئي نظر وجهجي ٿي ته سنڌ ۾ ڏاڍي هٿان هيٺي جي بي عزتي ۽ ان مٿان ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ پنهنجي لُون ڪانڊارينڊڙ شڪل ۾ موجود آهي. سنڌ ۾ سياسي ۽ غير سياسي تشدد جي واقعن ۾ 1977ع کان پوءِ لڳاتار اضافو اچي رهيو آهي. 1977ع کان پوءِ سنڌ ۾ نه صرف رياستي ادارن ذريعي عوام کي تشدد جو نشانو بنايو پيو وڃي، پر حڪمرانن پنهنجن مفادن خاطر ڪيترائي اهڙا غير رياستي ادارا ۽ جماعتون پئدا ڪري ورتيون، جن عوام کي تشدد جو نشانو بنائڻ شروع ڪيو.

سنڌ ۾رياستي ادارن طرفان عوام کي وڏي پئماني تي تشدد جو نشانو بڻايو پيو وڃي. رياستي ادارا بنيادي انساني حقن جون ڌڄيون اُڏائي رهيا آهن. سنڌ ۾ حڪومتي قدمن جي مخالفت ڪندڙ ۽ سندن قانونن جي مزاحمت ڪندڙ سياسي اڳواڻن ۽ ڪارڪنن کي جيلن ۾ تشدد گهرن ۾ واڙي، انهن مٿان سرڪاري ايجنسين ذريعي وحشياڻو تشدد ڪرايو پيو وڃي. سنڌ اندر ٿاڻا، جيل ۽ ٻيا عقوبت خانا قانون جي حڪمرانيءَ لاءِ آواز اُٿارينڊڙ ماڻهن سان ستيا پيا وڃن. سياستدانن کان وٺي صحافين تائين، شاگرد کان وٺي عام مزدور تائين، معاشري جو هر فرد سياسي تشدد ۽ اذيت جو شڪار آهي. خاص ڪري سياسي مخالفن کي هيسائڻ لاءِ اڪيچار ڳجهيون ايجنسيون ڇڙواڳي سان آئين، قانون ۽ عدالت سميت مڙني انصاف ڏيندڙ ادارن ۽ قانون جي نڙيءَ مٿان نهن ڏئي ويهي رهيون

آهن. بي گناهه ماڻهن مٿان ڪوڙا ڪيس مڙهي ڪين ننگي تشدد جو نشانو بڻايو پيو وڃي. سندن عزيزن، مٽن، مائٽن ۽ دوستن کي گهلي ٿاڻن ۾ بند ڪيو پيو وڃي. عورتن، ٻارن ۽ پوڙهن کي بنا ڪنهن عمر ۽ جنس جي لحاظ کان ٿاڻن ۾ تشدد گاهن تي اذيتون ڏئي موت جي منهن ۾ ڏنو پيو وڃي. ايجنسيون ڌاڙيلن جي نالي ۾ ڳوٺن جا ڳوٺ تباهه ۽ برباد ڪري رهيون آهن. سنڌ جي ٻهراڙين ۾ رياستي ادارن جا ڪارندا غريب عوام جي عزتن سان ڪيڏي رهيا آهن. مسڪين ۽ بي گناهه ماڻهن کي ماري ڌاڙيل قرار ڏنو پيو وڃي. سرڪاري ادارن طرفان پنهنجي مخالفن کي ڪوڙن ڪيسن ۾ ڦاسائڻ ۽ ڪچلڻ لاءِ هر حربو استعمال ڪيو ٿو وڃي.

رياستي تشدد کان پوءِ تشدد جي ٻي ڀيانڪ شڪل سنڌ جي ٻهراڙين ۾ هارين، ڪيت مزدورن ۽ ٻئي بي سهارا عوام مٿان جاگيردارن، زميندارن ۽ وڏيرن جو ظلم ۽ ستم آهي. جيڪو اڄ جي جديد معاشري ۾ به غلاميءَ واري دؤر جي ياد تازي ڪري ٿو. سنڌي جاگيردار ۽ زميندار ڳوٺاڻي خلق مٿان پنهنجي حاڪميت ۽ آقائيت برقرار رکڻ لاءِ ۽ پنهنجا مفاد سلامت رکڻ لاءِ چورن، ڌاڙيلن ۽ غنڊن سميت پوليس ذريعي عوام کي تشدد جو شڪار بڻائي رهيو آهي. جاگيردارن ۽ وڏيرن طرفان سندن زمينن تي ڪم ڪندڙ هارين سان بي انتها ذلت جهڙو سلوڪ ڪيو وڃي ٿو. ڪانئن جبري پورهيو ورتو وڃي ٿو. ڪين پورهئي جو پورو اُجورو نه ٿو ڏنو وڃي. جيڪڏهن ان ناانصافي خلاف ڪو به هاري ٻڙڪ ٻاهر ڪڍي ٿو ته ڪيس پهريان ته چورن ذريعي ڪنگال بڻايو وڃي ٿو. جي اڃا به هو سندن طرفان مقرر ڪيل ”سڌي راهه“ تي نه ٿو اچي ته ڪيس ڌاڙيلن جي ور چاڙهيو وڃي ٿو. سندس گهرن جي فردن جنهن ۾ عورتون ۽ ٻار به شامل آهن، کي اغوا ڪرايو وڃي ٿو يا ڌاڙي جي ڪارروائن

دوران قتل ڪرايو وجي ٿو. جي اڃا به ڪو سر ڦريو همت ساري ڦورن ۾ ان جي مهندار يعني پاٽاريدار خلاف قانون جا در کڙڪائڻ جي همت ڪري ٿو ته ڪيس ان ئي قانون جي چنبن ۾ پڪوڙيو وڃي ٿو، جتي هو دانهين ٿي ويو آهي. قانون جا رکوالا، جيڪي تر جي جاگيردارن، پاٽاريدارن ۽ وڏيري جي ڪمداري جا فرض انجام ڏيندا آهن، سي سندن آقا جي حاڪميت خلاف آواز اُٿاريندڙن کي ڪوڙن ڪيسن ۾ جڪڙي، رياستي تشدد جو نشانو بڻائيندا آهن.

سنڌ ۾ تشدد، جيڪو رياستي ۽ غير رياستي شڪل ۾ پنهنجي بي انتها اگهاڙي روپ ۾ موجود آهي، ان جا اڃا ڪيترائي پاسا ۽ شڪليون آهن، جن تي به نظر رکڻ جي ضرورت آهي. خاص ڪري سنڌ سرڪار جي سول انتظامي ادارن ۾ مٿيان عملدار يا ڪامورا پنهنجي ماتحت عملي کي به تشدد جو نشانو بڻائي رهيا آهن. وڏا عملدار پنهنجي ماتحت عملي کي پنهنجن مفادن لاءِ استعمال ڪندا رهن ٿا، جيڪڏهن ڪو ننڍو سرڪاري ملازم، پنهنجي اعليٰ عملدارن جا شخصي حڪم نه ٿو مڃي ته ڪيس ذهني عذاب رسائڻ ۽ پريشان ڪرڻ لاءِ ڏورانهن هنڌن تي بدلي ڪيو وڃي ٿو، ڪيس معطل ڪيو وڃي ٿو. اڃا به جيڪڏهن معاملو حدون اورانگهڻ لڳي ٿو ته ان ملازم کي نوڪري مان خارج به ڪيو وڃي ٿو. ڪجهه سالن کان سرڪاري انتظامي ادارن ۾ تشدد هڪ نئين شڪل ۾ نڪري نروار ٿيو آهي. اهو ائين ته وڏا عملدار يعني بيوروڪريٽ، ماتحت ملازمن کي هيسائڻ ۽ خوفزده ڪرڻ لاءِ قانون نافذ ڪندڙ ادارن جي به مدد حاصل ڪن ٿا. هو پنهنجو اثر رسوخ استعمال ڪري، ماتحت ملازمن کي ڪوڙن ڪيس ۾ ڦاسرائي، ڪين رياستي تشدد جو شڪار بڻائين ٿا. ڪجهه ڏينهن کان ايترا ڪيترائي مثال اسان جي

سامهون آيا آهن. جو وڏن عملدارن، اهڙن ماتحت ملازمن کي گرفتار ڪرائي ڪوڙن ڪيسن ۾ ڦاسرايو آهي، جن سندن ذاتي مفادن لاءِ پنهنجون توانايون استعمال نه ڪيون آهن. وڏا عملدار، ماتحت ملازمن کان گهر جو ڪم ڪرائيندا آهن، پنهنجن بنگلن تي نوڪرن يا چوڪيدارن جو ڪم وٺندا آهن يا وري ننڍا وڏا ٺيڪا ڪٽي پنهنجي آفيس جي ماتحت عملي کان اتي ڪم ڪرائيندا آهن. جيڪڏهن ڪو ننڍو ملازم ان غيرقانوني عمل خلاف آواز بلند ڪندو آهي ته ترتيب وار ڪيس معطل، بعد ۾ نوڪري مان نيڪالي ۾ آخر ۾ ڪيس جيل جو منهن ڏيکاريو ويندو آهي. اهو به تشدد جو هڪ پاسو آهي، جيڪو سنڌ ۾ پنهنجي وحشياڻا شڪل ۾ موجود آهي.

تشدد جي مٿين ٽن شڪلن کان سواءِ هڪ ٻي به شڪل آهي، جيڪا انتهائي خطرناڪ آهي. جنهن تي ضابطو آڻڻ انتهائي مشڪل آهي. اهو تشدد آهي: سياسي تنظيمن طرفان پنهنجن منحرف ڪارڪنن توڙي مخالف سياسي تنظيمن جي ڪارڪنن خلاف. جنهن ڪجهه سالن جي اندر جنم ورتو آهي ۾ هيل تائين اڻ ڳڻيون حياتيون ڳهي چڪو آهي ۾ ڪيترن ئي ماڻهن کي ذهني ۾ جسماني طور مفلوج ڪري چڪو آهي. سنڌ ۾ ان تشدد کي جنم ڏيندڙ انتها پسند سياسي تنظيمون آهن، جيڪي تشدد جي خوراڪ تي پلجي رهيون آهن. هو معصوم ۾ بي گناهه عوام کي گولين جو کاڄ بڻائي، سندن لاشن تي بيهي پنهنجو قد اوچو ڏيکارڻ گهرن ٿيون. اهڙن تنظيمن طرفان تعليمي ادارن ۾ ان کان ٻاهر پنهنجي مخالفن کي اغوا ڪري پنهنجي جوڙيل اذيت خانن ۾ تشدد جو نشانو بڻايو وڃي ٿو. جنهن دوران ڪيترائي ماڻهو پنهنجون حياتيون وڃائي وهن ٿا يا وري معذور بنجي وڃن ٿا. اهڙيون انتهاپسند تنظيمون نه صرف پنهنجن

مخالف سياسي جماعتن جي ڪارڪنن ڪي قتل ڪن ٿيون يا تشدد جو شڪار ڪن ٿيون، پر پنهنجن به انهن ڪارڪنن ڪي هيسائڻ لاءِ تشدد استعمال ڪن ٿيون، جيڪي پنهنجي مرڪزي قيادت جي پاليسين خلاف راءِ جو اظهار ڪن ٿا يا اهڙين انتهاپسند تنظيمن ڪان پاڻ ڪي ڌار ڪرڻ گهرن ٿا. ان ڪي وڌيڪ ڀيانڪ تشدد تڏهن اُڀري معصوم جانين ڪي پنهنجي باهه ۾ ساڙي ڀسم ڪري ڇڏي ٿو. جڏهن ڪي تنظيمون پنهنجي مخالفن ڪي سزا ڏيڻ يا پنهنجو آواز حڪمرانن وٽ پهچائڻ لاءِ يا اقتدار ڏٽين ڪي مجبور ڪري ڪنهن مفاهمت تي آڻڻ لاءِ سڌو سنئون وسيع تر آبادي ڪي ڪليل تشدد جو نشانو بڻائين ٿيون. اهو تشدد ڀرين بازارين ۾ انڌاڌند فائرنگ ڪرڻ، شهر جي مصروف چونڪن يا بازارن ۾ بمن جا ڌماڪا ڪرڻ جي شڪل ۾ سامهون اچي ٿو. جنهن سان ڪيترين ئي معصوم جانيون، بنا ڪنهن ڏوهه جي موت جي منهن ۾ اچي وڃن ٿيون. ڪي حلقا ان قسم جي واقعن ڪي سياسي عمل جو هڪ حصو سمجهن ٿا ۽ ان ڪي جائز قرار ڏين ٿا. پر اصل ۾ سياسي اختلافن خاطر يا حڪمرانن خلاف احتجاج ڪرڻ خاطر بي گناهه ماڻهن ڪي موت جي منهن ۾ ڌڪڻ ۽ خون جون نديون وهائڻ ڪنهن به نموني سياسي عمل قرار ڏئي نه ٿو سگهجي. اهو انسانيت خلاف هڪ ڀيانڪ جرم آهي. جنهن جي همت افزائي ڪندڙ يا ان ڪي تقويت بخشيندڙ ايترائي ڏوهاري آهن، جيترو اهو عمل ڪندڙ ڏوهي آهن.

رياستي ڏاڍ، ڏهڪاءُ ۽ ناانصافين خلاف جدوجهد ڪندڙ ڌرين، طبقن، تنظيمن ۽ ادارن ڪي هيسائڻ، ڪين انهن مجرماڻا حرڪتن خلاف آواز اُٿارڻ جي ڏوهه ۾ تشدد جو نشانو بنائڻ پڻ هڪ خطرناڪ عمل آهي. جيڪو سنڌ ۾ ڏينهون ڏينهن

وڌي رهيو آهي. جيڪڏهن ان جي حوصلي شڪني ڪرڻ □ واڌ ويجهه ڪي روڪڻ جو بندوبست نه ڪيو ويو ته تشدد جو خوني ديو، مڙني ڪي آسانيءَ سان ڳڙڪائي ڇڏيندو □ ان جي آڏو ايندڙ اپريون سپريون رنڊڪون پڻ آهستي آهستي ٿي ختم ٿي وينديون. جنهن ڪانپوءِ سنڌ □ قانون □ انصاف جي حڪمرانيءَ لاءِ ڪم ڪندڙ سياسي، سماجي □ ادبي تنظيمون □ انساني حقن جي تحفظ لاءِ ڪم ڪندڙ ادارا □ انهن جو آواز بلند ڪندڙ اخبارون □ رسالا □ انهن سان لاڳاپيل ماڻهو، تشدد جي پوت جي خوني چنبن □ ڦٿڪي ڦٿڪي ساهه ڏيندا. جنهن ڪانپوءِ سنڌ غلامي واري دور جي اونداهن غارن □ گم ٿي ويندي، انسانيت، انصاف □ قانون جا تصور سنڌ مان پر ڪري اڏامي ويندا.

سنڌ □ هن وقت سياسي □ سماجي ناانصافين خلاف آواز اٿاريندڙ هڪ مورچو سنڌي صحافت جي شڪل □ موجود آهي. جيڪو نئين چاول ٻار جيان اڃا پنهنجي پيرن تي بيهي نه سگهيو آهي. پر اڃا ٻانبڙا پائڻ جي عمر □ مس داخل ٿيو آهي، جو ڪيس ڪچيءَ □ ئي چيپاڻ □ سندس نڙيءَ تي ننهن ڏيڻ ڪاڻ اجگر جهڙيون آفتون پنهنجن مڙني مڪارين سان ميدان عمل □ مصروف آهن. رياستي، سول توڙي قانون نافذ ڪندڙ ادارا، پورهيت عوام جي خون تي پلجندڙ جاگيردار، زميندار، وڏيرا، ڪامورا شاهي، توڙي انتهاپسند تنظيمون □ انهن جا بدعنوان، دهشتگرد □ مفاد پرست اڳواڻ، سنڌي صحافت جي بيباڪي □ آزادانه ڪردار کي ختم ڪرڻ □ ان آواز کي پنهنجي ڪين جهڙن مفادن لاءِ استعمال ڪرڻ لاءِ هيچ طريقا □ نسخا آزمائي رهيا آهن. اخبارن جي آفيسن تي حملا ڪرائڻ جون ڌمڪيون ڏيڻ، انهن □ ڪم ڪندڙ عملي کي تشدد جو نشانو بڻائڻ، اخبارن

ڪي ساڙڻ وارو عمل سچ، انصاف، بيباڪي، آزاديءَ
 بهادريءَ خلاف ڪليل جنگ جي شڪل اُڀري آيو
آهي. رياست جا ادارا اخبارن پنهنجي ڪرتُوتن
ڪي وائڪو ٿيندي ڏسي مڇرجي پون ٿا. انتها پسند
تنظيمون پنهنجا مٿان چڙهيل خول ڪي سرڪندو
ڏسي باهوڙجي پون ٿيون. وڏيرا جاگيردار پنهنجن
ڪذن ڪرتوتن تان پردو هٽڻ تي چٽا ٿي پون ٿا.
جنهن ڪري اخبارن تي حملا ٿين ٿا، سندن رپورٽرن
ڪي رت ڳاڙهو ڪري زندانن جي پويان واڙيو
وڃي ٿو. اخبارن جا بنڊل غريبن جي جهوپڙين جيان
باهه جي شعلن سڙڻ لڳن ٿا.
— ان سڄي صورتحال ڪي آخر ڪيئن منهن
ڏيڻ گهرجي؟ سنڌ بنيادي انساني حقن جي
خلاف ورزين ڪي ڀنجو ڪيئن ڏجي؟ بي گناهه عوام
ڪي رياستي غيرياستي تشدد ڪان نجات ڪيئن
ڏيارجي؟ اهي سوال بنيادي اهميت جا حامل آهن.
انهن جا جواب ڳولڻ جي تڪڙي ضرورت آهي.
سنڌي عوام جي هن بي وسيءَ لاچاريءَ واري
صورتحال، هتي ان احساس ڪي پڪو پختو ڪيو
آهي ته جيستائين سنڌ اندر انساني حقن لاءِ آواز
اٿاريندڙ سگهارا ادارا وجود نه ٿا آندا وڃن
جيستائين انهن ادارن جا ناتا رابطا سڄي دنيا
اندر انساني حقن لاءِ آواز اٿاريندڙ ادارن تنظيمن
سان پڪا پختا نه ٿا ٿين، تيستائين سنڌ جي
مظلوم معصوم عوام ڪي جابر قوتن مان
ڇوٽڪارو ڏياري، ڪين انصاف پلئه وجهي نه ٿو
سگهجي. ان ئي احساس تڙپ هتي جي باشعور
 ساڃهه وند ذرين، ٽولن فردن ڪي ان طرف
سوچڻ تي مجبور ڪيو آهي ته هو هتي سياسي
سماجي تنظيمن ادارن سان گڏ انساني حقن
جي تحفظ لاءِ به تنظيمون ادارا قائم ڪن. جيئن
سياسي غيرسياسي تشدد، ڏاڍ ڏهڪاءُ جو
شڪار ٿيل عوام ڪي قانوني اخلاقي تحفظ

فراهم ڪري سگهجي.
سنڌ ۾ انساني حقن جي تحفظ لاءِ جدوجهد ڪندڙ تنظيمن ۽ ادارن جي دائري کي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين ڦهلائڻ گهرجي. جيئن عوام جو وڏو تعداد ان مان لاڀ حاصل ڪري سگهي. مقامي سطح تي وڪيلن، استادن، سماجي ۽ سياسي ڪارڪنن کي گڏ ڪري، انهن کي انساني بنيادي حقن جي تحفظ لاءِ ڪم ڪندڙ ادارن ۾ منظم ڪجي، جيئن اهي مقامي سطح تي پوليس ٿاڻن، جيلن ۽ چوڪين ۾ بي گناهه عوام تي ٿيندڙ تشدد ۽ سندن غيرقانوني گرفتارين خلاف نه صرف آواز اُٿارين، پر اهڙي ظلم ۽ ناحق جو شڪار ٿيندڙ ماڻهن کي عدالتي انصاف ڏيارين. سندن ڪوڙن ڪيسن مان جان آجي ڪرائڻ لاءِ قانوني ۽ عدالتي طور تي سندن ڪيس وڙهي، ڪين ڪوڙن ڪيسن مان نجات ڏيارين. بي گناهه ماڻهن مٿان ڪوڙا ڪيس قائم ڪندڙ انتظامي ادارن ۽ انهن جي سربراهن کي قانون مطابق سندن ڪئي جي سزا ڏيارين. ان ڪان سواءِ بي گناهه ڳوٺاڻن ۽ شهرين مٿان پوليس چڙهائين ۾ ان دوران عورتن، مردن ۽ ٻارن تي ٿيندڙ تشدد، بي عزتي ۽ ڦرلٽ خلاف آواز بلند ڪن. مقامي سطح تي انساني حقن لاءِ جدوجهد ڪندڙ تنظيمن جا نمائندا، جيلن ۽ ٿاڻن جا معائنا ڪري، قيدين سان ٿيندڙ ناانصافين خلاف عدالتن جا دروازا کڙڪائين. جيئن هتان جي عوام کي بنيادي انساني حق پلئه پئجي سگهن ۽ هو بي خوف ٿي پنهنجي جياپي لاءِ جدوجهد ڪري سگهن.
انساني حقن جي تحفظ لاءِ جدوجهد ڪندڙ ادارن ۽ تنظيمن کي نه صرف رياستي تشدد خلاف جدوجهد ڪرڻ گهرجي، پر ان سان گڏ هر قسم جي غير رياستي تشدد خلاف پڻ آواز بلند ڪرڻ گهرجي. جاگيردارن ۽ سرمائيدارن طرفان هارين ۽ مزدورن سان غيرانساني سلوڪ، بيروڪريسي

(عملدار شاهي) طرفان نندن ملازمن سان ٿيندڙ اُرهه زوراين سميت اهڙين انتها پسند تنظيمن خلاف به جدوجهد ڪرڻ گهرجي، جيڪي ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان عوام کي تشدد جو نشانو بڻائي رهيون آهن، انهن جي بنيادي انساني حقن تي ڌاڙو هنيون وينيون آهن، ڪانئن راءِ ۽ اظهار جي آزادي کسيو وينيون آهن.

رياستي ۽ غيررياستي تشدد کي صرف تڏهن روڪي سگهجي ٿو. جڏهن عوام جو وڏو تعداد بنيادي انساني حقن جي تحفظ لاءِ ڪم ڪندڙ ادارن جو ساٿ ڏئي ۽ اهڙين ڌرين خلاف مسلسل جدوجهد ۽ جستجو ڪري، جيڪي عوام کي ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان تشدد جو نشانو بڻائين ٿيون. عوام کي اهڙين تنظيمن ۽ پارٽين جو بائيڪاٽ ڪرڻ گهرجي ۽ انهن جي صفن مان نڪري وڃڻ گهرجي، جيڪي پنهنجن منحرفن ۽ مخالفن کي تشدد جو نشانو بڻائين ٿيون يا حڪومتي عملن خلاف احتجاج دوران معصوم عوام کي گولين ۽ بمن جي ڌماڪن جو ڪاڄ بڻائين ٿيون، انتها پسندي، چڙواڙپي ۽ انتقام پسندي کي هوا ڏين ٿيون. عوام کي اهڙين حڪمران ڌرين سميت سياسي ڌرين جو به بائيڪاٽ ڪرڻ گهرجي، جيڪي سندن آواز يعني اخبارن کي تشدد جو نشانو بنائين ٿيون ۽ انهن ادارن کي پنهنجي منشا موجب هلائڻ لاءِ مٿن دٻاءُ وجهن ٿيون. اخبارن کي پڻ رياستي ۽ غيررياستي تشدد جو مقابلو ڪرڻ لاءِ رٿابندي ڪرڻ گهرجي. سرڪاري تشدد کي روڪڻ لاءِ سندن خبرن جو بائيڪاٽ ڪرڻ گهرجي، سندن رعايتن تي پاڙڻ بند ڪيو وڃي. سرڪاري اشتهارن بدران عوامي اشتهارن ۽ ٻين عوامي وسيلن تي پاڙڻ گهرجي. اخبارن کي انهن انتهاپسند سياسي جماعتن خلاف پڻ مهاڏو اٽڪائڻ گهرجي، جيڪي پنهنجن مفادن هيٺ اخبارن کي هلائڻ لاءِ مٿن دٻاءُ استعمال ڪن

ٿيون. سندن خبرن جو بائيڪاٽ ڪيو وڃي. عوام ڪي اهڙين سياسي ڌرين جي صف مان نڪري وڃڻ جو سڌ ڏيڻ گهرجي. جيئن عوامي حمايت سان سياسي ڌرين طرفان ٿيندڙ دهشتگردي جي روڪٿام ٿي سگهي.

تشدد جي خاتمي بنيادي انساني حقن جي تحفظ لاءِ سنڌ اندر منظم نموني ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. ان لاءِ اڳ کان موجود مڙني تنظيمن ادارن کي مرڪزي سطح تي منظم ڪجي. انهن جي ڪم جي دائري کي وسيع ڪجي، ان عوام جي وڏي تعداد کي شامل ڪجي. جيئن سنڌ جو عوام موجوده ذلت واري زندگي مان ڇوٽڪارو حاصل ڪري سگهي.

(ڇپيل، راوزني جاڳو ڪراچي، 8 جون 1995ع)

سنڌ جي زمين تي قبضي جي هٻچ

سنڌ جي زمين تي قبضي وارو باب پنهنجي پڄاڻيءَ جو نالو ئي نه ٿو وٺي. مادر وطن سنڌ جي پاڪيري زمين تي رياستي ادارن ذريعي پنجاب طرفان ٿيل قبضن جو داستان 1947ع کان شروع ٿيو هو اڄ ان کي خيرن سان 48 سال گذري چڪا آهن. پر اهو ساڳيءَ رفتار سان جاري آهي. شايد پاڪستان جو وجود ئي ان ڳالهه تي ٻيٺل آهي ته اسرائيلي يهودين وانگر سنڌ جون سڀ زمينون اُن جي اصل وارثن کان ڇني ڪين فلسطينين وانگر بي گهر دربدر ڪيو وڃي. تڏهن ته هر حڪومت تبديل ٿيڻ سان سنڌ جي زمينن جا ڪاتا به بدلجڻ شروع ٿيندا

آهن.

پنجاب سان واسطو رکندڙ وفاقي وزير ميان غلام مصطفيٰ کر قومي اسيمبلي اجلاس ۾ چيو آهي ته تربيلا ڊيم جي متاثرن لاءِ سنڌ کي اجا 19،333 ايڪڙ زمين ڏيڻي آهي. هن ايوان کي ٻڌايو آهي ته تربيلا جي متاثرن لاءِ پنجاب ۾ سنڌ ۾ ڌار ڌار 30 هزار ايڪڙ ايراضي رکي وئي هئي.

پنجاب صوبي ته پنهنجي صوابديدي کوٽا مهيا ڪئي پر سنڌ 81-1997ع دوران صرف 10 هزار 447 ايڪڙ ايراضي مهيا ڪئي آهي. ان ڪري سنڌ کي اجا 19،333 ايڪڙ زمين ڏيڻي آهي.

سنڌ جي عوام کي هيل تائين مختلف ”قومي“ رٿائن جي حوالي سان ڪيتري زمين کان محروم ڪيو ويو آهي. اهو حساب نه ته اسان لڳائڻ جي تڪليف ڪئي آهي، نه وري ”اصل اقتدار ڌڻين“ اوڳرائيڏ يڻ وقت ان جو ڪو ڪاٿو ڪيو آهي. جنهن ڪري بئراج جي زمينن کان وٺي فوجي چانوٽين لاءِ ڪتب آندل زمينن ۾ انهن تي آباد اوپرن ماڻهن جو وڏو انگ ٻڌائي ٿو ته سنڌ جي زمين تي ٻاهران آيل ماڻهن جو گهيرو هڪ پوائنٽي ۾ خوفناڪ صورتحال اختيار ڪري چڪو آهي. بدين، ميرپور خاص، نواب شاهه، خيرپور ۾ سکر ضلعن ۾ بئراج جي پاسي وارين سون ورنين زمينن مان هتان جا ديس ڌڻي ڪو اُپراسو حاصل ڪرڻ بدران هاڻ انهن کي صرف حسرت ڀرين نظرن سان ئي ڏسي سگهن ٿا.

سکر بئراج وارين زمينن کان پوءِ هندستان مان لڏي آيل جي آؤ ڀڳت ڪرڻ لاءِ نه صرف ڪراچيءَ جي خالي پڊن تي هٿ صاف ڪيا ويا، پر سنڌ جي اندرين علائقن ۾ هندن وٽ سنڌي مسلمانن جون گروي ٿيل زمينون به لُٽ جو مال سمجهي ٻاهران آيل پناهگيرن کي الاٽ ڪيون ويون. ڪراچيءَ ۾ ڪي ڊي اي جوڙي ان ذريعي

ڪالونائيزشين جو عمل شروع ڪيو ويو. صدين کان آباد سنڌي ڳوٺ ڊاهي، ماڻهو لڏائي ناظم آباد، پي سي ايڇ ايس، ڊفينس، ڊي ايم سي ايڇ ايس، گلشن اقبال، ملير، نيو ڪراچي جي نالن سان هائوسنگ اسڪيمون جوڙيون ويون. جنهن سان هڪ طرف ڌرتي ڌڻي پنهنجن اباڻن پڊن ۾ ملڪيتن کان محروم ڪيا ويا، ته ٻئي طرف ڌارين ماڻهن جي رهائش ٿيڻ ڪري ڪراچي شهر مڪمل طور اوپرو بڻجي ويو آهي. اڄ صورتحال اها آهي جو سنڌ جي گاديءَ وارو شهر پنهنجي سڃاڻپ وڃائي ويٺو آهي. ان کي ڪوبه پنهنجو سمجهڻ يا ڪرڻ لاءِ تيار ناهي. هر ماڻهو لُٽ جو مال سمجهي، ان مان پنهنجون جهوليون ڀرڻ لاءِ هڪ ٻئي تي هٿيار تاڻي بيٺو آهي.

پاڪستان ٺهڻ کان اڳ ٻئراج جون زمينون پنجاب جي ماڻهن کي ان لاءِ ترجيحي بنيادن تي ڏنيون ويون، ڇاڪاڻ ته هنن گورن انگريزن جي نمڪ حلالي جو فرض نه صرف خوش اسلوبيءَ سان ادا ڪيو هو، پر عالمگير جنگ ۾ آقائن لاءِ جانيون به گهوري ڇڏيون هيون. ان جي ڀيٽ ۾ سنڌي ته ”حر تحريڪ“، ”روپلوڪولهي جي بغاوت“ ۽ ”هيمون ڪالاڻي جي ارڙائي“ جي صورت ۾ قابض انگريز خلاف جدوجهد ۾ مصروف هئا. تنهن ڪري انگريزن مٿي ڦرين سنڌين کي معاشي طور ڪنگال ڪرڻ ۽ سندن قوت کي ڪمزور ڪرڻ لاءِ اهڙو طريقيڪار اختيار ڪيو، جو هڪ طرف ٻئراج علائقي ۾ پنجابي آبادگار آڻي سنڌين جي معاشي سگهه تي لت ڏني ته ٻئي طرف سندن ڌرتي تي ڌاري يلغار جا در کولي ڇڏيا.

پياري پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ ان وقت جي وزيراعظم لياقت علي خان مهاجر ڪامورا شاهيءَ رستي سنڌ کي پنهنجو زيردست ڪرڻ لاءِ ڪوڙن ڪليمن جا در کولي ڇڏيا. ڪوڙا قسم

ڪٽي، شاهد بيهاري، سنڌ جي زمينن کي مُفت جو مال سمجهي هـڙپ ڪيـو ويـو. ڌرتي ڌڻي پنهنجن وسـيلن تي هي بيـداد ڏسـندا رهيـا. جن مـاڻهن ڪـوڙن ڪليمن تي اهي زمينـون حاصـل ڪيـون، انهن ڌرتيءَ جي مٽي سان ڪجهه پـل بـه وفـا نـه ڪئي. هڪ هٿ سان ڪوڙا ڪليم حاصل ڪيـا تـه ٻئي هٿ سـان انهن جـو وڪـرو ٿينـدو رهيـو. هن هيراڦــيري ذريعي ڪـن لکنــوي ۽ دهلــوي بنجي ڪـراچيءَ ۽ حيـدرآباد ۾ وجي پـر سـاهيا تـه ٻين وري لٽ جي مال مان ڪارخانا ۽ فيڪٽريون هٽي پـاڻ کي سـيٺين ۽ سـرمائيدارن ۾ تبـديل ڪـري ڇڏيو.

ون يـــونٽ ٺهڻ ڪـــانپوءِ ســـنڌ جي زمينن ۽ وسيلن تي ٻي لشڪر ڪشي ٿي. پنجابين جـا قـافلا سنڌ جون زمينون والارڻ لڳا. ون يونٽي حڪمــرانن فتح ٿيل علائقي وانگر سنڌ جي ســرحدن کي زمين تي قبضـو ڪنـدڙن لاءِ کـولي ڇـڏيو. پـوءِ ڏسـندي ڏســـندي ”چڪ“ ٺهڻ شـــروع ٿي ويـــا. يـــونين ڪائونسلن، ٽائون ڪـاميٽين، ميونسـپل ڪائونسـلن جون ميمبريون، چيئرمينيون ته ساڳيون رهيـون پـر انهن تي چهرا تبـديل ٿي ويـا. آبـاديءَ جي بنيـاد تي زمين جي قبضي کي سياسي ۽ معاشـي طـاقت ۾ تبـديل ڪيـو ويـو. ٻـاهرين آبادڪـارن کي عسـڪري سگهه مهيا ڪرڻ لاءِ رٽائرڊ فوجي جنرلن کي ملڪ سـان وفـاداري ۽ محبت جي سـلي ۾ سـنڌ جـون زمينون عطا ٿيڻ لڳيون. جيڪو سلسلو اڄ به جاري آهي. ملڪ لاءِ قربــــاني ڏينــــدڙن کي پنهنجن ئي علائقن ۾ انعام ۾ تحفا ڏيڻ بـدران سـنڌ کي قربـان ڪرڻ جو سلسلو شروع ٿيو. پوءِ پـرائيءَ ڌرتيءَ تي قبضي جي هٻچ ايتري ته وڌي وئي جو ڪرڪيٽ جـا به ڇڪا هڻنـدڙ لاءِ بـه سـنڌ جي زمين حاضـر نـاظر هئي. رٽائرڊ جنرلن کـانپوءِ ڪرڪيـٽرن، اسـڪواش، هاڪي، بيڊمنٽن جي پنجابي ۽ پٺاڻ کيڏاڙين لاءِ سنڌ

سونا آنا ڏيندڙ ڪڪڙ بڻجي وئي.

جيڪڏهن هيءُ سلسلو هتي ئي ختم ٿئي ها پوءِ به شڪر ڪجي ها. پر ان ڪانپوءِ اڄ تائين فوجي چانوٽين، صنعتي علائقن، پولٽري ۽ زرعي فارمن جي نالي ۾ سنڌ جي زمين تي قبضي واري عمل زور شور سان جاري آهي. جنهن ۾ دشمن جي متاثر ٿيندڙ ماڻهن کي زمينون الاٽ ڪرڻ، ڪشميرين لاءِ ڪالونيون اڏڻ جي نالي ۾ پلاٽ رکڻ ۽ بهارين لاءِ اڳوات رٿابندي طور ڪچيون آباديون جوڙڻ وارو بيداد به پنهنجي پوري قوت ۾ خوفناڪين سان شامل آهي.

زمين ڦٻائڻ جي هن هوس ۽ لالچ کي ڪٿي به ٿاڪو لڳندو نظر نه ٿو اچي. هڪ طرف پنجاب جي تربيلا ڊيم جي باقي متاثرن کي آباد ڪرڻ لاءِ وڏيڪ 20 هزار ڪن ايڪڙ زمين جي گهر پئي ڪئي وڃي، ته مٿان وري ڪالاباغ ڊيم ٺاهڻ وارو دڙڪو به موجود آهي. هاڻ جيڪڏهن تربيلا جي متاثرن نالن وڏيڪ زمين تي قبضو ڪيو ويو ته سڀاڻي ڪالاباغ بند جي متاثر پنجابين ۽ پٺاڻن لاءِ خبر ناهي ته ڪٿي سڄي سنڌ جي گهر نه ڪري ويهي رهن. پوءِ ته سنڌ جي اصل ڌڻين کي گوريلا بڻجي وڻن تي گذارڻو پوندو. ڇاڪاڻ ته فلسطينين وانگر ڪين ڪير به پنهنجي زمين تي عارضي پناهگير طور رهڻ جي به اجازت نه ڏيندو.

هڪ طرف سنڌ جي زمين تي قبضي جو هي خوفناڪ منصوبو جاري آهي، ته ٻئي طرف اصل ديس واسين تي نظر ڦيرائڻ سان اهي لنگ ڪانڊاريندڙ حقيقتون سامهون اچن ٿيون ته انهن جي تمام وڏي آبادي نه صرف بي گهر ۽ بي زمين آهي پر ڳپي ڳپي لاءِ محتاج بڻائي وئي آهي. سنڌ ۾ اهڙا لکين خاندان موجود آهن، جن وٽ پنهنجي لاءِ زرعي زمين جو ٽڪرو ته ڇا پر گهر اڏڻ 90 چورس وال جو پلاٽ به موجود ڪونهي. پر سنڌ

جي مال تي سخاوت ان پهاڪي جو روپ وٺي چڪي آهي ته مال پرائو دل بي رحم!

سنڌ جي زمين تي هن قبضي سان جيڪي به سازشون، مڪاريون ۽ منافقتون لاڳاپيل آهن، انهن جو توڙ ڪنهن به طرح ملڪ سان محبت تي نه ٿو سگهي. ڪو پلي ايئن سمجهندو هجي، ته سنڌ جي زمينن تي قبضي ۽ والار سان ملڪ جون پاڙون مضبوط ٿينديون ۽ ان جو وجود دائمي ۽ ابدي بنجي ويندو. پر تاريخ ۾ ٿيل اهڙا تجربا ۽ انهن جا نتيجا انتهائي پيانڪ نڪتا آهن. ان قبضي گيريءَ کي دائمي بنائڻ لاءِ جيڪي به سازشون سٽيون وينديون آهن، اهي اڳتي هلي واريءَ جي ديوار ثابت ٿيون آهن. اڄ اهڙن طالع آزمائن لاءِ اسرائيل ۽ فلسطينين وچ ۾ ٿيندڙ نئين سر صفبندي هڪ سبق آهي.

اسان قبضي گيري جي شوق ۾ الف اگهاڙي ٿي بيٺل پنجاب جي قيادت کي صلاح ڏينداسين ته سنڌ جي وسيلن کي ڦٻائڻ واري نيت کي تبديل ڪري تاريخ مان سبق حاصل ڪندي، نه صرف هيل تائين ٿيل قبضن کي مڪمل آجو ڪن پر انهن مان ٿيل اُپت ۾ ان تي ٿيندڙ وياج جا به ليکا چُڪتو ڪن. ڇاڪاڻ ته اڄ زمانو تيزيءَ سان تبديل ٿي رهيو آهي ۽ ڪابه طاقتور قوم ڪنهن ٻي هيٺي ۽ ڪمزور قوم تي نه ته گهڻو عرصو پنهنجو قبضو برقرار رکي سگهي ٿي، نه وري انهن جي وسيلن کي بنا اوڳرائي جي هضم ڪري سگهي ٿي. هي اسان جو نه پر تاريخ جو فيصلو آهي.

(چيپل، روزانو جاڳو ڪراچي، 23 جون 1995ع)

□□□

برائون ترميم جي منظوري
ڇا پاڪستان جي فوجي امداد بحال ٿي ويندي؟

پريسلر ترميم جي حوالي سان پاڪستان □ آمريڪا جي دوستانه لاڳاپن □ ڇڪتاڻ هر گذرندڙ ڏينهن سان تيز رفتاريءَ سان گهٽجي رهي آهي. خاص ڪري موجوده چونڊيل حڪومت طرفان آمريڪا □ پاڪستان جي ائٽمي پروگرام بابت پئدا ٿيل انديشن جي خاتمي لاءِ ورتل ڪوششون پنهنجا سودمند نتيجا ڏئي رهيون آهن. پاڪستان □ آمريڪا جا لاڳاپا گذريل پنجن سالن کان پوءِ پهريون ڀيرو ان وقت وڌيڪ استحڪام ڏانهن وڌيا آهن، جڏهن گذريل خميس ڏينهن آمريڪي سينيٽ □ پريسلر قانون □ ترميم ڪرڻ لاءِ سينيٽر هينڪ برائون طرفان پيش ڪيل ترميم کي اڪثريت سان منظور ڪيو ويو.

آمريڪي سينيٽ خميس ڏينهن صبح جو پاڪستان جي حق □ برائون ترميم 45 ووٽن جي

مقـابلي ۾ 55 ووٽن جي اڪـثريت سـان منظـور ڪري ورتي. جنهن هيٺ پريسـلر تـرميم ۾ نـرمي ڪــري پاڪســتان ڪي فــوجي ســامان، جنهن ۾ سامونڊي فـوج جي اسـتعمال لاءِ اورين پي ٿـري اپ ڊيٺ، جيڪي بحري نگراني ۾ آبدوزن جو ڳس ڳيندڙ جهاز آهن، ڪوبرا هيلي ڪاپٽرن جـا پـرزا ۾ ايـف 16 جهـازن جـا فاضـل پـرزا پاڪسـتان ڪي ملنــدا، جن جي قيمت پاڪســتان 5 ســال اڳ ادا ڪري چڪو آهي.

پريسلر ترميم هيٺ 1990ع ۾ پاڪستان جي فوجي سـامان ۾ اقتصـادي امـداد تي پابنـدي هنـئي وئي هـئي. جنهن هيٺ پاڪســتان جــو تقــريبن 37 ڪـروڙ ڊالرن جو اهو فوجي سامان روڪيو ويو هـو، جنهن جي قيمت پاڪســتان ســرڪار ان وقت ادا ڪري چڪي هئي. ان سان گڏ پاڪسـتان حڪـومت 28 ايف-16 جهازن لاءِ به ادائگي ڪري ڇڏي هـئي. اهي جهاز به پريسلر ترميم لاڳو ٿيڻ ڪـانپوءِ روڪيـا ويا. پيو ته ٿهيو پر روڪيل سامان لاءِ ادا ڪيــل رقم جي واپسـيءَ کـان بـه انڪـار ڪيـو ويـو. آمـريڪي حڪــومت گــذريل 5 ســالن ۾ پاڪســتان تي دٻــاءُ وجهندي رهي ته هـو ائٽمي هٿيـارن جي عـدم ڦهلاءُ واري عــالمي ٺاهــه تي صــحيحون ڪــري. پنهنجي ايٽمي پروگرام کي منجمـد ڪـري، رول بيڪ ڪـري ۾ آخرڪار ان کي ختم ڪري ڇڏي. آمريڪا طرفان اهي شرط بنا ڪنهن شڪ ۾ شـهبي جي پاڪسـتان جي سـالميت ۾ اسـتحڪام لاءِ انتهـائي خطرنـاڪ ثــابت ٿين هــا، جنهن ڪــري ڪــا بــه پاڪســتاني حڪومت انهن شرطن جو پورائو ڪـرڻ لاءِ تيـار نـه هئي.

پاڪستان جو هميشه کان اهو مؤقـف رهنـدو آيــو تــه جنگي جنــون ۾ مبتلا هڪ پاڙيســري ملڪ پــارت جي فــوجي بالادســتيءَ جي موجــودگيءَ ۾ اسلام آباد لاءِ اهو ناممڪن آهي تـه اُهـا هڪ طرفـو

اين پي ٽي تي صحيحون ڪري، پروگرام منجمد، رول بيڪ يا ان کي مڪمل ختم ڪري ڇڏي. آمريڪا جا اهي مطالبا به صرف هڪ طرفا ۽ امتيازي قسم جا هئا. ڇاڪاڻ ته ان ڏس ۾ پارٽي تي ڪا به پابندي لاڳو نه ڪئي وئي هئي، نه وري ان کي ان ڳالهه تي رضامند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته هو ۽ پاڪستان اي پي ٽي تي هڪ ئي وقت صحيحون ڪن يا پنهنجي ائٽمي پروگرام کي محدود ڪن. جيتوڻيڪ پاڪستان هميشه کان عالمي سطح تي اهو يقين ڏياريندو رهيو ته ان جو ائٽمي پروگرام پُرامن مقصدن لاءِ آهي ۽ ان طرفان ايٽم بم جي تياري جو ڪو به منصوبو ويچار هيٺ ناهي. پر آمريڪي سينيٽ ۾ موجود پارٽي لابي جي هميشه اها ڪوشش رهي ته پاڪستان هڪ طرفيون پابنديون قبول ڪري. ان ئي مقصد لاءِ پريسلر ترميم هيٺ 1990ع ۾ پاڪستان جي فوجي ۽ اقتصادي امداد بند ڪئي وئي. فوجي سامان ۾ 38 ايف 16 جهازن جي حاصلات لاءِ ادا ڪيل رقم به واپس ڪرڻ کان انڪار ڪيو ويو. پاڪستان 1989ع ۾ انهن جهازن لاءِ 685 ملين ڊالر يعني 65 ڪروڙ 80 لک ڊالر ادا ڪيا هئا.

موجوده بينظير حڪومت کان اڳ پريسلر ترميم جي خاتمي ۽ ان هيٺ روڪيل رقم ۾ ايف 16 جهاز حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيترائي پيرا ڪوششون ڪيون ويون. پر هر پيري انهن کي ناڪاميءَ جو منهن ڏسڻو پيو. نواز شريف جي دؤر ۾ پريسلر ترميم مان نجات حاصل ڪرڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي وئي پر ان ڏس ۾ هوم ورڪ نه هئڻ سبب ۽ ناڪام پرڏيهي پاليسيءَ ۾ سفارتي ڪوشش ڪري ڪا ڪاميابي حاصل نه ٿي سگهي. جنهن بعد وري نگران وزيراعظم معين قريشي جي دؤر ۾ به هڪ ناڪام ڪوشش ڪئي وئي. پر آمريڪا جي ايوان نمائندگان ۾ سينيٽ جي ميمبرن جي مخالفت

سبب نگران حڪومت جي هيءَ ڪوشش به ڪا سوپ حاصل نه ڪري سگهي.

نواز شريف حڪومت ۾ جڏهن پريسلر ترميم جي خاتمي يا ان ۾ تبديلين جي ڪوشش ڪئي وئي، ته اسلام آباد حڪومت جي ناڪام پرڏيهي پاليسين سبب اٿلندو اهي ڪوششون پاڪستان جي ڳچيءَ ۾ پوڻ لڳيون. آمريڪي حڪمرانن شرط عائد ڪري ڇڏيو ته پاڪستان پهريان پنهنجو ائٽمي پروگرام منجمد ڪري، رول بئڪ ڪري ۾ آخرڪار ختم ڪرڻ جي تصور سان اصولي طور اتفاق ڪري. جنهن بعد واشنگٽن انتظاميه ان سلسلي ۾ ڪو عملي قدم ڪٿندي. نه صرف اهو پر ان دؤر ۾ پاڪستان ۾ آمريڪا جا لاڳاپا ايترا ته خراب ٿي ويا ۾ ڇڪتاڻ ۾ ايڏو اضافو ٿي ويو، جو پاڪستان کي دهشتگرد ملڪن جي صف ۾ آڻڻ جا دڙڪا ڏنا ويا. مختلف امداد ڏيندڙ ادارن طرفان ملندڙ امداد روڪڻ جا به اشارا ڏنا ويا. جنهنڪري معاملو اتي وڃي پهتو، جو پاڪستان ۾ آمريڪا ۾ لاڳاپا بهتر بنائڻ وارين ڪوششون اٿلندو پارت کي فائدو رسائڻ لڳيون.

جڏهن 1993ع جي چونڊن ڪانپوءِ وزيراعظم بينظير ڀٽو جي سربراهيءَ ۾ پيپلز پارٽي جي حڪومت ملڪ جي اقتدار جون واڳون سنڀاليون ته نئين حڪومت ان ڏس ۾ سنجيدگيءَ سان ڪوششون ڪرڻ جو عزم ظاهر ڪيو. پي پي حڪومت ماضيءَ ۾ ٿيل غلطين، پرڏيهي پاليسيءَ ۾ موجود خامين ۾ سفارتي سطح تي ٿيل ڪمزورين جو توڙ ڪڍڻ لاءِ نئين سر پاليسي ترتيب ڏني. ان ڏس ۾ آمريڪي حڪومت سان رابطو ڪرڻ ڪان اڳ مڪمل تياري ڪرڻ طرف ڌيان ڏنو ويو. انهن فڪري غلطين کي دور ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، جن سبب آمريڪا ۾ پارتي لابيءَ کي مسلسل ڪاميابيون حاصل ٿي رهيون

هيون. وزيـراعظم بينظـير ڀٽـو خـود ان سلسـلي ڪوششون وٺڻ شروع ڪيون. ڪلنٽن انتظاميه جي انهن بــدگمانين ڪي دور ڪــرڻ طــرف ســنجيدگي اختيار ڪئي وئي، جنهن هيٺ پـارٽي لابي پاڪسـتان خلاف بي بنيـاد افواهـه ڦهلايـا هئـا. ملڪ جي ايٽمي پروگرام جي حوالي سان پئـدا ڪيـل ڪـوڙ دوڪي واري مؤقف کي عالمي سطح تي وائکو ڪـرڻ بعــد پهــرين ڪوشــش طــور آمــريڪي ڪــانگريس جي ميمبرن کي اعتماد وٺڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. ڇاڪاڻ ته آمريڪي ڪـانگريس صـدر ڪلنٽن جي اڪثريت نه هئڻ ڪـري، صـدر ڪلنٽن کي اعتمـاد وٺڻ ڪانپوءِ اهو ضروري هيو ته سينيٽ جي ميمـبرن کي به ان ڏس پنهنجو ڪيـو وڃي. ان سلسـلي وزيــراعظم بينظــير ڀٽــو آمريڪــا مقــرر ٿيــل پاڪستاني سفير مليحا لوڌي ذريعي ڪانگريس جي ميمبرن سـان پـاڻ سـڌو رابطـو ڪـرڻ جـو فيصـلو ڪيو. آخرڪار ڪـانگريس اهـڙي لابي مسـتحڪم ٿيڻ لڳي، جيڪــا صــدر ڪلنٽن جي ان تصــور جي حمـايت اڳـتي اچڻ لڳي تـه پريسـلر تـرميم هيٺ پاڪسـتان سـان ٿينـدڙ نـا انصـافين جـو ازالـو ڪيـو وڃي.

وزيـراعظم بينظـير ڀٽـو آمريڪـا پاڪسـتان جي لاڳاپن پئـدا ٿيـل رڪـاوٽون بـدگمانيون دور ڪـري انهن کي وڌيڪ مضـبوط مسـتحڪم بنـائڻ لاءِ نـه صـرف پـاڻ آمريڪـا جـو دورو ڪـري صـدر ڪلنٽن سان ملاقات ڪـئي، پـر صـدر فـاروق احمـد لغاري به ان ڏس آمريڪا جو دورو ڪيـو. صـدر وزيـراعظم جي ڪوشـشـن جـو ئي نـتيجو هـو جـو آمريڪا جي ڪنهن پهرين صـدر (ڪلنٽن) نـه صـرف ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو ته پريسـلر تـرميم هيٺ پاڪستان تي پابنديون ناانصافي آهن، پر هُن انهن جي خــاتمي لاءِ بــه ڪوشــون وٺڻ جــو واعــدو ڪيـو. جيڪي مـاٺهو ذريـون آمريڪـا جي صـدر

سـان محترمـه بينظـير ڀٽـو جي ملاقـاتن تي بيجـا تنقيد ڪنديون رهيون آهن، انهن کي هـاڻ برائـون ترميم جي منظوري کانپوءِ پنهنجـو مؤقـف تبـديل ڪـرڻو پوندو. ڇاڪاڻ ته ٻن ملڪن ۾ 5 سالن کان پئدا ٿيل بدگمانيون ختم ڪـرڻ ۾ لاڳـاپن کي ڀيهـر معمول تي آڻڻ ايترو سولو ناهي، جيئن عام طـور چيو ويندو آهي.

آمريڪا جي صدر ڪلنٽن ۾ بينظـير ڀٽـو وچ ۾ ٿيـل ملاقــات ڪــانپوءِ صــدر ڪلنٽن جي آمــريڪي ڪانگريس ۾ موجود لابي پريسلر ترميم جي خاتمي يـا ردوبـدل لاءِ سـنجيدگيءَ سـان ڪوششـون وٺڻ شــروع ڪيــون. ان ڏس ۾ ســينيٽر هينڪ برائــون سـينيٽ ۾ پريسـلر قـانون ۾ تـرميم بـابت هڪ بـل پيش ڪيـــو. ان بـــل پيش ٿينـــدي ئي پاڪســـتان حڪـومت پـارٽي جـوابي ڪـارروائي کي روڪڻ لاءِ پنهنجـون سـفارتي ڪوششـون تـيز ڪـري ڇـڏيون. جنهن جي نتيجي ۾ پريسـلر تـرميم جي مخـالفت ۾ سينيٽرن جي تعداد ۾ اضافو ٿيندو ويو. هيءُ پهريون ڀيرو هو جـو پاڪسـتان پنهنجي ايٽمي پروگـرام جي سلسـلي ۾ ڪـا بـه سـوديبازي ڪــرڻ کانسـواءِ آمـريڪي سـينيٽرن جي حمـايت حاصـل ڪـرڻ ۾ ڪامياب وڃي رهيو هو. آمريڪي سـينيٽ ۾ برائـون تـرميم پيش ٿيڻ خـود پاڪسـتان جي ان اصـولي مؤقف جي علامتي تائيد ۾ تصديق هـئي تـه ان جـو ايٽمي پروگــرام پــر امن مقصــدن لاءِ آهي ۾ هــو ڪنهن بـه ڏس ۾ هڪ طرفيـون پابنـديون قبـول نـه ڪندو.

برائون ترميم جي منظوري:

خميس ڏينهن آمريڪي سينيٽ ۾ منظور ٿيل برائون ترميم هيٺ پريسلر قانون ۾ نرمي ڪئي ويندي ۾ پاڪستان جي فوجي سامان ۾ اقتصادي امداد تي 1990ع ۾ جيڪا پابندي لاڳو ڪئي وئي هئي، اُها هٽائي ويندي. ان سان گڏوگڏ اقتصادي ۾

ٻين شعبن ۾ پريسلر ترميم هيٺ لاڳو ٿيل پابندين
کي به نرم ڪرڻ ۾ مدد ملندي. جنهن سان
پاڪستان کي اڻ ڳڻيا فائدا رسي سگهن ٿا ۾
تقريبن 37 ڪروڙ ڊالرن جو اهو فوجي سامان به
پاڪستان کي منتقل ڪيو ويندو، جيڪو 1990ع
کان رُڪيل آهي. هن ترميم جي منظوري سان
جيتوڻيڪ پاڪستان 37 ڪروڙ ڊالرن جي ماليت جو
سامان حاصل ڪري سگهندو، پر ان کي ايف 16
جهاز نه ڏنا ويندا. برائون ترميم هيٺ صدر ڪلنٽن
انهن جهازن کي ڪنهن ٽئين ملڪ کي وڪرو ڪرڻ
لاءِ پنهنجا اختيار استعمال ڪري سگهي ٿو. جنهن
هيٺ پاڪستان کي تقريبن هڪ ارب ڊالر رقم
واپس ڏني ويندي. ياد رهي ته پاڪستان 1989ع ۾
38 ايف 16 جهازن لاءِ 685 ملين ڊالر يعني 65
ڪروڙ 80 لک ڊالر ادا ڪيا هئا. 1989ع ۾ هڪ ايف
16 جهاز لاءِ هڪ ڪروڙ 80 لک ڊالر رقم گهري
وئي هئي. هاڻ جيڪڏهن انهن جهازن جي خريداري
لاءِ ڪو ملڪ رضامند ٿئي ٿو ته اهو گهٽ ۾ گهٽ
هڪ ڪروڙ ڊالر کان وٺي هڪ ڪروڙ 20 لک ڊالر
تائين في جهاز جي قيمت ادا ڪندو. جنهن سان
پاڪستان کي پنهنجي ادا ڪيل سموري رقم واپس
نه ملي سگهندي. آمريڪي حڪومت جهازن جي
وڪري سان پاڪستان کي صرف 15 ڪروڙ ڊالر
رقم واپس ڪرڻ گهري ٿي. جڏهن ته باقي رقم
پوري ڪرڻ لاءِ يعني 50 ڪروڙ ڊالر باقي ادا ڪرڻ
لاءِ آمريڪي صدر ڪلنٽن کي ڪانگريس مان
منظوري وٺڻي پوندي. جنهن لاءِ مشڪلاتون پيدا
ٿيڻ جو انديشو موجود آهي. جيڪڏهن صدر ڪلنٽن
اڳئين قدم طور آمريڪي هائوس مان به ان طرح
جي ترميم منظور ڪرائي نه سگهيو ته هي معاملو
قانون جي صورت اختيار ڪري نه سگهندو. ڇاڪاڻ
ته ترميم جي منظوري کان پوءِ آمريڪي هائوس
طرفان ان جي منظوري ڏني ويندي آهي. جيڪو

435 ميمبرن تي مشتمل هوندو آهي. جنهن بعد ئي آمريڪي صدر هن قانون تي صحيح ڪري، ان کي عمل آڻي ڇڏيندو آهي.

ان ڪري اهو چوڻ ڪو به وڌاءُ نه ٿيندو تـه برائـون تـرميم جي منظـوريءَ سـان پاڪسـتان آمريڪا جا لاڳاپا نه صـرف ڪـئي شـعبن معمـول تي اچي وينـدا، پـر وڌيڪ مسـتحڪم بـه ٿينـدا. هي آمريڪي قدم پاڪستان لاءِ جيتوڻيڪ وڏي ڪاميـابي تــه نــه آهي، پــر ان کي ڪاميــابي طــرف پهــرين فيصـلائتي وک ضـرور قـرار ڏئي سـگهجي ٿـو. ان ترميم جي ذريعي پريسـلر تـرميم جـو اهـو پهريـون زور ٽٽي پوندو. جنهن کي اڄ تائين ناقابل شڪســت سمجهيو ويندو هو. وزيراعظم بينظير ڀٽـو آمـريڪي سينيٽ برائون ترميم جي منظوري کي پاڪستان جي اصولي موقف جي تائيد قرار ڏنو آهي. محترما مــوجب ان ســان پاڪســتان آمريڪــا جي انهن لاڳــاپن جي بحــاليءَ وڏي مــدد ملنــدي، جيڪي ماضيءَ پنهنجي شاندار روايتن جا امين هئا.

اسان سـمجهون ٿـا تـه برائـون تـرميم جي منظوري سڀ ڪجهـه نـاهي، اڃـا ان ڏس وڏي جدوجهد جي ضرورت آهي. ڇاڪـاڻ تـه پـارت ان ترميم کي قانون جي شـڪل آڻڻ وارن مـرحلن دوران ان کي ناڪـــام بنـــائڻ جـــون وڏيـــون ڪوششون ڪندو. هو پاڪستان جي ننڍڙي سوڀ کي شڪست تبديل ڪرڻ لاءِ پنهنجـو پـورو زور لڳائينــدو. ان ڏس واشـنگٽن سـفارتڪارن ڪانگريس جي ڪجهه ميمبرن جـو چـوڻ آهي تـه اڃا پاڪستان کي فوجي سـامان ملڻ پابنـديون هٽڻ ڪـافي وقت لڳنــدو، اڃــا ڪيـئي مــرحلا اُڪرڻ باقي آهن. ڇاڪاڻ ته ان ترميم کي قانوني شـڪل ڏيڻ لاءِ ايـوان نمائنـدگان طرفـان ان جي منظوري اڃا ضروري آهي.

پارت طرفان برائـون تـرميم جي منظـوري

بابت وڏي پئماني تي واويلا ڪئي پئي وڃي. ڀارت
جي پــرڏيهي وزارت جي ترجمــان چيــو آهي تــه
برائــون تــرميم جي منظــوريءَ ســان ڀــارت کي
مڪمل يقين آهي ته ان سان ڏکڻ ايشيا ۾ هٿيارن
جي ڊوڙ وڌي وينــدي. هٿيــارن جي ان ڊوڙ ســان
خطي ۾ صورتحال ڇڪتــاڻ واري ٿي وينــدي ۽ ان
جــو ذميــوار آمريڪــا هونــدو. ڀــارتي ترجمــان
پاڪستان تي الزام هنيو آهي ته هــو وڏي عرصــي
کان ڪجهي نموني هٿيار حاصل ڪــري رهيــو آهي.
ان ڪري آمريڪي حڪومت ۽ ڪــانگريس کي ان
معــاملي تي ڀــارتي حڪــومت جي انديشــن کــان
آگاهــه ڪيــو پيــو وڃي تــه جــيئن آمريڪــا پنهنجي
فيصلي تي نظرثاني ڪــري.
آمريڪا، ڀارت جي ان ڳڻتي کي بي بنياد قرار
ڏيندي ڪيس يقين ڏياريو آهي ته برائــون تــرميم جي
منظــوريءَ کــان پــوءِ پاڪســتان کي ملنــدڙ ســامان
جنگي نــوعيت جــو نــاهي ۽ ان ســان پاڪســتان ۽
ڀــارت وچ ۾ طــاقت جــو تــوازن خــراب نــه ٿينــدو.
آمريڪي پرڏيهي وزارت جي ترجمان نڪولس برنــز
صــحافين ســان ڳالهائينــدي چيــو آهي تــه جيتــوڻيڪ
پاڪستان کي هٿيارن جي فراهميءَ سان علائقي ۾
ڀارت جي فــوجي بالادســتيءَ ۾ ٿــورو فــرق پونــدو.
تنهن هوندي به آمريڪا کي ڀارت طرفان ذميدارانــه
ردعمل جي اميد آهي.
بهرحــال ڀــارت ڪنهن بــه طــرح پاڪســتان ۽
آمريڪا جي لاڳاپن ۾ بهتريءَ جو خواهشــمند نــاهي.
هو برائون ترميم هيٺ پاڪستان کي ملنــدڙ پنهنجي
حــق کــان محــروم ڪــرڻ لاءِ ســرتوڙ ڪوشــش ۾
مصــروف آهي. آمــريڪي هــائوس ۾ موجــود ڀــارتي
لابي ڪجهه مهينا اڳ آمــريڪي پــرڏيهي وزيــر وارن
ڪرسٽوفر کي خط لکيو هــو، جنهن ۾ چيــو ويــو هــو
ته، ”جيستائين پاڪستان پنهنجو ائٽمي پروگــرام نــه
ٿــو روڪي، ان وقت تــائين ان کي ان طــرح جي

سازسامان ڏيڻ پريسلر ترميم جي پچڪڙي ٿيندو ۽ اهو آمريڪي مفادن جي به خلاف ٿيندو.“

آمريڪا ۾ موجود پاڪستاني سفير مليحا لوڌي ٻڌايو آهي ته آمريڪا ۾ پارٽي لابي جا پراڻا ڪيڏاري براڻون ترميم جي اثرن کي گهٽائڻ لاءِ هڪ ٻي ترميم سينيٽ ۾ آڻڻ جون تياريون ڪري رهيا آهن. ڪجهه ڏينهن اندر سينيٽر فاتين ٻتالين پنهنجي ساٿين جي مدد سان هڪ ٻي ترميم پيش ڪرڻ جون تياريون ڪري رهيو آهي. ان ترميم ذريعي سندس ڪوشش هوندي ته براڻون ترميم جي ان حصي کي ختم ڪيو وڃي، جنهن جي ذريعي پاڪستان کي فوجي سامان ملڻو آهي. جنهن جو مطلب اهو ئي آهي ته واشنگٽن ۾ براڻون ترميم جي جسم مان روح ڪڍڻ جون سازشون ٿي رهيون آهن. پاڪستان کي پنهنجي ڪوشش ذريعي حاصل ٿيل ثمر کان محروم ڪرڻ جون تياريون ڪيون پيون وڃن. ان ڪري اهو سمجهڻ ته براڻون ترميم سان سڀ ڪجهه حاصل ٿي ويو آهي، هڪ خوشفهمي ئي چئي سگهجي ٿي. براڻون ترميم جي اهميت کان ڪو انڪار ڪري نه ٿو سگهجي، پر حاصل ٿيل ان سوڀ کي پنهنجي توڙ تائين رسائڻ ۾ ان ڏس ۾ ٿيندڙ سازشن کي ناڪام بنائڻ لاءِ اڃا اڻٿڪ جدوجهد ۽ صبر آزما حوصلي جي ضرورت آهي. اسان سمجهون ٿا ته جهڙي طرح موجوده حڪومت پنهنجي سفارتي ڪوشش ذريعي آمريڪي سينيٽ مان هي ترميم منظور ڪرائي آهي، ان ئي جوش، جذبي ۽ ولولي سان ان کي آمريڪي ايوان نمائندگان مان به قانون جي شڪل ڏيارڻ لاءِ زبردست جدوجهد ڪئي ويندي ۽ ڀارت طرفان ان جي ردعمل ۾ سينيٽ ۾ پيش ٿيندڙ امڪاني ترميم جي ناڪاميءَ جا اڳواٽ بندوبست ڪيا ويندا.

(چپيل، روازني عوامي آواز ڪراچي، 25 سيپٽمبر 1995ع)

۽۽۽

قصو بنياد پرست انقلاب آڻڻ جو فوجي آفيسرن جي گرفتاري: پس منظر ۽ اثر

اٽڪ چيڪ پوسٽ تي خطرناڪ هٿيارن سان پريل فوجي گاڏي پڪڙجڻ ۽ مظفرآباد مان حرڪت الانصار تنظيم سان واسطو رکندڙ هڪ ڪشميري ويڙهاڪ جي گرفتاريءَ ڪانپوءِ پاڪستان ۾ هڪ بنياد پرست اسلامي فوجي انقلاب آڻڻ جي سازش سوپ ڪان اڳ پنهنجي انجام ڪي رسي چڪي آهي. ملڪ ۾ بنياد پرست سياسي/مذهبي گروپن ۽ ڪجهه مُهم جو فوجي آفيسرن هلندڙ مهيني هڪ اهڙي قسم جي بغاوت ذريعي اقتدار اعليٰ تي قبضو ڪرڻ جو منصوبو سٽيو هو، جنهن سان نه صرف جمهوريت جو اُسرندڙ ٻوٽو ڪچيءَ ۾ ئي چيپاٽجي وڃي ها، پر پاڪستان لاءِ داخلي ۽ خارجي سطح تي وڏن هاڃن ۽ مصيبتن کي جنم ڏئي ها.

هن خطرناڪ سازش جو ان وقت پانڊو ڦاٽي پيو، جڏهن ڪجهه هفتا اڳ مظفرآباد مان ڪشميري ويڙهاڪ تنظيم حرڪت الانصار جي هڪ ڪارڪن کي گرفتار ڪيو ويو. گرفتار ٿيل ڪارڪن فوجي اختيارين آڏو ان سازش جو انڪشاف ڪيو. جنهن مان معلوم ٿيو ته فوجي آفيسرن جو هڪ گروپ، جنهن جا ڪشميري تنظيمن حرڪت الانصار ۽ حزب المجاهدين سان واسطا آهن، ملڪ

انــدر بغـاوت ذريعي اقتـدار اعليٰ تي قبضـو كــرڻ گهري ٿـو. جـيئن پاڪسـتان ۾ نـه صـرف ”اسـلامي انقلاب“ آنــدو وڃي پــر والاريــل ڪشــمير کي بــه فوجي طاقت جي زور تي آزاد ڪرايو وڃي.

سازش جو انڪشاف:

ڪشميري ويڙهاڪ جي گرفتاريءَ ۾ انڪشافن ڪانپوءِ فوج جي اعليٰ قيادت معاملي جي تهه تائين پهچڻ لاءِ پنهنجي طرفان جاچ جوچ شروع ڪري ڏني. گذريل مهيني اٽڪ چيڪ پوسٽ تي هڪ فوجي آفيسر جي گاڏي کي روڪيو ويو. جنهن مان وڏي تعداد ۾ خوفناڪ هٿيار هٿ ڪيا ويا. ان فوجي آفيسر جي گاڏيءَ ۾ ڊرائيور کان سواءِ ٻيو ڪو به ماڻهو موجود نه هيو. هڪ انگريزي اخبار جي نيوز انٽيليجنس يونٽ جي رپورٽ مطابق اها گاڏي برگيڊيئر مستنصر بلا جي قافلي جو هڪ حصو هئي. جيڪو آرمي ايويئيشن ڪمانڊر سان گڏ سرحد جي قبائلي علائقن جي دوري تان واپس اچي رهيو هو. هن اٽڪ چيڪ پوسٽ جي عملي کي چورايو ته سندس پٺيان ايندڙ گاڏيءَ جي ڪا به چيڪنگ نه ڪئي وڃي. ڇاڪاڻ ته هو هڪ سرڪاري مشن تي آهن. جڏهن ته چيڪ پوسٽ جي عملي کي اڳواٽ ئي معاملي کان خبردار ڪيو ويو هو. تنهن ڪري گاڏي جي چڪاس دوران راولپنڊي ايندڙ هٿيارن جي وڏي کيپ پڪڙجڻ سان گڏ مهم جوئي به پنهنجن مڙني پاسن کان نروار تي پئي.

اٽڪ چيڪ پوســـٽ تي ان ڊرامـــائي واقعي پيش اچڻ ڪانپوءِ هٿياربند فوج جي ڊائريڪـٽر جـنرل انفنــٽري ميجــر جــنرل ظهــير الاســلام عباســي، برگيڊيئر مستنصر بلا، ڪرنل طارق ۾ ڪرنـل زاهـد سميت ڪيترن ئي اعليٰ فـوجي آفيسـرن ۾ جـوانن کي گرفتـار ڪيـو ويـو. جن جـو تعـداد 36 کـان 40

تائين ٻـڌايو وجي ٿـو. گرفتـار ٿيلن کـان بلوچسـتان جي نــــامعلوم علائقي ۾ فــــوج جي اسپيشــــل انويسٽيگيشن سيل طرفان جاچ ڪئي پئي وڃي.

جيتـوڻيڪ سـرڪاري ۽ عسـڪري ذريعـا هن معاملي جا تفصيل ٻڌائڻ کان مڪمـل طـرح پرهـيز ڪري رهيا آهن. پر معاملو جيئن پوءِ تـيئن ملڪي ۽ عالمي ميڊيا جي تبصـرن ۽ سرگوشـين جـو محـور بڻجي رهيو آهي. پهريون ڀيرو فـوجي آفيسـرن جي گرفتاريءَ جو انڪشاف مسـلم ليـگ (جوڻيجـو) جي سـينيٽر طـارق چـوڌري پنهنجي ”ميٽ دي پـريس“ پروگرام ۾ ڪيو هو. سندس ان انڪشـاف جي ڇئن ڏينهن کانپوءِ وزيراعظم محترمه بينظير ڀٽو ايڊيٽرن سـان ملاقـات دوران انهن گرفتـارين جي تصـديق ڪندي چيو هو ته، ”ڪجهه فوجي آفيسرن کي ’غير پيشيورانه‘ سرگرمين ۾ ملوث هجڻ ڪـانپوءِ گرفتـار ڪيو ويو آهي. جن متعلـق مڪمـل جـاچ ٿيڻ ڪـانپوءِ حقيقتون پڌريون ڪيون وينديون.“

عسـڪري ذريعـا في الحـال هن معـاملي تي مڪمل خاموش آهن. پر ذريعن ٻـڌايو آهي تـه جـاچ دوران بنيادي حوالو فوج جي ڊسيپلين جي ڇڪـڙي ۾ ملــٽري رولــز هيٺ عائــد ٿيــل ذميــوارين کي اورانگهڻ ٻڌايو پيو وڃي. ڪجهـه آفيسـرن تي لاڳـو ڪيـل الـزامن جـو واسـطو هٿيـارن سـان بـه آهي. واقعي کانپوءِ احتسابي نظـام حـرڪت ۾ اچي ويـو. فوج جي جيگ برانچ مـوجب جـاچ ڪـانپوءِ سـامهون اينــدڙ حقيقتن جي روشــنيءَ ۾ وڌيڪ ڪــارروائي ڪئي ويندي. جنهن ۾ ڪورٽ مارشل به ٿي سگهي ٿو. ذريعن جي مطابق ان ڪيس ۾ ڪجهـه سـويلين به ملوث آهن. جن جو تعداد به ٻڌايو وڃي ٿـو. تنهن هونـدي بـه انهن فـوجي آفيسـرن جي ٻين سـويلين سان رابطن جي باري ۾ تحقيقات ڪئي پـئي وڃي. ڪجهـه اهي بـه اطلاع آهن تـه مفـتي محمـد سـعيد نـالي هڪ شـخص کي ان سلسـلي ۾ گرفتـار ڪيـو

ويـو آهي. جنهن جـو واسـطو ”تحفـظ ختم نبـوت“ نالي هڪ مذهبي گروپ سان آهي.

ڪجهه مبصر هن سازش □ ڪجهه رٽائرڊ فوجي آفيسرن جا نالا به وٺي رهيا آهن. جن □ خاص ڪري تازو رٽائرڊ ٿيل ملٽري جي انٽر سروسز انٽيليجنس (آءِ ايس آءِ) جو سربراهه ليفٽيننٽ جنرل جاويد ناصر به شامل آهي. فوج جي موجوده سربراهه جنرل عبدالوحيد مئي 1993ع □ پنهنجون نئون عهدو سنڀالڻ ڪانپوءِ جاويد ناصر ڪي ان الزام هيٺ معطل ڪيو هو ته هو دنيا جي گهٽ □ گهٽ 12 ڪن ملڪن اندر مسلم باغين کي فوجي امداد □ تحفظ فراهم ڪري رهيو آهي. جاويد ناصر ڪانسواءِ آءِ ايس آءِ مان سندس 24 ڪن ساٿين کي به ساڳي الزام هيٺ الڳ ڪيو ويو هو. هن وقت رٽائرڊ ليفٽيننٽ جنرل جاويد ناصر دنيا اندر اسلام جي تبليغ □ مشغول آهي. ذريعا ٻڌائن ٿا ته تازو گرفتار ٿيل فوجي عملدارن جا جاويد ناصر سان ويجها لاڳاپا آهن. جاويد ناصر ئي فوج اندر بنياد پرستن جو هڪ گروپ تيار ڪيو هو. في الحال جاچ □ ليفٽيننٽ جنرل (ر) جاويد ناصر کي شامل نه ڪيو ويو آهي.

گرفتار ٿيل فوجي عملدار:

تازو اٽڪ چيڪ پوسٽ واقعي ڪـانپوءِ گرفتـار ٿيـــل ڊائريڪـــٽر جـــنرل انفنـــٽري ميجـــر جـــنرل ظهيرالاسلام هن کان اڳ پارٽ □ فوجي اتاشـي بـه رهي چڪو آهي. ڪيس اتان پارٽي عملدارن اٽوٽنـدڙ شخصـــيت قـــرار ڏئي ملڪ نيڪـــالي ڏني هـــئي. برگيڊيئر مستنصر بـالا، بلـوچ ريجمينٽ جـو آفيسـر آهي. جڏهن ته ٻين گرفتار ٿيـل فـوجي عملـدارن □ ڪرنل ڪياني، ڪرنل زاهـد □ ڪرنـل امجـد شـامل آهن. هنن آفيسرن کي ڪور ڪمانـدرن جي گـذريل اجلاس کان 5 ڏينهن پهريان جاچ □ شامل ڪيو ويو.

هنن کي ملــٽري انــٽيليجنس جي ســربراهه ميجــر جــنرل علي قلي خـان جي طرفـان رپـورٽ ڪـرڻ ڪانپوءِ سوگهو ڪيـو ويـو. شـروعات ۾ گرفتـار ٿيـل عملدارن جو تعداد 14 هيو. بعد ۾ تحقيقـات ڪـانپوءِ ان ۾ وڌيڪ ماڻهن کي شامل ڪيو ويو. جنهن ســان هي تعداد 36 ۽ 40 جي وچ ۾ ٻڌايو وڃي ٿو.

ملڪي سياستدانن جو رد عمل:

جيتــوڻيڪ ملڪ جي مــڙني سياســتدانن، جن جو واسطو چاهي حڪمران ڌر يـا مخـالف ڌر سـان هجي، هن حســاس مســئلي تي محتــاط رد عمــل ظـاهر ڪيـو آهي. پـر پـوءِ بـه جمـاعت اسـلامي ۽ سپاهه صـحابه طرفـان جنهن سـخت رد عمـل جـو اظهار ڪيو ويو آهي. سو انتهائي معنيٰ خيز معلــوم ٿـئي ٿـو. جمـاعت اسـلامي جي سـربراهه قاضـي حسين احمد، اعليٰ فوجي آفيسـرن جي گرفتـاريءَ جي مسئلي تي ملڪ جي مڙني سياسـتدانن، ديـني ۽ مــذهبي رهنمــائن، محب وطن رٽــائرڊ ۽ حاضــر ســروس ملازمن کي اپيــل ڪــئي آهي تــه هــو هن قــومي مســئلي تي متفــق موقــف اختيــار ڪن ۽ حڪمرانن کي قـومي دفـاع جي متعلـق معـاملن ۾ هڪ طرفي ڪارروائي ڪـرڻ جي اجـازت نـه ڏين. هن چيو آهي ته ڪنهن به مفروضـي ۽ سـازش کي بهــانو بڻــائي پاڪســتان جي فــوج جي اتحــاد کي مجروح ڪرڻ ڪان پاسو ڪيـو وڃي. قاضـي حسـين احمد سوال ڪيو آهي ته ڇـا حڪـومت آمريڪـا کي خـوش ڪـرڻ لاءِ پـاڪ فـوج مـان الجزائـر ۽ مصـر وانگـر مـذهبي عنصـرن جي نيڪـالي جـو عمـل تـه شروع نه ڪيو آهي؟

ســپاهه صـحابه جي سرپرسـت اعليٰ مولانـا ضـياالرحمٰن فـاروقي چيـو آهي تـه گرفتـار فـوجي آفيسرن جو واسـطو دينـدار طبقي سـان آهي. هن مطالبو ڪيو آهي تـه قـوم کي ٻـڌايو وڃي تـه انهن

فوجي آفيسرن کي چو گرفتار ڪيو ويو آهي.
جمعيت علماءِ اسلام جي اڳواڻ مولانا اجمل خان
چيو آهي ته وزيراعظم قوم کي ٻڌائي ته فوجي
آفيسرن کي ڪهڙن سببن جي بنياد تي گرفتار ڪيو
ويو آهي. حڪومت اصل حقيقتون سامهون آڻي ۽
قوم جي نمائندن کي اعتماد ۾ وٺي.
جنرل رٽائرڊ مرزا اسلم بيگ جو رد عمل
انتهائي محتاط آهي ۽ هن چيو آهي ته جن سينئر
فوجي آفيسرن کي گرفتار ڪيو ويو آهي، انهن مان
ڪجهه آفيسر منهنجا ساٿي رهي چڪا آهن ۽ اهي
ڏاڍا سٺا ماڻهو آهن. انهن مان ڪجهه منهنجا ذاتي
دوست به رهيا آهن.
مسلم ليگ (ج) جي رهنما سينيٽر طارق
چوڌري جنهن هنن گرفتارين جي پهريون پيرو ڇاڻ
ڏني هئي، چيو آهي ته فوجي آفيسرن جي گرفتاري
۽ ان جي باري ۾ شايع ٿيندڙ خبرن سان صورتحال
انتهائي مشڪل ٿي وئي آهي ۽ حساس ادارا وري
ڏيان ڏياري رهيا آهن ته قوم ۾ نئون تضاد اُڀارڻ ۽
پاڪستان کي الجزائر بنائڻ جي ڪوشش ڪئي پئي
وڃي. هن چيو آهي ته انهن حالتن ۾ پارليامينٽ جي
ميمبرن کي پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي ۽
هڪدم اسيمبلي ۽ سينيٽ جو اجلاس گهرائي
معاملي کي انهن فورمن تي آڻڻ گهرجي.
قومي اسيمبليءَ ۽ سينيٽ جي ڪجهه
ميمبرن هن معاملي جي باري ۾ التوائٰ جون
تحريڪون به روانيون ڪيون آهن. انهن ميمبرن ۾
سينيٽر طارق چوڌري به شامل آهي. معتبر ذريعن
موجب حڪومت فوجي آفيسرن جي گرفتاريءَ ۾
تحقيقات جي رپورٽ پارليامينٽ ۾ پيش ڪرڻ جو
فيصلو ڪيو آهي. ذريعن مطابق بچاءُ واري وزارت
قومي اسيمبليءَ يا سينيٽ جي ايندڙ اجلاس ۾
تحقيقاتي رپورٽ پيش ڪندي.
اسان جي پياري پاڪستان ۾ هي ڪو پهريون

پيرو ڪو نه آهي جو ڪنهن سازش سٽڻ يا بغاوت ڪرڻ جي الزام هيٺ اعليٰ فوجي عملدار گرفتار ٿيا هجن. هن ڪان اڳ فوج ٿي پيرا حڪومت جو تختو اونڌو ڪرڻ ۾ مارشل لا لڳائڻ ۾ ملوث رهي آهي. پهريون پيرو جنرل ايوب خان، بعد ۾ يحيٰ خان ۾ آخر ۾ جنرل ضياءُالحق ڪامياب فوجي بغاوتن هيٺ اقتدار تي قبضو ڪيو ۾ ملڪ مٿان مارشل لا مڙهي ڇڏي. هر پيري اقتدار تي قبضو ڪرڻ لاءِ انتهائي خوبصورت ۾ خاص ڪري مذهبي نعرا هنيا ويا. انهن ڪامياب فوجي انقلابن ڪانسواءِ به اهڙيون ناڪام ڪوششون ٿينديون رهيون، جنهن ۾ سازش سٽيندڙ فوجي عملدار گرفتار ڪيا ويا ۾ ڪين سزائون ڏنيون ويون.

سپ ڪان پهريان 1950ع ۾ فوجي آفيسر گرفتار ٿيا هئا. جن کي ڪميونسٽ گروپ قرار ڏنو ويو. انهن فوجي آفيسرن سان گڏ مشهور ترقي پسند شاعر فيض احمد فيض به گرفتار ڪيو ويو. سندن مٿان الزام هو ته هو فوجي انقلاب ذريعي ملڪ اندر ڪميونسٽ نظام نافذ ڪرڻ گهرن پيا. هي ڪيس ”راولپنڊي سازش ڪيس“ طور مشهور ٿيو. 1970ع ۾ ذوالفقار علي ڀٽي خلاف فوجي بغاوت جي الزام ۾ وڏي گروپ کي گرفتار ڪيو ويو. انهن تي ڪيس هليو ۾ ڪين سزائون مليون هيون. بعد ۾ 1980ع ڌاري جنرل ضياءُالحق جي خلاف فوجي سازش پڪڙي وئي، جنهن ۾ رٽائرڊ ميجر جنرل تجمل حسين ملوث هيو.

تازو فوجي آفيسرن جي گرفتارين قوم کي نون وسوسن ۾ انديشن ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو آهي. سڄو ملڪ مختلف قسم جي افواهن جي گهيري ۾ آهي. هر ماڻهو اهو معلوم ڪرڻ لاءِ بي چين آهي ته اعليٰ ادارن ۾ سندن قسمت متعلق ڪهڙا فيصلا، سازشون يا رٿابنديون ٿي رهيون آهن. هن وقت جڏهن ملڪ جي سياسي فضا اڳ ئي منجهيل ۾

غير شفاف آهي، هڪ طرف ڪشمير معاملي سبب ملڪ جي سرحدن تي خطرا موجود آهن ۾ ٻئي طرف افغان صورتحال سبب پاڪستان لاءِ نيون پريشانيون پيدا ٿي رهيون آهن. ان وقت هن قسم جو واقعو عام ماڻهن جي نفسيات تي انتهائي خراب اثر ڇڏي سگهي ٿو. ان ڪري وقت جي تقاضا آهي ته عوام جا ذهن صاف ڪرڻ لاءِ ڪين اصل صورتحال ڪان بنا ڪنهن دير جي آگاهه ڪيو وڃي. ڇو ته عالمي نشرياتي ۾ اشاعتي ادارا معاملي بابت مختلف قسم جا افواهه ڦهلائي رهيا آهن. ڪي گرفتار ٿيل فوجي عملدارن کي بنياد پرست قرار ڏئي رهيا آهن ته ڪي وري گرفتارين جا سبب سياسي ٻڌائي رهيا آهن. جڏهن ته ڪجهه عنصر واري ان صورتحال سان حڪومت ۾ فوج وچ ۾ ڇڪتاڻ پيدا ڪرڻ يا اجائي قسم جي بدگمانيءَ واري فضا پيدا ڪرڻ جي سازشن ۾ رذل آهن. ان ڪري ملڪ ۾ خاص ڪري هٿياربند فوج جي مجموعي تاثر تي ڪنهن به قسم جو منفي اثر پوڻ ڪان اڳ افواهن جو خاتمو آندو وڃي. انهن عنصرن کي به پڌرو ڪيو وڃي، جيڪي ملڪ جي سياسي استحڪام ۾ جمهوري ادارن کي نقصان رسائڻ جي سازشن ۾ شريڪ آهن.

(ڇپيل، روزاني عوامي آواز ڪراچي، آڪٽوبر 1995ع)

□□□

ڇڙو اڳين جا پاسبان يا اونداهين جا رکوالا

اسان هڪ آزاد ۽ جمهـوري ملڪ جـا شـهري آهيون. اسان ڪي سڀ ڪجهه ڪرڻ، هڪ هنـڌ ڪـان ٻئي هنڌ چرپر ڪـرڻ جي مڪمـل ڇـڙواڳي حاصـل آهي. اسـان ايـڏا تـه ڪليـل ذهن ۽ ڪشـادي دل جـا مالڪ آهيون، جو ڪنهن بـه ملڪ جي چـور، ڌاڙيـل، دهشتگرد، تخريبڪار، نظرياتي مخـالف جي ملڪ ۾ داخلا تي ارها نه ٿيندا آهيـون نـه وري سـندن چرپـر تي ڪـا نظــر رکڻ جي ضـرورت محسـوس ڪنـدا آهيون. پلا اسان ڪان ڪو ڏاڍو ٿي ويندو، جـو اسـان جي مرضيءَ ڪان سـواءِ هـتي وتي الوليـون ڪنـدو. اســان جي اهــائي درياهــه دلي آهي جــو افغــان ويڙهاڪ، مصري دهشتگرد، الجزائري بنيـاد پرسـت ۽ ايراني انتها پسند نه صرف پنهنجن پنهنجن ملڪن ۾ ڪارروايون ڪرڻ ڪان پوءِ هتي اچي پناهــه وٺنـدا آهن، پر هتي بـه ڪين دل پشـوري ڪـرڻ جي ڪليـل ڇڙواڳي حاصـل هونـدي آهي. اسـان ٻـاهران ايندڙ مهمــانن ڪي نــه صــرف اهــڙن عملن جي مڪمــل آزادي ڏينـدا آهيـون، پـر ڪين ان ثـواب واري ڪم ۾ هڙئون وڙئون مدد به ڏينـدا آهيـون. پلا اسـان اهـڙا ســڪٽا ۽ پالهــا تــه ڪونــه آهيــون، جــو ڪنهن ڪي ڪلاشـنڪوفون، بم ۽ ٻيـو بـارود نـه ڏئي سـگهون. جيڪڏهن ائين نه ڪري سـگهون تـه پلا افغـانن جي مهمان نوازي ڪرڻ جو ڪهڙو فائدو ٿيندو. پــاڻ ڪي اسلامي ملڪن جو مهندار سڏائڻ ۽ ثـابت ڪــرڻ ۾ ڪيئن ڪاميابي حاصل ٿيندي!

اســلامي جمهوريــه پاڪســتان جي جمهـوري حڪــومت ڪي ڪهـڙي مجـال آهي، جـو اسـان جي اسلامي اخـوت ۽ پائيچـاري واري عمـل ۾ رڪـاوٽ وجهي. مصـرين، الجزائـرين، ايـرانين، افغـانين ڪي هٿ لائي پاڻ ڪي ڪافرن ۽ واجب القتل حڪمرانن جي صــف ۾ آٽي بيهــاري. اهــو ئي ســبب آهي جــو اســان اســلام جي احــترام جــوڳي نــالي هيٺ ۾

”جهـاد“ جي اڻ ملهـه اصـول هيٺ سـپ ڪجهـه ڪـرڻ، ڪـرائڻ ۽ مسـتقبل لاءِ رٿابنـدي ڪـرڻ لاءِ مڪمل آزاد آهيون، اسان ڪان ڪابه پڇا ڳاڇا حـرام آهي. مــذهب جي نــالي تي هــيروئن وڪڻڻ، ڏوڏي جي پوک کي جائز قرار ڏيڻ، ڪلاشنڪوف ۽ بم گـڏ ڪرڻ ۽ انهن جو آزاد استعمال سـپ عين اسـلامي اصـولن مـوجب آهي. اسـان اسـلام جهـڙي آفـاقي مذهب کي جيئن سمجهيو ۽ استعمال ڪيـو آهي ان ۽ کو به اسان جو مقـابلو ڪـرڻ جي همت سـاري نـه ٿـو سـگهي. رحمت العـالمين کي اسـان صـرف پنهنجو پاڻ لاءِ رحمت الجماعتين بڻـائي ڇـڏيو آهي. اسلام جي شهر آفاق تصور کي سوڙهو ڪري بنيـاد پرستيءَ ۽ انتهـا پسـنديءَ واري بوتـل ۾ بنـد ڪـري ڇـــــڏيو آهي۽ ان بوتــــــل جي حفــــــاظت لاءِ ڪلاشنڪوفون سڌيون ڪيون ويٺا آهيون. متان ڪـو اها دولت اسان کان ڇني وٺي!

اسان ايڏا پاڙيا به ڪونه آهيون، نـه وري پـاڻ کي اڪيلو ڏسـڻ جـا خواهشـمند آهيـون، ان ڪـري اسـان جـون يـاريون باشـيون مصـر ۽ الجزائـر جي انتهـا پسـندن، افغانسـتان ۽ ايـران جي نـام نهـاد مجاهدن سان به ڳنڍيل آهن. آمريڪا، يـورپ ۽ نـار جي ملڪن جـا دينـدار بـه اسـان سـان بـانهن ٻيلي آهن، پلا جي جهازن رستي ”جهـاد“ لاءِ هٿيـار نـه ٿـا موڪلي سـگهن تـه پـوءِ پئسـي ڏوڪـڙ لاءِ تـه ڪي بندشون موجود نه آهن. هونئن به اسان جي قبائلي علائقن ۽ افغان پائرن وٽ هٿيار جي ڪا ڪـوت آهي ڇـا؟ جـو اسـان وٽـون هرويـرو وقت جـو زيـان ۽ تڪليف ڪندا. دين جي نالي تي دنيا ۽ دنيا جي نالي دين کي جئين اسان ملائي ۽ گڏائي مڪسچر بڻـائي ڇڏيو آهي، ان کي ڇنڻ جو ڪـو جسـارت ڪـري نـه ٿو سگهي. پلا ڪنهن کي واجب القتـل ۽ ڪـافر ٿيڻ جو شوق ته ڪونهي.

اسان جا دشـمن، جيڪي پـاڻ کي جمهـوريت

پسند، آزاد خيال، ترقي پسـند، سـيڪيولر □ انسـان دوست سـڏائن جي عياشـيءَ □ مصـروف آهن، تن وٽ لفظن □ خوبصورت نعرن کان سـواءِ رکيـو ئي ڇا آهي. هو تـه صـرف ”هـو جمـالو“ ڳـائڻ، نچڻ □ ڪڏڻ □ پورا آهن. هنن کي رڳـو رياسـتي ادارن تي پروســـــو آهي. جيڪي ”جنهن جي لٺ، تنهن جي مينهن“ واري اصول تي هميشه پڪا پختا رهيـا آهن. جنهن جي هٿ □ بانو اچي ويو، هو ان جي سلامي ڏيندي دير نه ڪندا آهن. پلا رياستي ادارن □ سپ سندن حمايتي ته نه آهن. اڌ کان وڌيڪ ”دينـــدار“ □ ”جهادي“ اسان جـا جانثـار سـاٿي آهن. هي تـه سول ادارن جي ڳالهه ڪن ٿا، پر ملڪ جي اصــل ”سرڪاري سگهه“ □ به اسان جا رابطا □ واسطا هاڻ ايڏا ڪمزور نه رهيا آهن. جيڪـڏهن اتـان بـه خدا جي فضل سان ڪو چاڙهو ٿي پيو ته پوءِ مٿ جيترن شرپسـندن کي ٻوڙائي سـاٿو ڪـري ملڪ جـــون ســرحدون بـــه ٽپـــائي ڇڏينداســين. پـــوءِ افغانسـتان وارا اسـان سـان ”جهـاد“ □ مقـابلو ڪري سگهن. ڪابـل □ ٽينـڊڙ نـاٽڪ، اسـلام آبـاد، لاهـور، پشـاور □ ڪـراچيءَ □ هلنـدڙ اصـلي فلم سان مقابلو ڪري ڏيکاري.

هوئن بـه اسـان ريـاض □ بم ڌماڪـا ڪـري، اســلام آبـــاد □ مصـــر جي ســـفارتخاني کي اڏائي، فرانس □ گرنيڊ ڦاڙي ننڍا ننڍا ٽيلر ته ڏيکاري چڪـا آهيـــون. ملڪ جي اصـــل ”ســـرڪاري ســـگهه“ □ موجود اسـان جي جـوڏن بـه پنهنجن ڪـرتبن سـان دنيا جي پليل ماڻهن کي هڪ سمجهڻ جهڙو اشــارو ڏئي ڇڏيو آهي. ڪا ڳالهه ڪونهي جـو اسـان صـدر، وزيـــراعظم □ اصــــل ”ســـرڪاري ســـگهه“ جي مهنـــدارن کي ٺڪـــاٽي تي لڳـــائڻ □ ڪـــا تڪـــڙي ڪاميابي حاصل نه ڪئي آهي پر ان کي اسـان جي ناڪامي سمجهڻ به بي وقـوفي ئي چـئي سـگهجي ٿو. ٺيڪ آهي، جيڪڏهن اصل ”سرڪاري سـگهه“ □

اسان کي پذيرائي حاصل ٿي نه ٿي سگهي ته پوءِ
اسان جا لاهور جي پسگردائيءَ ، پنجاب جي ڪيتن
، پشاور جي گردنواح   ڪراچيءَ جي پوئتي
پيل غير قانوني آباد ٿيل بستين موجود ”ٽنڊر
اسڪواڊ“ طالبان کان ڪا گهٽ قوت ته ثابت نه
ٿيندا. هاڻ به اسان جا مرڪز بنا جهل پل جي
هٿيارن جا انبار گڏ ڪري رهيا آهن. انهن جي
استعمال جا گر سکڻ لاءِ قنڌار، بوسنيا، مصر،
الجزائر ٻين ويڙهه جي ٺڪاڻن تي پهچڻ ڪا
رنڊ روڪ به ڪونهي. پوءِ به اسان کي صرف اهو
مهڻو ڏيڻ ڪٿان جو انصاف آهي ته اسان کي عوام
جي اڪثريت جي حمايت ڪانهي. اسان مغربي
جمهوريت هيٺ ووٽ حاصل ڪرڻ جي لائق
ناهيون. اسان کي اهڙو مهڻو طعنو ڏيندڙن کي
اسان جي آقا مرشد جنرل ضياالحق کي نه
وسارڻ گهرجي. ان به مغربي جمهوريت واري تائيد
 حمايت حاصل ڪرڻ کان سواءِ ملڪ مٿان 10-
11 سال حڪمراني ڪئي هئي. پر اسان وٽ ته ان
کان به مضبوط هٿيار موجود آهي. جنهن جي هر
طرح جي استعمال تي ڪو آڱر ڪٽي ته ڏيکاري.
آخرڪار، هي ملڪ اسان واري ئي عقيدي
تحت حاصل ڪيو ويو آهي ان جي ترقي، تعمير
وارا عالمي آفاقي قدر ڪيئن جالي سگهندا. هن
ملڪ جي ڦيٽي کي ڪو اڳتي ڦيرائي ته سگهي.
ڪو ترقي پسندي، آزاد خيالي سيڪيولر ازم وارا
تصور اپنائي ته ڏسي. اسان آخر ”اول“ بڻجڻ
واري منزل ماٽي ئي رهنداسين. اسان دنيا اٿندڙ
روشني سوجهري واري تصور کي ڏکي
اونداهين جي رکوالي ڪنداسين. چاڪاڻ ته اسان
هن ملڪ ان جي ابوجهه عوام جا ئي حقيقي
هڏڏوکي سڄڻ آهيون!
اسان وارو پنهنجو پاڪستان- زنده باد!!!

(چپيل روزاني عوامي آواز ڪراچي، 28 نومبر 1995ع)

□□□

چريائپ جي طوفان □ بانبڙا پائيندڙ سياٽا سيبتا ماٺهو

اسان سنڌي ماڻهو گونگي گانءِ، ڇريا ڪريا، هن الله لوڪن جي ملڪ ۾ عجوبا بڻجي ويا آهيون. ڪو انسان سمجهڻ ته ڇا پر رد ۾ ڪري سمجهي گاهه وجهڻ لاءِ به تيار ڪونهي. جيئن اسين چئون، جيئن اسين سوچيون، لڇئون ڦٿڪئون، ڪو ڳالهه سمجهڻ جي تڪليف ڪرڻ لاءِ تيار ڪونهي. يارن طرفان هر انهيءَ عمل جي مخالفت ڪرڻي آهي، جنهن سان سيني ڪي ماڻهپو موٽي ملي، هيءُ ملڪ مان ۽ مرتبو ماڻي. هتان جهالت، اڻ سهپ، غير رواداري، انتها پسندي ۽ جنونيت جو خاتمو ٿئي. پر يار اصل ذرتيءَ تي پير رکڻ لاءِ تيار نه ٿا ٿين. هوائن ۾ پيا اڏامن. پاڻ ڪي افضل ۽ اعلى، ترقي يافته ۽ جديديت پسند سڏائڻ لاءِ اهڙيون مشڪريون مڇايون ويٺا آهن، جو سندن مٿان دنيا وارا ته ڇا، پر آسمان ۾ ويٺل ملائڪ سڀورا به ٺهڪ ويٺا ٿا ڏين. ديناداستي، ڪليو ڪلايو، ڏينهن ڏٺي جو نڀي ۽ مڪاري ڪيو پاڻ ڪي دينـدار سڏائيندا وتن. حق، سچ ۽ انصاف وارا لفظ ۽ محاورا ته اصل ۾ سندن در جا غلام بڻجي ويا آهن. حق پرست به آهن، سچار به آهن، انصاف جا اصول، ماڻ ماپا، وٽ ترازيون به سندن ئي ميراث بڻيل آهن. اسان لاءِ ته اهڙا لقب ۽ القاب سوچڻ به گناهه بڻجي ويو آهي.

چون ٿا ته اوهان اڻ سڌريل، ڏنار، اوناڙ، اُني تي تڙ ڪندڙ، ڪند ذهن ۽ موڳا مٽر آهيو. ان ڪري اوهان ماٺ ڪيو ويٺا رنگيءَ جا رنگ ڏسو. حيرتن ۾ غرق ٿي ويٺا الاهي رمزون ماڻڻ لاءِ تپسيا ۾ گيان وگيان ڪيو. هو ته اهو به اسان مٿان تورو ٿڦڻ ۾ دير نه ٿا ڪن ته اسان جو زندهه سلامت، جيئرو جاڳندو رهڻ به سندن وڏو وڙ آهي. نه ته اسان ته اهڙا جهنگلي ۽ وحشي آهيون، جو انڌا منڌا شهر ڇڏيو، ڳوٺ ڀٽيو وتئون ها وڻن تي رهندا. جبلن جي غارن ۾ باهڙي تمڪايو پيا هڪ ٻئي جو هڏ ۽ ماس

ڇپيون ها. انهن ئي مهربانين جي مهابي هو چون ٿا ته اسان کي نه صرف سندن ٿورائتو ٿيڻ گهرجي. پر باقي رهيل کهيل ڏن ۾ دولت ميڙي چوندي سندن جهوليءَ ۾ وجهي سندن احسانن جا ترانا ڳائڻ گهرجن.

اسان گندا بندا، جڏهن چوندا هياسين ته پيلي ملڪ ۾ مذهبي انتهاپسندي کي هٿ وٺي نه ونايو، ماڻهن کي فرقن ۾ ٽولن ۾ نه ورهايو. اسلام جي آفاقي اصولن جي پنهنجي من پسند مفادن جي لاءِ پڄ ڊاهه نه ڪيو، ته چوڏاري ٻاڪار مچي ويندي هئي، ته هي ماڻهو دهريا ٿي ويا آهن. ڪافرن جي قطار ۾ هليا ويا آهن. کين واجب القتل قرار ڏيو. ملڪ مان ڌڪي ٻاهر ڪڍو. اسان چريا ڪريا ڪلي پوندا هئاسين. سندن پاڳلپڻي تي ٽهڪ ڏيندا هئاسين.

اسان چوندا هياسين ته يار پراون معاملن ۾ ٽنگ نه اٽڪايو. افعانستان واري باهه ۾ پنهنجي نسل کي ٻارڻ نه بڻايو. افغان پناهگيرن کي پنهنجي ڌرتيءَ تي جاءِ ڏئي، ڇڙواڳ ڇڏي، ملڪ لاءِ مصيبتون پيدا نه ڪيو. ته اسان مٿان تهمتن جا انبار لڳي ويندا هيا. اسان کي سياسي سمجهه ۾ سفارتي ڏاهپ کان ڪورو جٽ قرار ڏيندي موڳن مٽرن جي قطار ۾ بيهاريو ويندو هيو.

اسان ڌنار ۾ گڏهه چاريندڙ ماڻهو ڏڄي ڏڄي جي وات مان لفظ ڪڍندا هياسين ته پائو ڏاها ٿيو، ملڪ جون سرحدون غير قانوني پرڏيهين لاءِ نه کوليو، بنگالين، برمين، ايرانين، هندستانين ۾ پين کي بنا جهل پل جي هتي اچڻ نه ڏيو. بهارين جا ڪٽڪ نه گهرايو، پر اسان چرين ماڻهن جي ڳالهين کي پوڳ سمجهي ٽاريو ويندو هو. ان کي ملڪي استحڪام، اسلامي اخوت ۾ پائيچاري خلاف قرار ڏيندي اسان مٿان تبرا ڪيا ويندا هيا.

پر اڄ اسان چرين ماڻهن وارو ساڳيو دورو

عقلمند، ڏاهن، اڪابرن، مها دانشورن ۾ عقل ڪُـل ”فيل مستن“ کي بـه پيـو آهي. هـو بـه هـاڻ اسـان واريـون هـوائي ڳـالهيون ڪـرڻ لڳـا آهن. هـو رکي رکي اهڙيـون ڳـالهيون ڪن ٿـا، جـو اسـان چـرين ماڻهن جو دماغ چڪـرائجي وڃي ٿـو. اسـان پنهنجي چريائپ تي به شڪ ڪرڻ لڳا آهيون. ڪٿي ائين تـه ڪـونهي، جـو اسـان وارا فيـل مسـت پـاڙي ٻڌجي اسان چرين واري قطار ۾ شـامل ٿي ويـا هجن. نـه ته پلا سياڻا سيبتا ماڻهو اهـا ڳالهـه ڪـيئن ڪنـدا تـه افغانستان واري ”جهاد“ ۾ آگريون وڍائي شهيدن ۾ شــمار ٿيڻ غلــط ڳالهــه هــئي. افغــان پــائرن جي ميزباني ڪرڻ پاڳلپڻو هو. ملڪ جون سرحدون غـير قانوني ماڻهن لاءِ کولڻ بي وقوفي هئي. بهارين جـو ٺيڪــو پاڪســتان کي نــه کڻڻ کپنــدو هــو. مــذهبي انتهاپســند ڌرين کي ڇيک ڇــڏڻ وڏي ڀــل هــئي ۽ هاڻي غير قانوني پرڏيهين کي نه گهرائبو، افغاني به واپس ڪبا، فرقيواريت ڦهلائيندڙن کي به لغام ڏبو.

اهي چريائپ ۽ بي وقوفيءَ واريـون ڳـالهيون اهي ماڻهو ڪن ٿا، جيڪي ڪالهه تائين ائين سـوچڻ کي به ڪبيرو گناهه سمجهندا هئا. پاڻ کي باشـعور، ترقي يافته، ذهين ۽ ڏاهو قرار ڏيڻ ۾ اُٺ ڪتابن جا لکي چڪا هئا. لکين پنا ڪارا ڪري چڪـا هئـا. خـبر ناهي ته اهرا سياڻا سـيبتا مـاڻهو هـاڻ ڪـيئن اسـان چرين جي قطار ۾ شامل ٿي ويا آهن.

شايد 4 ڪروڙ چرين ڪرين سنڌي ماڻهن جي دلين مان اٿندڙ طوفان ههڙن سياڻن سـيبتن مـاڻهن کي پنهنجي وڪـڙ ۾ آڻي ڇـڏيو آهي. ۽ هـو آهسـتي آهستي ”فيـل مسـت“ مـان تبـديل ٿي، چـرين جي چوئياري ۾ داخل ٿيڻ لاءِ بانبڙا پائڻ لڳا آهن.

(چيپل، روزاني عوامي آواز ڪراچي، 5 ڊسمبر 1995ع)

□□□

نواز شريف جون سنڌ دوستيءَ واريون دعوائون

اڄ ڪالهه منهنجو وطن سنڌ، پاڪستان سطح جي ڪيترن ئي سياستدانن جي ڌيان جو مرڪز بڻيل آهي. ڪي سياستدان ته سنڌ سان دوستيءَ محبت جون دعوائون ڪندي ٿڪجن به نه ٿا. جن ڪي اڳ سنڌي ماڻهو ڏٺي نه وڻندا هئا، سي به سنڌن تان گهور پيا وڃن. اسان جون اهڙيون ته خوبيون بيان ڪيون ٿيون وڃن جو اسان پاڻ به شرم وچان پاڻي پاڻي ٿي وڃون ٿا.

پيپلز پارٽيءَ کان وٺي نواز ليگ تائين، جميعت علماءِ اسلام کان جماعت اسلاميءَ تائين سڀني جي ڌيان جو مرڪز سنڌ بڻيل آهي. وڏا وڏا

دورا پيا ٿين، ماڻهو ڳولي ڳولي پنهنجا حمايتي بنـائڻ لاءِ ريشم جا ڄار وڌا ويـا آهن. مچين جهـڙن مـاڻهن کي ڦاسـائڻ ۾ کي يـار ڪاميـاب بـه ويـا آهن. پـر منهنجي وطن جــو عــوام، جيڪــو ماضــيءَ ۾ ڏاڍو ڏکويـل، آزاريـل ۽ نظرانـداز ڪيـل رهيـو آهي، اهي سڀ ترڪتال پري کان ويهي خاموشيءَ سان ڏسي رهيو آهي. دوستيءَ جي دعوائن لاءِ استعمال ٿينـدڙ لفظن جو ڇيد ڪرڻ ۾ مصروف آهي. عـوام اچــرج ۾ آهي ته سـندن مٿـان هي پلايـون ڪهـڙي ليکي ۾ لالچ هيٺ ٿي رهيــون آهن. شـــايد ســندين جي 4 ڪروڙ آبادي ڇڳن پلن کي هرڪائي وڌو آهي. نـه تـه پلا هي ماڻهو ڪــو ڏيـان ڏيڻ جهـڙا رهيـا آهن! ووٽ جي اصل طاقت ته پنجاب وٽ رهي آهي. ان ڪري سنڌ کي ڪـڏهن بـه ان ڏس ۾ اهـا اهميت نـه ملي آهي، جيڪا آدمشماريءَ جا نوان انگ اکر اچڻ ڪــان پـــوءِ اهميت ڏيڻ پاڪســتان ســطح جي سياســت ڪندڙن جي مجبوري بڻجي وئي آهي.

پاڪستان سطح جي سياست ڪندڙن جـڏهن سنڌ کي پنهنجي ڌيان، عشــق ۽ محبت جــو مرڪــز بنائڻ شروع ڪيو آهي. تڏهن مادر وطن جي قومي سياست ڪندڙ سياسـتدانن ۽ قـومي ڪـارڪنن کي هن مــوقعي تي انتهــائي خــبرداريءَ ڪــان ڪم وٺڻ گهرجي. سنڌ جي بنيادي حقن متعلق صورتحال کي واضع ڪرڻ گهرجي. سـنڌي عـوام جي تـرجيحن ۽ اوليتن کي پرپور انداز سان آڏو آڻڻ گهـرجي. جـيئن نواز شريف کان وٺي فضل الرحمان تـائين، قاضـي حسين احمد کان ڪنهن بئي مهم جـو تـائين سـيني کي تڪي توري سـنڌ ۾ اچڻ ۽ سياسـت ڪـرڻ جي همت ٿئي. ڇاڪاڻ جو اسـان سـان ماضـيءَ ۾ ڏاڍا دوکا ٿيا آهن، وڏين ويساهه گهاتين مـان گـذرڻو پيـو آهي.

عبدالواحــد آريســر ڪــان وٺي رســول بخش پليجي تائين سنڌ جي قـومي سياسـتدانن ۽ قـومي

ڪارڪنن کي ڪنهن ايري گيري جي حمـايت ڪـرڻ
ڪـان اڳ ڪيس سـنڌ جي مسـئلن تي واضـع ڪـرڻ
گهرجي. هن وقت جڏهن نوازشريف سنڌ مٿان سر
گهـورڻ جـون دعوائـون پيـو ڪـري، ان وقت ڪيس
سنڌ جي مـوت ۽ حيـاتيءَ وارن مسـئلن تي واضـع
ٿيڻ جي لاءِ دٻـاءُ وجهڻ گهـرجي. مسـلم ليـگ هڪ
طـــرف ســـنڌ کي ســـکيو ۽ ســـتابو ڏســـڻ جي
خواهشمند آهي ته ٻئي طرف ڪالاباغ بند جوڙڻ لاءِ
پي پي جي غلام مصطفى کر ڪان به ٻه قـدم اڳـتي
آهي. هڪ پاسي سنڌي ووٽرن لاءِ وهلور پـئي وجي
ته ٻئي طرف سـنڌ جي آدمشـماريءَ وارا انـگ اکـر
تسليم ڪرڻ جي لاءِ تيار ناهي. ٻهـارين جي سـنڌ ۾
آمـد جي حمـايت ۽ بنگـالين، بـرمين، هندسـتانين ۽
ٻين غير قانوني پرڏيهين جي نيڪاليءَ جي مخـالفت
اهڙا سوال آهن، جن تي سنڌين سـان مسـلم ليـگ
جي دوستيءَ واريون دعوائـون مشـڪوڪ ٿي وڃن
ٿيون. سنڌ جي معدني وسيلن تي به سـنڌي مـاڻهن
جي مـالڪيءَ وارا حـق همـراهن جي منهن ۾ 17
گهنج وجهي ڇڏين ٿا. جـڏهن ڪـراچيءَ ۾ ايم ڪيـو
ايم (الطاف گروپ) جي سياسـت ۾ ان جي اوٽ ۾
دهشتگرديءَ جي ڳالهـه نڪـري ٿي تـه مسـلم ليـگ
جي سربراهه جي ڪراچيءَ ۾ هڪڙي ٻولي آهي ته
سـپر هـاءِوي ٽپڻ ڪـان پـوءِ ٻي ٻـولي ٿي وڃي ٿي.
پـارٽيءَ جي ورهاسـت ۾ نـاٽي جي ورهاسـت تي پي
پي ۽ مســلم ليــگ (ن) جي پنجــاب دوســت هڪ
طرفي موقف ۾ تر جيترو به فرق نظر نه ٿو اچي.

هي سڄي صـورتحال پاڪسـتاني سـطح جي
سياسي پارٽين جي چار ۾ ڦاسندڙ سـنڌي مڇين لاءِ
سوچڻ جوڳي ڳالهه آهي. جيڪڏهن سياست ڪـرڻ
جـو معيـار پنهنجي وطن جي عـوام جي بي لـوث
خـدمت ڪـرڻ آهي ۽ عـوام سـان ماضـيءَ ۾ ٿيـل
ويسـاهه گهـاتين جي خـاتمي جـو سـوال آهي تـه
صرف سنڌ جي زنـدگيءَ ۽ مـوت وارن مسـئلن تي

پي پي، مسلم ليگ، جميعت علماءِ اسلام □ جماعت اسلامي کي واضع ٽيٽو پوندو. پر انهن □ شامل ٿيندڙ يا سڌي يا اڻ سڌي طرح سندن حمايت ڪندڙ سنڌين کي به معاملا صاف ڪرائڻا پوندا نه ته ”ادو ڄائو، ادي مئي، اسان اوترا جو اوترا“ وارو معاملو □ مثال ٿي ويندو.

(چيپل روزاني عوامي آواز ڪراچي، 12 دسمبر 1995ع)

□□□

سنڌ جون سياسي پارٽيون، وڏا نعرا □ هنبوچيون:
حاصلات زيرو

سنڌ □ ان جو عوام جنهن وقت موت □ حياتي جي به واتي تي ٽنگيل آهي، ان وقت هتان جون سياسي پارٽيون عوام جي آجپي لاءِ ڪا سنجيده سياسي جدوجهد يا ان بابت رستو طئه ڪرڻ □ ناڪام ويون آهن. سنڌ □ ڪنهن به هڪ مسئلي يا معاملي تي لڳاتار جدوجهد ڪري ڪي نتيجا حاصل ڪرڻ □ ناڪامي سبب عوام جو ڏينهون ڏينهن سياسي پارٽيون □ ان جي قيادت تان اعتماد □ ويساه ختم ٿيندو پيو وڃي. اسان وٽ وڏو الميو اهو رهيو آهي، جو هر ننڍي وڏي پارٽي عوام جي بنيادي مسئلن بدران هميشه وڏا نعرا هنيا آهن،

وڏيون دعوائون ڪيون آهن، ڪنهن بـه معـاملي تي
پنهنجي وت ۾ وس کان وڌي دعـويٰ ڪـرڻ ڇڻ تـه
هـتي فيشــن ٿي ويــو آهي. پلي ڪنهن پــارٽي وٽ
ٿانگي ۾ ويهڻ جيترا ڪارڪن ۾ حامي هجن پر چتاءُ
اهو ڏنو ويندو آهي ته اسان جو فلاڻو مطالبو تسليم
نه ڪيو ويـو تـه ”ڌرتي تـامون“ بڻـائي ڇڏينداسـين،
اصل زمين آسمان هڪ ڪري ڇڏينداسـين، پـر اهـو
مسئلو جيئن جو تئين رهندو آهي يا وري سنڌ جـــون
مخالف قوتون اهو ڪارنامو سرانجام ڏئي ڇڪيـــون
هونديون آهن. پر نـه سـنڌ جي ڌرتي تـامون ٿينـدي
آهي نـــه وري بيــانن ۾ نعــرن جي اثاريــل دز ڪنهن
وطن دشـــمن جـــو فقـــط منهن ئي مـــيرو ڪـــري
سگهندو آهي. اٿلنـدو دشـمن قـوتن کي اسـان جي
سياسي قيادت مذاق جو سامان مهيا ڪندي آهي.
اصل ۾ اسان جي سياسـي پـارٽين جي وڏين
دعوائن ۾ نعرن بعد انهن جي پاسداري نه ڪـرڻ يـا
پنهنجي طاقت کان وڌي ڳالهه ڪرڻ واري رجحـان،
حڪمرانن کي کو مسئلو حل ڪرڻ تي مجبــور تـه
نه ڪيو آهي، اٿلندو سنڌي قـوم، ان جـون سياسـي
پارٽيون ۾ قيادت وطن دشمن حلقن ۾ کل ۾ مـذاق
جو سبب بڻجي وئي آهي. اســان پنهنجي پت وائکي
ڪري دشمن قوتن کي هر اهو عمل ڪرڻ جـــو ڇڻ
تي اٿ ســـڌو ســـرٽيفڪيٽ ڏئي ڇـــڏيو آهي، جنهن
ســان هي قـــوم ۾ ان جـــو وطن پنهنجي حيــثيت ۾
اهميت وڃـائي ويهي. اڄ جـڏهن حڪمـران ڪالابـاغ
ڊيم کـان وٺي ٿـل ڪئنـال تـائين پنهنجي موقـف تي
اڙيا بيٺا آهن ۾ پاڻي جي ذخيرن بابت وڏن منصوبن
تي انهن جي مخالفت ڪنـدڙن کي کلم کلا دڙڪـا ۾
ڌمڪيون ڏيڻ تي لهي آيا آهن، ان جو سبب اهـو ئي
آهي جـو هـو سـمجهن ٿـا تـه جـڏهن بـه هنن انهن
منصوبن تي ڪم شروع ڪيو ته، سـنڌ جي سياسـي
قيـادت فقـط بيـانن تـائين پنهنجـو احتجـاج رڪـارڊ
ڪرائي خاموش ٿي ويندي. اڳ جيان کين اهي قدم

ڦٻي ويندا. ڇاڪاڻ ته ماضيءَ ۾ به اهو ٿيو آهي، جو
اسان جنهن منصوبي يا سنڌ دشمن قدم جي
مخالفت ڪئي آهي، حڪمرانن ان تي وڌي ديده
دليري سان ڪم ڪيو آهي، پر عمل جي صورت ۾
سنڌ مان ڪا به منظم جدوجهد يا مزاحمت سندن
راهه جي رنڊڪ نه بڻي آهي.
هن وقت جڏهن سنڌ جا معدني وسيلا لٽيا پيا
وڃن، ناٽي ورچ مان سنڌ کي جائز حصو نه ٿو ڏنو
وڃي، ملازمتن ۾ سنڌ جي ڪوٽا تي عمل نه ٿو
ٿئي، ڌارين کي آڻي هتي آباد ڪيو پيو وڃي،
تڪراري پاڻي منصوبن تي عمل لاءِ سنجيدگي سان
منصوبابندي ڪئي پئي وڃي، سنڌ جي ٻولي جي
حيثيت ختم ڪئي پئي وڃي، ان وقت سنڌ جي
سياسي قيادت ماضي وانگر ڇڙوڇڙ احتجاجن، ٻڪ
هڙتالن، مظاهرن ۾ بيانن تائين محدود آهي. ڪنهن
به هڪ معاملي تي لڳاتار جدوجهد جو ڪو پري
تائين به ڏس پتو نه ٿو ملي. اهوئي سبب آهي جو
سنڌ دشمن قوتن سنڌ جي ان واويلا کي اهميت
ڏيڻ ڇڏي ڏني آهي. ڪو به اسان جي احتجاجن جو
نوٽيس وٺڻ لاءِ تيار نه آهي. اسان جا ليڊر فقط
اخبارن ۾ (سو به فقط سنڌي) بيان ڏئي، پنهنجا
فوٽو ڇپرائي پاڻ کي جيئرو رکڻ جا جتن ڪرڻ ۾
مصروف آهن.
سنڌ ۾ روز روز نين سياسي پارٽين جو جنم
ٿيڻ يا اتحاد ٺهڻ ۾ ڊهڻ ڇڻ ته دل پريشان جي
ڳالهه ٿي وئي آهي. سياسي قيادت ان خوش
فهميءَ ۾ مبتلا آهي ته فقط بيانن جي حد تائين
سنڌ جي عوام کي پاڻ سان گڏ رکي سگهون ٿا.
جڏهن ته اها سندن وڏي ڀل آهي. ڇاڪاڻ ته عوام
ڪانئن ڪوهين ڏور ٿيندو پيو وڃي. سياسي پارٽين
جي مظاهرن ۾ فقط سندن چند ڪارڪن 2 بينر ۾
هينڊ بل ڪٽي ايندا آهن ۾ اخبار لاءِ تصوير ڪڍرائي
رفو چڪر ٿي ويندا آهن. پر سندن ان احتجاج ۾

عوام جي ڪابه شموليت نه هوندي آهي، سياسي پارٽين جي ان ڪان وڏي ناڪامي ٻي ڪهڙي ڇئبي جو هو هڪ لک آبادي واري شهر مان فقط 100 ماڻهو به پنهنجي مظاهري يا بک هڙتال □ شريڪ نه ڪري سگهندا آهن. پر دعويٰ اها ئي هوندي آهي ته اسان قوم جو آواز آهيون، سچي قوم اسان سان گڏ آهي، ”هن سچي خوشفهمي کي ڪهڙو نالو ڏجي؟“

بلوچستان □ هلندڙ جدوجهد اسان جي سامهون آهي. ان بابت اسان جا ڏاها □ اڪابر مختلف دليلن سان ڪوڙ سارا موقف پيش ڪري سگهن ٿا. پر اهو ثابت ٿي چڪو آهي ته جتي دليل جي زبان سمجهڻ وارو ڪير نه هوندو آهي ته مجبور ٿي عوام به اهائي ٻولي ڳالهائيندو آهي، جيڪو هڪ ٻي زبان □ ٻوڙو به سمجهي سگهي. بلوچ عوام جيڪا زبان ڳالهائي رهيو آهي، ان جو پڙاڏو نه فقط اسلام آباد جي ايوانن □ گونجي رهيو آهي، پر عالمي سطح تي به معاملي جو نوٽيس ورتو وڃي ٿو. اهو ئي سبب آهي جو حڪمران بلوچستان مسئلي بابت ڪاميٽيون جوڙڻ □ مصروف آهن.

اسان جي قومپرست سياسي پارٽين جي سڀ ڪان وڏي ناڪامي سندن عوام سان گڏ نه هلڻ رهي آهي. عوام جي بنيادي مسئلن ڪان ڪن ٽار رهي آهي، ننڍڙا ٽارگيٽ ڪٽي انهن کي حاصل ڪرڻ بدران ايڏا وڏا ٽارگيٽ مقرر ڪرڻ به ناڪامي جو وڏو سبب رهيو آهي، جيڪي حاصل ڪرڻ لاءِ پاڻ وٽ اها تنظيم نه رهي آهي. جنهن ڪري عوام منجهه به فقط مايوسي پيدا ٿي رهي آهي پر هو سياسي پارٽين ڪان الڳ رهڻ تي مجبور ٿي ويو آهي. ڪجهه ڌريون عوام کي ڏوهاري قرار ڏئي پنهنجا پلئه آجا ڪرائڻ چاهين ٿيون، سندن موقف آهي ته عوام جدوجهد لاءِ تيار نه آهي پر اصل □

صورتحال ان جي ابتڙ آهي. عوام نه فقط جدوجهد لاءِ تيار آهي پر هو جدوجهد ۾ مصروف آهي، پر اصل ۾ سياسي پارٽيون سندن قيادت ڪرڻ جون اهل نه رهيون آهن. جڏهن ضلعن جي ورچ جهڙي بي معنيٰ معاملي تي ماڻهو پنهنجيون جانيون ڏيڻ لاءِ تيار آهن ۽ هزارين ماڻهو رستن تي نڪري، پنهنجو 3-3 ڏينهن ڪاروبار بند ڪري احتجاج ڪن ٿا، ته پوءِ ڪين ڪيئن تو قصور وار قرار ڏئي سگهجي ته هو سنڌ جي موت ۽ حياتي وارن معاملن تي ٻاهر نڪرڻ لاءِ تيار نه آهن. اصل ۾ عوام جي طاقت ۽ قوت کي استعمال ڪرڻ جو ڄاڻُ ۽ طريقيڪار به هجڻ گهرجي ۽ عوام منجهه ساک به بحال هجڻ گهرجي. جيڪڏهن ڪا سياسي پارٽي ۾ ان جي قيادت موقعي پرست رهي آهي ۽ ماضيءَ منجهه عوام جي ويساهه کي ٽوڙيو آهي ته پوءِ اها پنهنجن خوبصورت نعرن ذريعي ماڻهن منجهان اها توقع ڪيئن ٿي رکي سگهي ته هو ان جي سڏ تي پنهنجون حياتيون گهورڻ لاءِ تيار ٿيندا! سندن هڪ سڏ تي پنهنجا ڪاروبار بند ڪري يا گهر ڇڏي رستن تي نڪري ايندا!

ان ڪري ضروري آهي ته سنڌ جي موجوده قيادت پنهنجو احتساب ڪري پاڻ کي عوام سان گڏ هلڻ جو لائق بڻائي يا وري ماڻهن کان معافي وٺي خاموشي سان ڪا ڪنڊ وڃي وسائي. اسان اهو نه ٿا چئون ته ڪو سنڌ ۾ ڪا سياسي جدوجهد هلڻ لاءِ ماحول سازگار نه آهي يا اهڙي اميد نه ڪرڻ گهرجي، پر مايوسيءَ ۽ بي وسيءَ جي هن صورتحال مان ڪا به نئين قيادت ۽ پارٽي اڀري سگهي ٿي. جيڪا سنڌ کي حقيقي آجپي واري واٽ تي وٺي ويندي. جيڪا بي خوف هوندي. فقط سڪٽن بيانن سان نه پر پوري طاقت ۽ قوت سان سنڌ دشمن قوتن کي منهان منهن ٿيندي، چاڪاڻ ته 4 ڪروڙ سنڌين جي وجود کي ڪوبه

ميساري نه تو سگهي، سندن آواز کي اهميت تڏهن ملندي، جڏهن ان ۾ سگهه هوندي. اها سگهه اوس پيدا ٿيڻي آهي، جيڪا سنڌ جو احترام ۽ وقار بحال ڪندي، اسان ڪنهن جي آڏو فقط تماشو بڻيل نه رهنداسين، پر دنيا منجهه برابري ۽ گڏيل احترام حاصل ڪنداسين. اسان اڪيلا نه هونداسين پر دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ اسان جا حامي ۽ دوست موجود هوندا.

٭٭٭

سنڌ بجيٽ: تعمير ۽ ترقيءَ جا اڌورا خواب

سنڌ حڪومت گذريل ڏينهن 52 ارب 5 ڪروڙ 65 لک روپين جي سنڌ بجيٽ پيش ڪندي، نوڪرين لاءِ پرتين تان پابندي هٽائڻ، خدمتن واري شعبي تان ٽيڪس واپس وٺڻ ۽ پيو ڪوبه نئون ٽيڪس نه لڳائڻ جو اعلان ڪيو آهي. سنڌ جي وڏي وزير لياقت علي جتوئي بجيٽ ڪان پوءِ وڏي فخر سان چيو آهي ته سندس حڪومت جي ٽيڪس فري بجيٽ سنڌ جي عوام لاءِ تحفو آهي. وڏي وزير جا اعلان ۽ خوش فهميون پنهنجي جاءِ تي پر پوءِ به هي 6 ارب 11 ڪروڙ 85 لک رپيا کوٽ وارو بجيٽ آهي. جڏهن ته سنڌ حڪومت کي ساڍا اٺ ارب رپيا اوور ڊرافٽ (قرض) واري اجگر بلا کي به منهن ڏيڻو آهي. بجيٽ تقرير ۾ اهو ڪٿي به نه ٻڌايو ويو ته بجيٽ جي سوا 6 ارب رپيا کوٽ ڪيئن پورو ڪئي ويندي ۽ ساڍا اٺ ارب روپين جي اوور ڊرافٽ مان جند ڇڏائڻ لاءِ ڪهڙا اپاءَ اختيار ڪيا ويندا. جيڪڏهن اها ڳالهه سنڌ واسين کي کولي سمجهائي وڃي ها ته سچو قصو نروار ٿي پوي ها.

پر حڪمرانن جـون رمـزون راز عـوام ڪـيئن ٿـو سمجهي سگهي.

لياقت جتوئيءَ سـندس اتحـادي پـارٽي ايم ڪيـو ايم (الطـاف گـروپ) جي قيـادت بجيٽ پيش ڪنــدي جيڪي هنبوشــيون هــنيون آهن، ان اهــا ڳالهـــه چـــو ٿي وســـاري وجي تـــه اڳ جي پيٽ ســالياني ترقيــاتي پروگـــرام 6 ارب روپين جي گهٽتــائي ڪــئي وئي آهي. هي پاڪســتان جي 50 سالن جي تاريخ پهريون ڀيرو ٿيو آهي، جـو ڪنهن سـالياني بجيٽ ترقيـاتي پروگـرام لاءِ رقم وڌائڻ بـدران گهٽـائي وئي آهي. گـذريل سـال جي پيٽ هن سـال سـالياني ترقيـاتي پروگـرام تي 10 ارب روپين جي بـدران صـرف 4 ارب روپيـا خـرچ ڪيـا وينـدا. جنهن سـان يقينن سـنڌ تعمـير تـرقيءَ جون سـرگرميون بنـد ٿي وينـديون. نـوان اسـڪول ڪلي نه سگهندا، اسپتالون قائم ٿي نـه سـگهنديون، رســتا روڊ پليــون اڏجي نــه ســگهجنديون. يعــني ڪوبه نئون ترقياتي ڪم ٿي نه سـگهندو. جيڪــڏهن صـرف گـذريل حڪـومت طرفـان هلنـدڙ ترقيـاتي رٿائون ئي مڪمل ٿي سگهيون ته اها به سـنڌ وارن لاءِ غنيمت هونـدي. هڪ طـرف موجـوده حڪـومت وڏي نـاٺ سـان 21 صـديءَ داخـل ٿيڻ جـا اعلان ڪري رهي آهي پاڪسـتان کي ايشـيا جـو ٽـائيگر بنائڻ جا خواب ڏيکاريا پيـا وڃن تـه ٻـئي طـرف هن جديد سائنسي دور سـنڌ جي بجيٽ سـائنس ٽيڪنـالاجي جي لاءِ صـرف 7 لـک رپيـا مخصـوص ڪري پاڻ تي جڳ ڪلائڻ جا سنا بندوبست ڪيـا ويـا آهن. 7 لک روپين جي هيڏي وڏي رقم مان سنڌ نه صرف سائنس ٽيڪنـالاجي جي تعليم کي هـٿي ڏيــاري وينــدي، پــر تجربــاتي مقصــدن لاءِ نيــون ليبـارٽريون تحقيقي مرڪـز بـه قـائم ڪيـا وينـدا. اصل اها ايـتري تـه ٿـوري رقم آهي جـو ان مـان صرف ڪنهن ليبارٽري استعمال ٿينـدڙ ڪيميڪـل

ئي اچي سگهي ٿو. اسان سمجهون ٿا ته سنڌ حڪومت ڪمپيوٽر جي صديءَ ۾ داخل ٿيڻ لاءِ موهن جي دڙي جي دور واري بيل گاڏي کي پر (ڪنپ) هٽي ان جو راڪيٽ سان مقابلو ڪرائيندي.

سنڌ جي سينئر وزير ڊاڪٽر فاروق ستار جي دعويٰ موجب هن عوامي بجيٽ ۾ ٻيو ته سڀ ڪجهه آهي پر تعليم جي شعبي ۾ ڪنهن به نئين اسڪيم لاءِ هڪ ٽيڊي پائي به نه رکي وئي آهي. جڏهن ته صحت جي اهم شعبي سان به ساڳي حالت ڪئي وئي آهي. نئين مالي سال جي بجيٽ ۾ صحت جي شعبي ۾ ڪنهن به نئين اسڪيم جي منظوري نه ڏني وئي آهي ۽ نه وري ان ڏس ۾ ڪا رقم مخصوص ڪئي وئي آهي. جنهن مان صاف ظاهر ٿئي ٿو ته هن مثالي بجيٽ ۾ عوام کي تعليم ۽ صحت جون سهولتون پهچائڻ لاءِ ڪيڏي نه درياهه دلي ڪان ڪم ورتو ويو آهي. هڪ طرف عورتن کي برابر جا حق ڏيارڻ ۽ انهن کي زندگيءَ جي هر شعبي ۾ برابريءَ جي بنياد تي موقعا فراهم ڪرڻ جي دعويٰ ڪئي پئي وڃي ته ٻئي طرف ساليانا ترقياتي پروگرام ۾ عورتن جي ترقيءَ لاءِ ڪابه رقم نه رکي وئي آهي. بجيٽ جي ڪتابن ۾ ان شعبي جي خاني ۾ منڊيئڙو ڦيرايل آهي. حڪومت جي دعويٰ آهي ته هن بجيٽ سان سنڌ ۾ ترقي جا نوان دروازا کلندا ۾ ماضي ۾ ٿيل ناانصافين جو ازالو ٿيندو. پر عوام کي بنيادي سهوليتون پهچائڻ لاءِ جيڪا رٿابندي ڪئي وئي آهي، اها مڙني خوش فهمين جو جنازو ڪڍي ڇڏي ٿي. اچو ته هاڻي ڪجهه ٻين شعبن جو جائزو وٺون.

وڏي وزير لياقت علي جتوئيءَ هن ٽيڪس فري بجيٽ ۾ پاڻي ۾ بجلي واري رقم ۾ گذريل سال جي ڀيٽ 36 ڪروڙ 57 لک رپيا گهٽتائي ڪئي آهي. جنهن مان ظاهر ٿئي ٿو ته سنڌ جي ماڻهن کي پاڻي ۾ بجلي ايتري ته وڏي ۾ وافر مقدار ۾

مهيا ڪيو ويو آهي، جو هاڻي ان جي بجيٽ واڌ ڪرڻ بدران ويتر گهٽتائي ڪئي وئي آهي. جڏهن ته صورتحال اها آهي جو باقي سنڌ ته ڇڏيو پر صرف گادي واري شهر ڪراچيءَ عوام پاڻي بجلي جي کوٽ خلاف رستن تي نڪري ٽائر ساڙي رهيو آهي. جنهن وقت وڏو وزير سنڌ اسيمبلي جي ايوان سنڌ جي بجيٽ پيش ڪري رهيو هو. ٺيڪ ان وقت لياري عوام بجلي پاڻي جي کوٽ خلاف رستن تي بيهي ماتم ڪري رهيو هو. احتجاج سبب رستا بند هئا. مرد، عورتون ٻار مٿن تي دلا مٽ کڻي پاڻي لاءِ در در ڀٽڪي رهيا هئا. هڪ طرف پاڻي بجلي لاءِ احتجاج ٿي رهيو هو ته ٻئي طرف وڏي وزير پاڻي بجلي واري بجيٽ گهٽتائي جو اعلان ڪندي سنڌ جي انقلابي بجيٽ پيش ڪري رهيو هو.

جنهن صوبي جي عوام کي پاڻي، بجلي، تعليم صحت جهڙين سهوليتون ميسر ڪرڻ لاءِ رقمن جي کوٽ آهي. ان ئي صوبي آبادي تي واڌ لاءِ ڪنٽرول ڪرڻ لاءِ ڪابه مناسب رٿابندي ڪرڻ جي ضرورت پيش نه ٿي اچي. ان جو مثال سنڌ بجيٽ جي ساليانيءَ ترقياتي پروگرام پاپوليشن پلاننگ لاءِ هڪ روپيو به مخصوص نه ڪرڻ آهي. ٻيو ته ڇڏيو پر حڪومت ڪي سنڌ رهندڙ غير قانوني پرڏيهين کي نيڪالي ڏيڻ جو به فڪر ڪونهي. آخرڪار پيننگ ٿيڻ کان پوءِ به هيءَ سخاوت ڪيستائين جاري رهندي. جيڪا حڪومت پنهنجن ئي شهرين جو پيٽ پالڻ لاءِ ڳيتون ڏئي رهي آهي، ان کي هتي اڳ ئي رهندڙ پرڏيهين کي نيڪالي ڏيڻ جو ته اونو ڪونهي پر اٽلندو بنگلاديش مان به لکين ماڻهو هتي گهرائي آباد ڪرڻ جا بندوبست ڪيا پيا وڃن.

سنڌ جي بدحالي جو صرف ان مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته ساليانيءَ ترقياتي پروگرام لاءِ جيڪي 4 ارب روپيا مخصوص ڪيا ويا آهن، ان رقم

جو به وڏو حصو يعني 3 ارب 37 ڪروڙ 80 لک روپيا اڳ ڪان شروع ٿيل منصوبن تي خرچ ڪيو ويندو. يعني 84 سيڪڙو رقم ته هلندڙ رٿائن لاءِ مخصوص ٿي ويندي. باقي 62 ڪروڙ 20 لک روپين مان سنڌ ۾ جيڪا نئين اڏاوت ۽ ترقي ٿيندي سا به جڳ ڏسندو.

آخرڪار هي صورتحال اسان کي ڪيڏانهن وٺي ويندي. آخر هي ڏسندي وائسندي سنڌ جي نڙيءَ تي ننهن چو پيو ڏنو وڃي. پاڻي، بجلي، زراعت، صنعت، تيل، معدنيات، تعليم ۽ صحت جهڙن بنيادي شعبن جي رقمن ۾ ڪٽوتي ڪرڻ ڪان پوءِ به ڪهڙي منهن سان اهي اعلان ڪيا پيا وڃن ته سنڌ جي عوام کي مثالي تحفو ڏنو ويو آهي.

بجيٽ ۾ نوان ٽيڪس لاڳو نه ڪرڻ بهتر عمل آهي، جنهن جي پليڪار ڪرڻ ڪان رهي نه ٿو سگهجي، پر ان جو مطلب اهو به نه هئڻ گهرجي ته عوام کي بنيادي سهولتون مهيا ڪرڻ بدران اڳ مليل اڌ پوريون سهوليتون به واپس ورتيون وڃن. ٽيڪس لڳائڻ ڪانسواءِ به سنڌ جي تعمير ۽ ترقي لاءِ نوان گس ۽ پيچرا تلاش ڪري سگهجن ٿا. وفاق سنڌ سان ناٽي ايوارڊ ۾ جيڪا ناانصافي ڪئي آهي، ان جو ازالو ڪرائي سنڌ لاءِ پنهنجو پورو حصو حاصل ڪري سگهجي ٿو. وفاق مالياتي ايوارڊ هيٺ سنڌ کي حصي طور ملندڙ رقم مان ساڍا ست ارب روپيا گهٽائي ڇڏيا آهن. اين ايف سي ايوارڊ هيٺ سنڌ کي حصي طور 39 ارب 82 ڪروڙ روپيا ملڻا هئا، پر هاڻي صرف 32 ارب 31 ڪروڙ روپيا ڏنا ويندا، ان تي وفاق سان احتجاج ڪري پوري رقم حاصل ڪرڻ گهرجي. تيل، گئس معدنيات، بندرگاهه، ڪٽڪ، ڪپهه، چانورن تي رائلٽي وٺي سگهجي ٿي. آخرڪار جڏهن ٻيا صوبا تماڪ تي به رائلٽي ڇڏڻ لاءِ تيار ناهن، ته پوءِ اسان وٽ ڪهڙيون ڪير ۾ ماکي جون نديون وهي رهيون

آهن. جو اسان گهـر وکـٽي، ملڪيتـون نيلام ڪـري وفــاق جـــو پيـ پرينــدا رهــون. آخرڪــار ســنڌ کي پنهنجي آمدني مطابق ناڻي ايوارڊ مان حصو چو نــه تــو ڏيــاريو وجي. هتــان جي پوئـتي پيـل علائقن تــر، ڪوهسـتان □ ڪـاچي لاءِ وفـاق ڪـان چـو نـه ٿيـون خــاص گرانٽــون ورتيــون وڃن. آخــر بلوچســتان □ سرحد صوبي کي اهڙيـون رعــايتون ملي ســگهن ٿيون ته پوءِ چا سنڌ پاڪستان جو حصو ناهي، جو ان کي بنيــادي ضــرورتن کــان محــروم رکيــو پيــو وڃي. سنڌ حڪومت اجائي خوشفهميءَ کي ڇڏي مخالف ڌر جي گڏيل تعادن سان وفاق کان پنهنجا حق حاصل ڪــرڻ لاءِ جدوجهـد ڪــري. ســنڌ تــان آبادي جو اضافي بــار گهٽــائڻ لاءِ جوڳــا بندوبســت ڪرڻ ڌانهن ڌيان ڏئي. نـه تـه جيڪــڏهن هھڙيــون بجيٽون پيش ٿينديون رهيون ته سڄي سنڌ مــوهن جو دڙو بڻجي وينــدي □ دنيــا جــا مــاڻهو هن نااهــل قوم جي ڪاهلي جو تماشو ڏسڻ لاءِ سـياحن جي صورت □ هتي ايندا.

(چپيل، روزاني پاڪ ڪراچي، 18 جون 1997ع)

□□□

جمهوريت مٿان لٽڪندڙ ائين ترميم جي تلوار

اج ڪالهه ملڪ □ صدر □ وزيراعظم جي اختيارن تي وڏو چوبول متل آهي. 1973ع جي آئين □ ڪنهن کي ڪهڙا اختيار مليل آهن، اهو معاملو هاڻي اخبارن جي ڪالمن □ پارليامينٽ جي ايوان مان نڪري اعلى عدالتن □ پهچي چڪو آهي. صدر طرفان پنهنجن اختيارن جي تشريح ڪرڻ لاءِ سپريم ڪورٽ □ به الڳ الڳ ريفرنس موڪليا ويا آهن. سپريم ڪورٽ □ ان معاملي تي ڪهڙو بحث هلي رهيو آهي □ اهو ڪهڙي نتيجي تي پهچندو. ان تي اسان في الحال ڪا به راءِ ڏيڻ نه ٿا گهرون. پر هڪ ڳالهه، جنهن سڄي ملڪ جي باشعور ماڻهن کي سوچڻ تي مجبور ڪري ڇڏيو آهي، اُها هيءَ آهي ته ملڪ جا سياستدان پنهنجن طئه ڪيل منشورن □ مقصدن ڏانهن ڪيترا سچا آهن. هنن عوام سان ڪيل واعدن کي ڪيتري قدر نڀايو آهي. اڄ جڏهن ملڪ □ پيپلز پارٽيءَ جي حڪومت آهي، ان وقت به اها ئي صورتحال آهي، جيڪا هن کان اڳ نواز شريف جي دور □ موجود هئي. يا ان کان به اڳ پي پي جي اڳوڻي دور حڪومت □ موجود هئي. جوڻيجو حڪومت جي خاتمي کان پوءِ ملڪ □ ٿي پيرا اسيمبليون چونڊجي آيون آهن، ٽئي پيرا اهڙين پارٽين جي حڪومت قائم ٿي آهي، جن پنهنجي منشور □ عوام سان واعدو ڪيو هو ته 1973ع جي آئين □ آمريت جي دور □ ڪيل هڪ طرفيون □ جمهوريت دشمن ترميمون ختم ڪيون وينديون. نه صرف آئين کي پنهنجي اصل شڪل □

بحال ڪيو ويندو پر پارليامـاني نظـام کي بـه وڌيڪ مضبوط ۽ مستحڪم ڪيو ويندو. جيئن عـوام جـون چونڊيل حڪومتون بنـا ڪنهن خـوف ۽ خطـري جي پنهنجو ڪردار ادا ڪري سگهن.

جڏهن مارشـل لا جي خـاتمي ڪـان پـوءِ ٿيـل عــام چونـــڊن ۾ پهريـــون پـــيرو ملڪ ۾ پي پي جي حڪـــــومت قـــــائم ٿي، ان وقت اٺين تـــــرميم جي موجـودگيءَ ۾ صـدر ۽ وزيـراعظم جي اختيـارن ۾ عدم توازن سبب مشروط اقتدار حاصل ڪيـو ويـو. وزيراعظم بينظـير پٽـو ان وقت بـه مخـالف ڌر کي آئين ۾ ڪيل عوام دشـمن تـرميمن جي خـاتمي لاءِ ساٿ ۾ سهڪار ڪرڻ جو سڏ ڏنو هـو. پـر مخـالف ڌر صرف پي پي حڪومت سان دشمنيءَ جي بنيـاد تي ان مٿان لٽڪندڙ اٺين ترميم جي تلوار کي هٽائڻ لاءِ ساٿ ڏيڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو هـو. جنهن جـو اڳتي هلي اهو نتيجو نڪتـو جـو صـدر پنهنجـا اختيـار استعمال ڪنـدي عـوام جي چونـڊيل اسـيمبلين کي گهـر پـيڙو ڪـري ڇـڏيو هـو. جيڪـڏهن ان وقت حڪومت ۽ مخالف ڌر آئين ۾ ترميم بابت متفق ٿي وڃن ها ته نه صـرف چونـڊيل حڪـومتن مٿـان اهـا لٽڪنـدڙ تلـوار هميشـه لاءَ هـٽي وڃي هـا، پـر خـود جمهوري ادارن کي مستحڪم ٿيڻ جـو موقعـو ملي پـــوي هـــا. مخـــالف ڌر جنهن اٺين تـــرميم جي آڙ ۾ بينظير جي اڳوٽي حڪـومت کي هٽـائڻ ۾ ڪاميـابي حاصــل ڪـــئي هـــئي، ان ئي تـــرميم پـــوءِ ســـندن حڪومت جو به خاتمو ڪري ڇڏيو. نواز شريف دور ۾ به مخصوص پارٽي مفادن هيٺ ۾ اقتـدار حاصـل ڪرڻ جي لالچ ۾ پي پي اٺين ترميم جي خـاتمي لاءِ آءِ جي آءِ سـان سـهڪار ڪـرڻ ڪـان انڪـار ڪـري ڇڏيو هو. ڪجهه وقت لاءِ جيڪڏهن اهـو تسـليم بـه ڪري ونجي ته آءِ جي آءِ حڪومت بـدترين ڌانـڌلين جي ذريعي چونــڊجي آئي هــئي. پــر جيڪـــڏهن ان ڳالهه کي وسيع تر جمهوري مفـادن هيٺ نظرانـداز

ڪندي ائين ترميم جي خاتمي لاءِ نواز شريف سان سهڪار ڪيو وڃي ها ته اڄ وري ان ئي قسم جا انديشا ۽ انومان پئدا نه ٿين ها. هن وقت وزيراعظم بينظير ڀٽو جن معاملن تي مخالف ڌر کي ساٿ ڏيڻ ۽ ڳالهيون ڪرڻ لاءِ اپيلون ۽ ٽيپلون ڪري ڪري رهي آهي، بلڪل ساڳيءَ طرح نواز شريف پنهنجي حڪومت دوران انهن معاملن تي ان وقت جي مخالف ڌر سان سرچاءَ لاءِ پريشان هو. پر دنيا ڏٺو ته ٻن وڏين پارٽين جي ناعاقبت انديشين نه صرف سندن حڪومتن جو خاتمو آڻي ڇڏيو، پر ملڪ ۽ جمهوري ادارا ۽ پارليامينٽري نظام به محفوظ ۽ مضبوط نه ٿي سگهيو.

سپريم ڪورٽ جي چيف جسٽس جناب جسٽس سيد سجاد علي شاهه صدراتي ريفرنس جي سماعت ڪندي اها ئي ڳالهه چئي آهي ته، ”ملڪ جون ٻه وڏيون پارٽيون ائين ترميم تي سخت تنقيد ته ڪنديون رهيون آهن، پر ان جي خاتمي لاءِ هنن ڪڏهن به سنجيده ڪوشش نه ڪئي آهي“. جنهن ڪري ان چوڻ ۾ ڪا به هٻڪ محسوس نه ٿي ٿئي ته هو ان ترميم کي به پنهنجن سياسي مقصدن لاءِ استعمال ڪرڻ گهرن ٿيون. هن وقت مخالف ڌر ساڳي طرح ائين ترميم هيٺ موجوده حڪومت جي خاتمي جا مطالبا ڪري رهي آهي، جيئن هن کان اڳ پي پي مخالف ڌر ۾ هوندي ان ترميم کي نواز حڪومت جي خاتمي لاءِ ضروري سمجهيو هو.

جيڪڏهن سياسي پارٽيون ائين ترميم کي پنهنجن خاص سياسي مفادن هيٺ استعمال ڪنديون رهيون ۽ ان جي خاتمي لاءِ گڏيل ڪردار ادا نه ڪيو ته نه ملڪ اندر جمهوري ادارا مستحڪم ٿي سگهندا ۽ نه وري هتي ڪا مستحڪم حڪومت قائم ٿي سگهندي. هن صورتحال ۾ جيڪڏهن نواز شريف اقتدار ۾ اچي به وڃي ته به

ان ڳالهه جي ڪهڙي ضمانت آهي ته سندس حڪومت ڪي پنهنجو آئيني مدو پورو ڪرڻ ڏنو ويندو. يا سندس حڪومت خلاف ائين ترميم جي تلوار ڪي استعمال نه ڪيو ويندو. ان ڪري دانشمنديءَ جي اها ئي تقاضا آهي ته حڪومت □ مخالف ڌر پنهنجن ننڍن وڏن اختلافن ڪي پاسيرو رکي، ائين ترميم سميت آئين □ ڪيل مڙني عوام دشمن ترميمن جي خاتمي لاءِ گڏيل ڪردار ادا ڪن. ان سلسلي □ جيڪڏهن اقتداري ڌر ڪي ڪا قرباني به ڏيڻي پوي ته جمهوريت □ پارلياماني نظام جي وسيع تر مفاد □ ان کان نه ڪيٻايو وڃي. آخرڪار ڪنهن ڪي ته ان معاملي تي اڳڀرائي ڪرڻي پوندي. ڪجهه ڏي وٺ جي بنياد تي جمهوريت مٿان آيل خطرن ڪي ٽارڻو پوندو. جيڪڏهن ملڪ جي ٻنهي وڏين پارٽين هاڻي به پنهنجن ذاتي انائن □ اقتدار جي لالچ خاطر ڪو ڪردار ادا نه ڪيو، ته ملڪ جو عوام ڪين معاف نه ڪندو. هنن جا جمهوريت □ پارلياماني نظام جي مضبوطيءَ لاءِ سڀ واعدا □ دعوائون نه صرف نسورو ڪوڙ ثابت ٿيندئون، پر سندن عوام جي ترقيءَ □ خوشحاليءَ لاءِ ڏنل نعرا به دوکو □ فريب ثابت ٿيندا. سياستدانن جي ان ڪردار سان جمهوري ادارا مستحڪم ٿيڻ بدران ويتر ڪمزور □ ناڪاره بڻجي ويندا. جنهن سان ملڪ □ آمريت مڙهڻ جي خواهش رکندڙ مهم جو ماڻهن ڪي سگهه ملندي □ هو پنهنجن ناپاڪ ارادن ڪي پورو ڪرڻ □ ڪامياب ٿي ويندا. ان کان اڳ جو سازشي قوتون جمهوري ادارن تي وار ڪرڻ □ ڪامياب ٿي وڃن، آئين مان ائين ترميم جو خاتمو آندو وڃي. پارلياماني نظام ڪي وڌيڪ مضبوط □ مستحڪم ڪيو وڃي. جيئن اڳتي هلي چونڊيل حڪومتن ڪي نه صرف اطمينان سان پنهنجي منشور تي صحيح طرح عمل ڪرڻ جو موقعو مهيا ٿي سگهي پر هو

پنهنجو آئيني مدو به پورو ڪري سگهن. اها ئي ڳالهه ملڪ جي وسيع تر مفاد ۾ بهتر ثابت ٿيندي ۽ عوام جو سياستدانن مٿان اعتماد سگهارو ٿيندو.

۽۽۽

ڪالا باغ ڊيم ٺاهڻ جو اعلان ۽ ننڍن صوبن جا اعتراض

مسلم ليگ حڪومت جو وڏو مينڊيٽ هاٿي هٿوڙا ٻڌجي ننڍن صوبن ڪي چٽڻ ۽ چيڀاٽڻ لڳو آهي. ننڍن صوبن جي عوام منجهه مسلم ليگ جي حڪومت لاءِ جيڪي اميدون پيدا ٿيون هيون ته هيءَ حڪومت وڏي صوبي سان واسطو رکڻ ۽ اُن جي نمائندگي هجڻ جي صورت ۾ سنڌ، بلوچستان ۽ سرحد جي عوام سان انصاف ڪندي، اهي اميدون ڏينهون ڏينهن ڪافور ٿيندي رهيون آهن. هن ڪان اڳ ته ننڍن صوبن مان ڪنيتلي ۽ نالي ماتر اختيارن واري حڪمران قيادت آئي، ظاهري طور اهو ڏيک ڏنو ويندو هو ته ننڍن صوبن سان جيڪي ڪجهه ٿي رهيو آهي، ان ۾ پنجاب نه پر سنڌن ئي پنهنجي قيادت ملوث آهي. هن ڪان اڳ هميشه ٻين جي ڪلهن تي بندوق رکي محڪوم عوام کي نشانو بڻايو ويندو هو. پر هاڻي شايد حاڪمن کي ان ٽياڪڙيءَ جي به ضرورت محسوس نه ٿي آهي، ان ڪري هو سڌو سنئون پنهنجي سڄي طاقت، مڪاري، فريب ۽ اٽڪل بازين سان سامهون اچي چڪا آهن.

ننڍن صوبن خلاف جيڪي به فيصلا ڪيا پيا وڃن، ان کي ملڪي مفادن جو نالو ڏنو پيو وڃي ۽ عوام کي ملڪي استحڪام جا واسطا وڏا پيا وڃن. گذريل ڏينهن اڳ ان ئي مقصد هيٺ اسلام آباد ۾

هڪ قومي ڪانفرنس منعقد ڪئي وئي ۽ پاڻي جي وسيلن جي استعمال بابت قومي ڪانفرنس ۾ نه صرف سنڌ ۽ سرحد کي نقصان رسائيندڙ ۽ سندن تباهي جو ڪارڻ بڻجندڙ ڪالا باغ ڊيم لاءِ راهه هموار ڪئي وئي پر ملڪ جي انجنيئرن، ماهرن ۽ گهڻ گهرن جي هڪ نام نهاد ٽولي ملڪ ۾ هڪ وڏي ڊيم ٺاهڻ بابت هڪ ٺهراءَ به منظور ڪري ورتو. جنهن کي هاڻي صوبن وچ ۾ ان معاملي تي اتفاق راءِ قرار ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي. هي ڪانفرنس جنهن ماحول ۾ موقعي تي منعقد ڪئي وئي، ان حڪمرانن جي مڙني چالبازين کي پڌرو ڪري ڇڏيو آهي. هڪ ته هيءَ ڪانفرنس ڇئني صوبن جي سياستدانن، آبپاشي جي ماهرن ۽ سياسي پارٽين جي نمائندگي تي ٻڌل نه هئي، ٻيو ته هن ڪانفرنس ۾ سنڌ ۽ بلوچستان جي ماهرن طرفان شرڪت نه ڪئي وئي. جيتوڻيڪ خود پاڻي ۽ بجلي واري وزير راجا نادر پرويز موجب ٻنهي صوبن جي ماهرن کي دعوت ڏني وئي هئي، پر جنهن نموني هي سڄو ٽرڪسات رچايو ويو هو، ان ۾ سنڌ ۽ بلوچستان جي ماهرن کي يقين هو ته اتي نه ته سندن موقف ٻڌو ويندو ۽ نه ئي وري سندن کي ڪا اهميت ملندي، جنهن جي ڪري هنن ان نام نهاد ڪانفرنس جو بائيڪاٽ ڪرڻ ئي پنهنجي حق ۾ بهتر سمجهيو.

جڏهن هڪ حساس ۽ اهم مسئلي تي ٿيندڙ ميڙاڪي ۾ ٻن صوبن جي ڪا به نمائندگي نه هجي ۽ هنن اهڙي قسم جي ڪنهن ڪوشش جو ئي بائيڪاٽ ڪيو هجي ته پوءِ اتان منظور ٿيندڙ ٺهراءُ جي باقي ڪهڙي اهميت بچي ٿي. چاڪاڻ ته هن ڪانفرنس ۾ صرف ئي صرف پنجاب صوبي سان واسطو رکندڙ آبپاشي ماهرن، فني ماهرن، انجنيئرن، سياستدانن ۽ اهم ڪامورن شرڪت ڪئي. جيڪڏهن اسپيڪر الاهي بخش سومري

جهڙو ڪو اوپـرو مـاڻهو بـه موجـود هـو تـه اهـو بـه پنجــاب جي مفــادن جي رکــوالي طــور انتهــائي عاليشان رڪارڊ رکي ٿو. آخرڪـار مسـلم ليـگ جي حڪومت کي وڏو مينڊيٽ رکڻ باوجود اهڙي ڪنهن ترڪتــال ڪــرڻ جي ڪهــڙي ضــرورت پيش آئي. چاڪاڻ ته هو ته وڏي مينڊيٽ هجڻ سبب ملڪ جــو نالو ته ڇا پر ان جو وجود به تبديل ڪري سگهن ٿا.

ننـڍن صـوبن جي عـوام کي اجـا تـائين اهـا ڳالهــه ســمجهه ۾ نــه ٿي اچي ۽ پنجــاب جي نمائندگي ڪندڙن جو اهو موقـف پنهنجي عقـل ۽ فهم کان مٿـانهون ٿـو لڳي تـه ڪالابـاغ ڊيم بـابت صوبن وچ ۾ اتفاق راءِ پيـدا ڪيـو وينـدو. آخرڪـار هي عـوام کي بنـائڻ بي وقـوف بنـائڻ وارا حربـا ڪيسـتائين اسـتعمال ٿينـدا رهنـدا ۽ ڪـارگر بڻبـا، چاڪاڻ ته جڏهن، سنڌ ۽ سرحد جون اسـيمبليون به ٽي پـيرا اتفـاق راءِ سـان ٺهـراءُ منظـور ڪـري ڪالا باغ ڊيم کي رد ڪـري چڪيـون آهن. تـه پـوءِ اجـا ڪين ڪهـڙو انڪـار راءِ گهـرجي. ٻن صـوبائي اسـيمبلين طرفـان ڊيم خلاف ٺهـراءُ منظـور ٿيڻ ڪانپوءِ اجا ڪٿان اتفاق راءِ آندو وينــدو، جنهن جي بنياد تي ڪالا باغ ڊيم تعمـير ٿي سـگهندو. صـوبن جو اسيمبليون ئي اتـان جي عـوام جي نمائنـدگي ڪنــديون آهن. هــاڻي جــڏهن انهن جــو جــواب سامهون اچي چڪو آهي ته پوءِ ڪهڙي اتفـاق راءِ جي ڳالهه ڪئي پئي وڃي.

هن قومي ڪانفرنس ۾ پنجـاب جي نمائنـدن سنڌونديءَ تي ڊيم اڏڻ بابت جيڪي به وضاحتون ۽ حجتــون پيش ڪيــون آهن، ســي ڪنهن بــه طــرح حقيقتن ۽ انصـاف جي ويجهـو نظـر نـه ٿيـون اچن. هن ڊيم بابت سـنڌ ۽ سـرحد کي جيڪي خـاطريون ڪرائڻ جـون ڪوشـشـون ڪيـون ويـون آهن، اهي ماضي جي تجربن جي آڌار تي پنجـاب جي انتهـائي خوفناڪ شڪل سامهون آڻين ٿيون. جڏهن اجـا هي

ڊيم اڏاوت هيٺ ئي نـه آيـو آهي تـه ان ڪـان اڳ ئي گذريل اڌ صدي ڪان سنڌ ڪي پنهنجي گهربـل پـاڻيءَ ڪان سڪايو پيو وڃي. هن ڪان اڳ جيڪي به ڊيمون ۽ ڪئنال اڏيا ويا آهن، انهن جنهن نمـوني سـنڌ جي جياپي وارن ذريعن جي لتـاڙ ڪـئي آهي. تنهن مـان وڏي صــوبي جي بــاقي پــائرن ڏانهن ســاک ۾ پٽ پڌري ٿي پوي ٿي. جڏهن به سياري جي مند ۾ پاڻي جي کوٽ پيدا ٿيندي آهي، ان وقت ڊيمن مان اينـدڙ پاڻي سنڌ لاءِ حرام قرار ڏنـو وينـدو آهي. پنجـاب ۾ اڏيل ڪئنالن جا منهن کولي سنڌوءَ جـا سـنڌ ڏانهن ايندڙ وهڪـري جـا در بنـد ڪيـا ويـا آهن. جيڪـڏهن ڊيمن ۾ گــڏ ٿيــل پــاڻي واقعي چئــني صــوبن جي ضرورت لاءِ هوندو آهي ته پوءِ اها مهربـاني صـرف پنجاب تي ڪـرڻ قـومي يڪجهـتي جـو ڪهـڙو مثـال چئجي!

پاڪسـتان ۾ برابـري ۾ پائيچـاري ۾ هڪ ٻـئي جو احترام ڪـرڻ ۾ حقن جو خيال رکڻ واري تصـور هيٺ شامل ٿينـدڙ يـا هن ملڪ جي جـوڙجڪ ڪنـدڙ صوبن سان اڄ تائين جيڪــو رويـو اختيـار ڪيـو ويـو آهي، تنهن خود هڪ پيرو هن ملڪ جا بنياد لوڏي ان کي به ٽڪر ڪري ڇڏيو آهي. اڄ خـود هن ملڪ جـو وزيـراعظم پـاڻ اهـا ڳالهـه چـوي ٿـو تـه جيڪـڏهن قومي معاملا اتفاق راءِ سان نه اُڪلايا ويـا تـه ٻيهـر اوپر پاڪستان جهڙو سـانحو پيش اچي سـگهي ٿـو. جڏهن حڪمران سڀ ڪجهه سمجهن به ٿا تـه پـوءِ ڳالهين جا کـوٽ اڏڻ بـدران ان سلسـلي ۾ عملي قدم به کڻڻ گهـرجن. هڪ طـرف چيـو وڃي ٿـو تـه معاملا اتفـاق راءِ سـان طئـه ٿيڻ گهـرجن تـه مٿـان وري اهو به چيو وڃي ٿـو تــه ملڪ ۾ نين ڊيمن جي اڏاوت شروع ڪئي ويندي. چاڪاڻ ته ائين نه ڪـرڻ ڪفـر برابـر هونـدو. هـو هـر معـاملي کي عقلي ۽ علمي بنيادن تي طئه ڪـرڻ بدران اسـلام ۾ قـومي يڪجهتي کي آڏو آڻڻ ۾ دير ئي نه ٿا ڪـن. آخر ڪــار

اسـان کي بـه اهـو پـڌايو وڃي تـه خداونـد قـدوس کهـڙي طـرح ان ڳالهـه راضـي ٿينـدو، تـه هڪ صـوبي کي سرسـبز کـرڻ لاءِ ٻـئي کي بيابـان تبديل ڪيو وڃي. ان جي ماڻهن کي خدا جي نعمتن کان محروم ڪيو وڃي. ڇا اسـلام پاڪسـتان جـو مطلب صـرف اهـو آهي تـه پنجـاب جي مفـادن تي باقي صوبن کي قربان ڪيو وڃي. اسان سـمجهون ٿا ته شايد وزيـراعظم نـواز شـريف ملڪ جي پيهـر ٽٽڻ وارو دڙڪـو بـه سـنڌ واسـين کي ڏنـو آهي تـه جيڪـڏهن هنن پنجاب جي هـا سـان هـا نـه ملائي اتفاق راءِ پيدا نه ڪيو ته ٻيهر اوپر پاڪسـتان جهـڙو سـانحو پيش اچي سـگهي ٿـو. هن کـان اڳ بـه پاڪستان ٽوڙڻ جا ذميورا اهي ماڻهو ئي رهيـا آهن، جيڪي اڄ قـومي اتفـاق راءِ جـا پٽڪـا ٻـڌي ملڪي يڪجهـتي جـو دهـل وڄـائي رهيـا آهن. جيڪـڏهن واقعي هنن ماضي مان سبق حاصـل ڪيـو آهي تـه پوءِ ڪين مڙني قومي معـاملن تي ننـڍن صـوبن جي راءِ کي اهميت ڏيٺي پونـدي، معـاملن کي منجهـائڻ بدران ڪليل نموني پيش ڪرڻو پوندو. جيڪڏهن اڃـا بـه چـالاڪين چالبـازين سـان گـڏ ڌمڪـائڻ ڌاڍ ڌهڪاءُ جي بنياد تي هڪ طرف فيصـلا ڪيـا ويـا تـه پـوءِ شـايد هن ملڪ جي وزيـراعظم جـا انديشـا انومان حقيقتن تبـديل ٿي تـاريخ جـو حصـو بڻجي وڃن.

(چپيل، روزاني عوامي اواز ڪراچي، 11 فيبروري 1998ع)

ڪالاباغ ڊيم جي اڏاوت جا اعلان □ بي وس ٻٽايل قومن جو ڪيس

ڌرتيءَ جي هن گولي تي جتي دنيا جي پين خطن □ نفرتون □ تڪرار ختم ٿي رهيا آهن □ ڏينهون ڏينهن سرچاءُ □ پائپي سميت هڪ ٻئي جي حقن جو احترام ڪرڻ وارو لاڙو پختو ٿي رهيو آهي. اتي بدقسمتيءَ سان پاڪستان ان ڏس □ جيئن پوءِ تيئن زوال جو شڪار آهي. هر گذرندڙ گهڙي هن وفاقي ملڪ جي يونٽن وچ □ نفرتن □ تڪرارن جا نوان نوان باب کولي رهي آهي. وفاق □ صوبن وچ □ رنجشون □ وڏي صوبي جون ننڍن صوبن سان دشمنيون ان حد تائين پهچي چڪيون آهن، جتان تقريبن هاٽي واپسي ناممڪن نظر پئي اچي. ننڍن صوبن مٿان سندن مرضيءَ جي خلاف جيڪي فيصلا مڙهيا پيا وڃن، تن سان هن ملڪ جي يونٽن وچ □ رت جون لڪيرون چڪجي ويون آهن. جيڪي هر گذرندڙ گهڙيءَ سان وڌيڪ گهريون ٿي رهيون آهن.

تازو وڏي مينڊيٽ جي دعويدار مسلم ليگ حڪومت وزيراعظم نواز شريف جي صدارت هيٺ ٿيل اعليٰ سطحي گڏجاڻيءَ □ ڪالاباغ ڊيم ٺاهڻ جي منظوري ڏني ڇڏي آهي. وزيراعظم ان اجلاس ڪي خطاب ڪندي اها ڳالهه بنا ڪنهن جڇهڪ جي وڏي واڪي ڪئي آهي ته ”ڪالاباغ ڊيم ضرور ٺاهيو ويندو □ ان سان ڪوبه متاثر نه ٿيندو.“ هن پيري ماضيءَ وانگر صرف سڪٽو اعلان نه ڪيو ويو آهي، پر ايندڙ 5 سالن واري منصوبي □ ڪالاباغ ڊيم پراجيڪٽ ڪي به شامل ڪيو ويو آهي □ ان مقصد لاءِ ڏيڍ ڪرب رپيا رکڻ جو به اعلان ڪيو ويو آهي.

جنهن مان اها ڳالهه ثابت ٿئي ٿي ته وفاقي حڪومت ۽ پنجاب کي ان معاملي تي باقي ٻين صوبن جي رضامنديءَ جي ڪابه ضرورت نه آهي. ڊيم کي هر قسم جي مخالفت کي ڪچلي به ٺاهيو ويندو. سنڌونديءَ تي ڪالاباغ ڊيم واري منصوبي کي جنرل ضياءَ جي مارشل لا دوران سنجيدگيءَ سان اختيار ڪيو ويو هو. ان سلسلي ۾ چئني صوبن کي جڏهن اعتماد ۾ وٺڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان ان منصوبي کي خالص فني بنيادن تي رد ڪري ڇڏيو هو. سنڌ طرفان اهو موقف اختيار ڪيو ويو ته ڪالاباغ ڊيم ٺهڻ سان سنڌ پنهنجي نهري پاڻي واري حصي کان محروم ٿي ويندي، جنهن سان هتي نه صرف زرعي معيشيت مڪمل طور تباهه ٿي ويندي، پر ان سان ٻيلي جي تباهي اچڻ سبب ماحوليات جو به مسئلو جنم وٺندو، ٻيلن جي سڪي سڙي ناس ٿي وڃڻ سبب جهنگلي جيوت جو انت اچي ويندو. سنڌ سموري قدرتي سونهن ۽ حسن کان وانجهجي ويندي. سنڌ جي آبپاشيءَ وارن ماهرن موجب ڊيم ٺهڻ سان سنڌو درياهه ۾ پاڻي جي ايتري ته کوٽ پيدا ٿيندي جو ربيع جي فصلن جهڙوڪ ڪڻڪ، ڪمند، سرنهن، وغيره لاءِ گهربل پاڻي نه ملڻ سبب سنڌ ۾ ڏڪار جهڙي صورتحال پيدا ٿي ويندي. جنهن سان نه صرف سنڌ پر پاڪستان به پنهنجي زرعي معيشيت جي هڪ اهم حصي کان محروم ٿي ويندو. ڪاڌي خوراڪ ۾ خود ڪفيل هي ملڪ ڪڻڪ، تيل، گيهه ۽ ڪپڙي جهڙين بنيادي ضرورتن لاءِ به ٻين ملڪن جو محتاج ٿي ويندو. جڏهن ته سنڌو درياهه مان مناسب مقدار ۾ سمنڊ ۾ پاڻي نه ڇڏڻ سبب سمنڊ پنهنجون حدون اورانگهي مٿي چڙهي هزارين ايڪڙ زرعي زمين ۽ وسنديون پنهنجي لپيٽ ۾ آڻي ناس ڪري ڇڏيندو. جنهن سان سنڌ جا ٺٽو ۽ بدين ضلعا وڌي پئماني تي متاثر ٿيندا.

هـوئن بـه ڪالابـاغ ڊيم ڪـان اڳ جيڪي بـه سنڌو درياهه تي ڊيم اڏيا ويا آهن، يا ان مان ڪئنال کڏيا ويا آهن، تنهن لاءِ ڪنهن به قسم جون قانوني گهرجون پوريون نه ڪيـون ويـون آهن. سـنڌ پـاڻيءَ جي ورڇ جي حوالي سان جيڪي بـه اعـتراض ڪيـا آهن، انهن کي هميشه ملڪ جي سالميت، پـائپي ۽ پائيچاري جي نعرن ۾ ڏنـبڏي هيٺ دبـايو ويـو. اهـڙو آواز بلند ڪندڙن تي صوبائي تعصب پکـيڙڻ ۽ ملڪ دشـمني سـميت ٻيا ڪـرپ جوڳـا الـزام هنيـا ويـا. ماضيءَ ۾ پاڻي تي جيڪو ڏاڙو هنيو ويـو، ان جـا بـه عملي نتيجا انتهائي ڀيانڪ نڪتا. هـر سـال اونهـاري جي موسم ۾ سنڌ جي ٻئراجن، واهن ۽ شاخن مان واري اڏامڻ لڳنـدي آهي. سـاوا سـتابا کيت اجـڙي ويندا آهن، سنڌ جي حڪمرانن طرفان احتجـاج جي باوجود سنڌ ڏانهن ايندڙ پاڻي جـا در بنـد ڪيـا وينـدا آهن، جڏهن هن وقت اها صـورتحال آهي جـو سـنڌ پاڻي جي ڦڙي ڦڙي لاءِ پنجاب جي محتاج بڻيل آهي ته پـوءِ ڪالابـاغ ڊيم نهڻ سـان تـه ان جي مـوت ۽ حياتيءَ جا اختيار بـه پنجـاب يعـني مرڪـز جي هٿ وس ٿي ويندا.

ڪالاباغ ڊيم جي حوالي سان بلوچسـتان جـو بــه ســاڳيو ســنڌ وارو موقــف آهي، ڇاڪــاڻ تــه بلوچســتان جي نهــري پــاڻي جــو دارومــدار بــه سـنڌوندي تي آهي، جيڪـڏهن سـنڌوندي جي پـاڻي تي ڪوبـه ڏاڙو لڳي ٿـو تـه ان ڪـان بلوچسـتان بـه ســاڳيءَ طــرح متــاثر ٿينــدو، جهــڙي طــرح ســنڌ سوکهڙو جو شڪار ٿيندي. جڏهن ته سرحد صوبي جــو ڪيس بــه انتهــائي وزنــدار آهي، ڇاڪــاڻ تــه ڪالابـاغ ڊيم جي تعمـير سـان سـرحد صـوبي جي لکين ايڪڙ زمين سم ۽ ڪلر جو ڪـاج بڻجي پنهنجي زرخيزي وڃائي ويهندي. سرحد جا ڪيـترائي واهڻ، وسنديون ۽ شـهر سـم جي پـاڻي ۾ ٻـڏي وينـدا. ان ڪري سـنڌ، سـرحد ۽ بلوچسـتان طرفـان ڪالابـاغ

ڊيم جي اڏاوت جي مخالفت جا ڪي به سياسي سبب نه پر مڪمل فني □ اتان جي عوام جي جياپي سان لاڳاپيل آهن.

پنجاب، پاڪستان جي وجود ڪان وٺي اڄ تائين مختلف هيلن، بهانن □ زور زبردستيءَ سان ننڍن صوبن جي حق تلفي ڪندو آيو آهي. هر ان منصوبي ڪي قومي اثاثو قرار ڏنو ويندو آهي، جيڪو خود سندس مفادن جي حوالي سان ڪمائتو □ ڪارگر هوندو آهي. 50 سالن جي تاريخ اهڙين ڪيترين ئي ثابتين □ شاهدين سان پري پئي آهي، جو ڪيترائي اهڙا منصوبا سٺيا ويا □ انهي تي عمل ڪرايو ويو، جيڪي باقي صوبن جي حوالي سان اعتراض جوڳا هئا. هن وقت به ڪالاباغ ڊيم تي جيڪا ڳت ڏني پئي وڃي، ان پويان بجلي حاصل ڪرڻ کان وڌيڪ پنجاب جون لکين ايڪڙ زمينون آباد ڪرڻ وارو مفاد لڪل آهي، جڏهن ته ملڪ □ توانائي جو بحران ختم ڪرڻ لاءِ ٻيون به ڪيتريون ئي حڪمت عمليون □ ٽيڪنالاجيون موجود آهن. هيڏي وڏي تڪراري منصوبي کي شروع ڪرڻ بدران سنڌ مان نڪرندڙ ڪوئلي تي بجلي گهر قائم ڪري سگهجن ٿا. پر موجوده حڪومت جاٽي واٽي ان معاملي کي منجهائي □ بگاڙي رهي آهي. گذريل پ پ حڪومت □ ٿر مان هٿ آيل ڪوئلي تي بجلي گهر اڏڻ وارن عالمي معاهدن کي منسوخ ڪيو پيو وڃي. جيڪڏهن واقع ملڪ مان توانائي جو بحران ختم ڪرڻ جو ئي مقصد آهي ته پوءِ آخرڪار هرويرو ڪالاباغ ڊيم ناهڻ تي ڳت ڇو پئي ڏني وڃي. ايڏي وڏي ڊيم ناهڻ بدران ڪوئلي کان سواءِ سنڌو درياهه جي سنڌ مان گذرندڙ وهڪري تي به ننڍا ڊيم جوڙي توانائي جي بحران جو خاتمو آڻي سگهجي ٿو. ان مقصد خاطر سنڌ سان واسطو رکندڙ آبپاشيءَ جا ماهر حڪومت کي ڪيتريون ئي تجويزون ڏئي چڪا آهن.

ڪالاباغ ڊيم نه صرف صوبن وچ ۾ تڪراري مسئلو بڻجي چڪو آهي، پر خود ان لاءِ امداد ڏيندڙ اداري عالمي بئنڪ به ان کي رد ڪري ڇڏيو آهي. عالمي بئنڪ جي ماهرن موجب ان معاملي تي تڪرار پيدا ٿيڻ سبب گذريل ٽن سالن دوران پاڪستان حڪومت ۽ عالمي بئنڪ وچ ۾ ڊيم واري مامري تي ڪوبه رابطو نه ٿيو آهي. عالمي ماهرن موجب ڪالاباغ ڊيم جي حوالي سان ماحوليات ۽ ڀيهر بحاليءَ وارا مسئلا ايترا ته پيچيده ٿي چڪا آهن، جو ڪالاباغ ڊيم ۾ هٿ وجهڻ کان اڳ انهن مسئلن کي تفصيلي نموني ۽ سنجيدگيءَ سان حل ڪرڻو پوندو. ماهرن موجب جيڪڏهن پاڪستان حڪومت اها ڊيم تعمير ڪرڻ به چاهي پوءِ به ان سان لاڳاپيل ماحولياتي ۽ ڀيهر بحالي وارن مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ به يا ٽي سال لڳي سگهن ٿا. عالمي بئنڪ جي ماهرن موجب هاڻي اهو منصوبو مالي لحاظ کان ايڏو ته مهانگو ٿي چڪو آهي جو ان لاءِ رقمن جو بندوبست ڪرڻ پاڪستان جهڙي ڪنگال ملڪ لاءِ ناممڪن آهي.

مسلم ليگ حڪومت ڪالاباغ ڊيم جي اڏاوت لاءِ ايندڙ 5 سالن واري منصوبي ۾ صرف 150، ارب رپيا رکيا آهن، جڏهن ته ماهرن موجب ان تي موجوده دور ۾ 3 ڪرب 60 ارب رپيا لاڳت ايندي، جيڪڏهن اهڙي وڏي منصوبي ۾ هٿ وڌو ويو ته پاڪستان ۾ تعمير ۽ ترقي سميت ٻيا ضروري منصوبا ۽ ڪم ڪار مڪمل طور بيهجي ويندا. جنهن ڪري ڪالاباغ ڊيم نه صرف صوبن جي تڪرار سبب پر خود مالي لحاظ کان به ناقابل عمل منصوبو بڻجي چڪو آهي. ڪالاباغ ڊيم جي اڏاوت ڪو هڪ يا ٻن سالن جو ڪيل ناهي، پر ان منصوبي کي مڪمل ڪرڻ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ 15 سالن جو وقت کپي. ان هيڏي وڏي عرصي دوران پاڪستان پنهنجي توانائيءَ جون ضرورتون ڪيئن

پوريون ڪندو. اهو به هڪ وڏو سوال آهي. جـڏهن ته ان منصوبي کي ڪالعدم قرار ڏئي جيڪڏهن ٻيا متبادل اختيار ڪيا وڃن ته ان سان نه صرف مالي مشڪلاتن تي ضابطو آڻي سگهجي ٿـو، پـر ٿـوري مدي اندر توانائيءَ جي وڌندڙ بحران کي بـه ڪنهن حد تائين حل ڪري سگهجي ٿو.

جـڏهن ڪالاباغ ڊيم جي منصـوبي کي امـداد ڏيندڙ عالمي ادارا به رد ڪـري چڪـا آهن ۽ ان کي پاڪستان لاءِ فائديمند قرار نـه ٿـا ڏين، ٻـئي طـرف سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جون صوبائي اسـيمبليون هڪ ڪـــان وڌيڪ ڀـــيرا ان جي مخـــالفت ۾ ٺهـــراءَ منظور ڪري چڪيون آهن، پوءِ بـه اهـڙي تڪـراري رٿـــا تي زور ڏيڻ ۽ ان لاءِ زبردســـتي هڪ طرفـــا فيصــلا ڪـــرڻ ڪٿــان جي دانشــمندي قــرار ڏئي سـگهجي ٿي. جيڪي ڌريـون ۽ ٽـولا ملڪ جي خـير خواهيءَ ۽ مالڪيءَ جا دعويدار آهن، انهن اڄ تـائين ملڪ جي ڀلائي، تعمـير ۽ تـرقي جي حـوالي سـان جيڪي بـــه ڪارنامـــا ســـرانجام ڏنـــا آهن، تن هن بدقسمت ملڪ کي هميشـه هـاڃو ئي رسـايو آهي. اهي ئي ماڻهو ٻيهر ملڪي ايڪي ۽ اتحـاد جي نـالي تي ڪالاباغ ڊيم جـو ڇٽڪـو ڇـٽي رهيـا آهن، جن جي ڪرتوتن سـبب 1971ع ۾ اسـان کـان بنگـالي ڀـائر جدا ٿي ويا هئـا يـا کين زور زبردسـتيءَ سـان ڇـني الڳ ڪيـو ويـو هـو. هن وقت جـڏهن ملڪ ۾ گـڏيل صـلاح ۽ راءِ سـان ڀائيچـاري وارو مـاحول ۽ فيصـلا ڪرڻ جي ضرورت آهي ۽ ماضيءَ جي غلطين جـــو ازالـو ڪـرڻ لاءِ مـاحول تيـار ڪرڻـو آهي. ان وقت هٺ وٺي ڪمـزور قـومن ۽ قـوميتن کي هن تـاڃي پيٽي کان بيزار ۽ بتال ڪرڻ جون سازشون سٽيون پيـــون وڃن. حڪمـــرانن جي اهـــڙن هڪ طـــرفن فيصلن سان جيڪڏهن سياڻي خدا نه ڪري هن 50 سال پراڻي جوڙجڪ کي ڪو هاڃو رسيو تـه ان جـا ذميدار به اهي ماڻهو هوندا، جيڪي ملڪي سالميت

۾ استحڪام جي نالي تي نفرتن جـو ٻج ڇـٽي رهيـا آهن. قـومن وچ ۾ دشـمنيون پيـدا ڪـري ڪين هڪ ٻئي ڪان ڌڪي ڌار ڪرڻ جا سامان پيدا ڪري رهيـا آهن. هاڻي بـه وقت نـه ويـو آهي تـه موجـوده وڏي مينڊيٽ جي دعويـدار حڪـومت پنهنجي سـگهه ڪي استعمال ڪندي صوبن وچ ۾ پائيچاري وارو مـاحول پيدا ڪرڻ لاءِ حقيقي بنيادن تي فيصلا ڪري. اهـڙن مــڙني قــوتن جي حوصــلي شــڪني ڪــئي وڃي، جيڪي ملڪ جي ٻلائي جي نعري هيٺ ان جـا بنيـاد کوٽي رهيا آهن.

(ڇپيل روزانو سچ ڪراچي، 1 جون 1998ع)

٭٭٭

ڪراچي - حيدرآباد موٽروي ۾ سنڌ حڪومت جو تازو مؤقف

سنڌ سان وفاق جون مهربـانيون هـاڻي سـپ

ليکا لتاڙي چڪيون آهن. گذريل 52 سالن اندر هن ديس جي ماڻهن سان ملڪ جي تحفـظ ۽ سـالميت سميت ٻين خوبصورت نعـرن ۽ نظـرين جي بهـاني سان جيڪي هاڃا ڪيا ويا آهن، تن جـو نـتيجو اهـو نڪتـو آهي، جـو ورهـاڱي کـان اڳ واري خوشـحال سنڌ هاڻي بئنڪن جي قرضـي ٻڌجي چڪي آهي. ان جـا مـاڻهو روزگـار جي اڻ هونـد، بـک، بيمـاريءَ ۽ بـدحاليءَ سـبب اجتمـاعي خودڪشـيءَ ڏانهن وڌي رهيـا آهن. پاڪسـتان ٺهڻ کـان اڳ تـه سـنڌ ايـتري آسودي هوندي هئي، جو هتان جا ماڻهو ڪير، مکڻ ۽ لسي وڪرو ڪرڻ ڪبيرو گناهـه سـمجهندا هئـا، پـر هاڻ انهن ئي سڪين ستابن ماڻهن جي مالي وسيلن تي قبضو ڪري ڪين ان منزل تي رسـايو ويـو آهي، جو اڄ هن قوم جا ٻچا ٻيو ته ٺهيو پر ٻسن ۽ گـاڏين ۾ پـيرين اگهـاڙا ٿي پـاڻي وڪـرو ڪـرڻ تي مجبـور آهن. مضبوط مرڪـز جي نـالي تي يـا ملڪي دفـاع جي آڙ ۾ اسـان جـون خوبصـورت زمينـون، واپـار، معدني وسيلا، پاڻي، روزگار جا ذريعـا سـڀ ٻـاهران آيل ماڻهن حوالي ڪري سنڌ جي معاشي ناڪابندي ڪـئي وئي آهي. هي سلسـلو 1947ع کـان جـيئن جاري ٿيو آهي، سو بند ٿيڻ جو نالو ئي نـه ٿـو وٺي. جيڪڏهن ان تي ڪو احتجاج ٿئي ٿو يا آواز بلند ٿـئي ٿو ته ان لاءِ هڪيا تڪيا قاعـدا قـانون ٺهيـا پيـا آهن. ٺڪي جهـڙا ايڪٽ پـاس ڪـري، آئينن ۾ ترميمـون ڪري سنڌ جي مال تي قبضي جي هٻچ کي قـانوني جواز مهيا ڪيا پيا وڃن.

اڄ جڏهن سنڌ جا ماڻهو، مـڙني ناانصـافين ۽ واعـدي خلافين خلاف متحـد ٿي رهيـا آهن تـه انهن جو گهيراءُ تنگ ڪرڻ لاءِ نت نوان پراجيڪٽ شروع ڪرڻ جون ڳالهيون ڪيون پيون وڃن. ظاهري طور سنڌ جي خـيرخواهي ۽ سـڃاڻپ جـا اعلان ۽ اقـرار ڪري اهڙيون ته سازشون ۽ مڪاريون ڪيون پيون وڃن، جن سـان هتـان جي مـاڻهن جي پنهنجن

وسـيلن دولت تـان مـالڪي واري دعـويٰ دقُ ٿي وجي. تازو وفـاقي حڪـومت 21 جـون 1999ع تي فوجي فائونڊيشن سـان ڪـراچي – حيـدرآباد سـپر هـاءِ وي کي مـوٽر وي تبـديل ڪـرڻ جـو معاهـدو ڪيـو آهي. ان معاهـدي ڪـان اڳ وزيـر اعظم نـواز شــريف ڪــراچي هڪ تقــريب دوران ســنڌ جي عوام کي خوشخبري ٻڌائيندي اهو اعلان ڪيو هو ته پنجاب وانگر سنڌ به موٽر وي ٺاهيو وينـدو. جنهن بعـد سـنڌ حڪـومت جي رضـامندي حاصـل ڪـرڻ بدران مرڪز نه صرف موٽر وي ٺاهڻ جـو باضـابطا اعلان ڪري ڇڏيو، پر 8 ارب روپين جي ان رٿا جـــو ٺيڪو به فوجي فائونڊيشن حوالي ڪيو ويو. ڇا سنڌ کي اهڙي ڪنهن رٿا جي ضرورت هئي يـا ان قسـم جو ڪو مطالبو ڪيـو ويـو هـو؟ انهن مـڙني سـوالن کي پاسيرو رکي نه صرف هڪ طرفو فيصـلو ڪيـو ويو پر سنڌ حڪـومت کي هڪ حڪم ذريعي اهـا بـه هدايت ڪئي وئي ته هـو 21 سـپٽمبر 1999ع کـان سپرهاءِ وي تان اوڳاڙي ٿيندڙ ٽول ٽيڪس جـا سـڀ حق واسطا فوجي فائونڊيشن حوالي ڪـري ڇـڏي. وفاق جي ارهه زورائي تـه ڏسـو تـه هنن سـنڌ جي هڪ عاليشان روڊ تي قبضو ڪرڻ ان مـان ٿينـدڙ آمـدني کي ڦٻـائڻ لاءِ سـنڌ حڪـومت سـان صـرف وات ٽڪاٽي به نه ڪئي. ائين محسوس ڪرايـو ويـو ڄڻ ته سـنڌ هن ملڪي وفـاق جـو ڪـو خودمختيـار يونٽ نه پر ڪا فتح ڪيل ڪــالوني هجي. جنهن جي مرضيءَ منشا جي ڪابـه حيـثيت نـه هجي. وزيـر اعظم نــواز شــريف جي حڪــومت پنهنجي ڳــري مينـڊيٽ جي نشـي سـڀ وفـاقي قـدر، آئيـني قانوني گهرجون لتاڙڻ ذري برابر جي بـه پرواهـه نه ڪئي.

تـازو 25 آگسـت 1999ع تي جـڏهن روزاني سـڄ طرفــان ڪــراچي - حيــدرآباد مــوٽروي جي موضـوع تي سـيمينار ڪرايـو ويـو تـه ان شـريڪ

ٽيندڙ مڙني سياستدانن، فني ماهرن، ٽرانسپورٽرن ۽ ٻين باشعور ماڻهن نه صرف ان رٿا کي رد ڪيو هو، پر ان سان سنڌ کي پهچندڙ نقصانن کان به سڄي ملڪ جي عوام ۽ حڪمرانن کي آگاهه ڪيو ويو. سنڌ جا ماهر ان راءِ جا آهن ته ڪراچي - حيدرآباد سپرهاءِ وي سنڌ جي ملڪيت آهي. چاڪاڻ ته هن روڊ تي وفاق جيڪا لاڳت ڪئي هئي. اها ون يونٽ جي ٽٽڻ بعد سنڌ جي کاتي ۾ وڌي وئي هئي ۽ سپر هاءِ وي کي سنڌ جي ملڪيت قرار ڏنو ويو هو. ان ڪري وفاق طرفان هاڻي هن روڊ تي مالڪي جا اختيار جتائڻ جو ڪوبه آئيني ۽ قانوني جواز ناهي. وفاق جو هي فيصلو اصل ۾ سنڌ سان ڪا سڄٽائپ نه پر ان کي هر مهيني ٽيندڙ 9 ڪروڙ روپين جي آمدنيءَ کان محروم ڪرڻ جي سازش آهي. وفاق، سنڌ کان ٻيا ته سپ وسيلا ڦري ورتا آهن، پر هاڻي روڊ جي ٽيندڙ آمدني کان به محروم ڪرڻ گهري ٿو. جيڪڏهن خالص فني بنيادن تي به ڏسجي ته سنڌ کي موٽروي جي ڪابه ضرورت ناهي. سپر هاءِ وي جي ڇئن لائينن واري روڊ ۾ اج به ايتري گنجائش آهي، جو اهو ايندڙ ڀن ڏهاڪن تائين ٽريفڪ جون ضرورتون پوريون ڪري سگهي ٿو. هن وقت مالي وسيلن جي اڻ هوند سبب سنڌ جا سپ رستا ۽ روڊ تباهه ٿي چڪا آهن. انهن جي مرمت لاءِ حڪومت وٽ هڪ ٽڪو به موجود ڪونهي. ان تباهه ٿيل رستن جي مرمت نه ٿيڻ سبب سنڌ جي هاءِ ويز تي موٽمار حادثن ۾ هر روز 22 ماڻهو اجل جو شڪار ٿين ٿا. سنڌ ۾ نيشنل هاءِ وي ڪيٽرن ئي هنڌن تان ويهجي چڪو آهي. جنهن ڪري ٽريفڪ ڪلاڪن جا ڪلاڪ بلاڪ ٿيو وڃي. حڪمران ملڪ جي هن وڏي رستي جي مرمت ڪرائڻ بدران موٽروي تي زور ڏئي رهيا آهن. جيڪڏهن حڪمرانن کي سنڌ سان ايتري ئي همدردي آهي ته ان کي موٽروي ڏيڻ

بدران فارم کان مارڪيٽ تائين 4 هزار ڪلوميٽر لنڪ روڊ ٺهرائي ڏنا وڃن. جنهن سان نه صرف سنڌ ۾ مواصلات جو سسٽم بهتر ٿي ويندو، پر ڳوٺن جي ترقي ٿيندي ۽ زراعت جي سيڪٽر ۾ هڪ وڏو انقلاب اچي ويندو.

اصل ۾ موٽروي، سنڌ جي ترقيءَ ۽ تعمير جي رٿا نه پر هتان جي زمين تي قبضي جي هٻج آهي. فوجي فائونڊيشن کي سپرهاءِ وي جي چئن لائينن واري روڊ کي 6 لائينن ۾ تبديل ڪرڻ کان اڳ ئي ٽول ٽيڪس جي اوڳاڙي جا حق ڏيڻ سڄي ڳالهه کي وائڪو ڪري ڇڏي ٿو. فوجي فائونڊيشن کي اهو ٺيڪو ملڻ سان ٽول ٽيڪس جي اڳهن ۾ 15 سيڪڙو اضافو ڪيو ويندو. جنهن سان ٽرانسپورٽ جي ڪراين ۾ واڌ ايندي. ان سان گڏ سنڌ ساليانو ڏيڍ ارب روپين جي آمدني کان محروم ٿي ويندي. جڏهن ته فوجي فائونڊيشن روڊ تي هڪ روپيو به لاڳت ڪرڻ کان اڳ ئي روزانو لکين روپيا آمدني حاصل ڪرڻ لڳندي. آخر اهو ڪهڙو منطق آهي جو هڪ خانگي ڪمپني کي سنڌ جا زميني ۽ آمدني وارا وسيلا انعام ۾ ڏنا پيا وڃن. نه صرف سنڌ جي روڊ تي قبضو ڪري ان کي پنجاب جي نمائندگي ڪندڙ هڪ ڪمپنيءَ کي مقاطعي تي ڏنو پيو وڃي، پر ان سان سپر هاءِ وي جي ٻنهي پاسن کان صنعتي ايريائون ۽ ٻيون رهائشي ڪالونيون جوڙي پنجاب جي ماڻهن کي آباد ڪرڻ جي به خوفناڪ رٿا تيار ڪئي وئي آهي. جنهن سان سنڌي ماڻهو نه فقط اقليت ۾ اچي ويندا پر هو پنهنجي گادي ۽ بندر گاهه واري شهر تان مالڪي جا اختيار وڃائي ويهندا.

سنڌ حڪومت، ”سچ“ سيمينار بعد موٽروي رٿا عام بحث جو موضوع بڻجڻ سبب ان تي ڪيترائي ڀيرا پنهنجو مؤقف تبديل ڪيو آهي. ڪجهه وقت اڳ ان رٿا بابت اعتراض جو اعلان ڪيو ويو،

پر جڏهن تازو وزير اعظم نواز شريف، سنڌ جي صلاحڪار سيد غوث علي شاهه جي مقرري بعد ڪراچي پهتو هو ته سنڌ حڪومت طرفان ان رٿا تي ڪنهن به قسم جو اعتراض نه هجڻ جو اعتراف ڪيو ويو. اهو بيان هيٺين سطح تي ڪامورن جو ڪارنامو هيو يا ان ۽ سنڌ جي والي وارثن جي رضامندي شامل هئي. ان بابت صرف ملائڪ ئي ڄاڻي سگهن ٿا. تازو هڪ نالي وارو انگريزي اخبار پنهنجي هڪ خاص رپورٽ ۾ اهو انڪشاف ڪيو آهي ته سنڌ حڪومت سپر هاءِ وي وفاق حوالي ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو آهي. وفاق طرفان 21 سيپٽمبر تي سپر هاءَوي جي مالڪي وارا حق فوجي فائونڊيشن حوالي ڪرڻ واري حڪم نامي جي جواب ۾ سنڌ، وفاقي حڪومت کي پنهنجن اعتراضن کان آگاهه ڪيو آهي. جنهن ۾ چيو ويو آهي ته ان سان سنڌ پنهنجي ريگيولر آمدنيءَ کان محروم ٿي ويندي. ان ڪري وفاق جيڪي فنڊ موٽروي ناهڻ لاءِ ڏيڻ لاءِ تيار آهي. سو موٽروي ناهڻ بدران هتان جي تباهه ٿيل روڊن جي مرمت لاءِ ڏنو وڃي. سنڌ حڪومت، وفاق جي ان جي رويي تي به اعتراض ڪيو آهي ته موٽروي ناهڻ واري منصوبي ۾ ان بابت فوجي فائونڊيشن سان معاهدي متعلق صوبائي حڪومت سان ڪوبه مشورو نه ڪيو ويو. جيڪڏهن واقع سنڌ سرڪار ان رٿا کي رد ڪيو آهي ته حڪومت جي ان فيصلي کي سنڌ جو عوام ضرور ساراهه ۽ قدر جي نگاهه سان ڏسندو. ڇاڪاڻ ته هتان جي وسيلن ۽ آمدنيءَ جي ذريعن جو تحفظ ڪرڻ سنڌ حڪومت جي آئيني، قانوني ۽ اخلاقي ذميواري آهي. ان ذميواري جي ادائگي ۾ هتان جو عوام حڪومت سان گڏ هٿ ونڊائڻ لاءِ تيار آهي.

وفاق ۾ خاص ڪري پنجاب اڄ تائين ننڍن صوبن سان جيڪو رويو اختيار ڪيو آهي، تنهن ملڪ

منجهه نه صرف بيچيني کي جنم ڏنو آهي. پر ان سان خود ملڪ جي بنيادن کي هاچو رسيو آهي. اڄ هي جيڪي مرڪز مخالف جذبا پيدا ٿيا آهن، سي ڪنهن لباڙي سياستدان جو ڪرشمو ناهي، پر اصل ۾ انهن جا مادي بنياد موجود آهن. ان ڪري ملڪ سان محبت، وفاداريءَ ۾ سچاٽائپ جي اهائي تقاضا هوندي ته ننڍن صوبن ۾ خاص ڪري سنڌ سان اڻ برابري وارو سلوڪ بند ٿيڻ کپي. اهڙن مڙني فيصلن کي رد ڪيو وڃي، جنهن سان ملڪي سالميت تي چنبا پون. اڄ جڏهن ملڪ جي مڙني اهم شعبن جو واڳون پنجاب جي قيادت حوالي آهن ته هنن کي گذريل 52 سالن اندر ننڍن صوبن سان ٿيل بي واجبين جو تدارڪ ڪرڻ لاءِ ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن هاڻي به ساڳيو هوڏ ۾ قبضي واري هيچ جاري رهي ته پوءِ ماضيءَ جهڙا ڪيترائي سانحا جنم وٺي سگهن ٿا.

(چپيل روانو سچ ڪراچي، 10 سيپٽمبر 1999ع)

□□□

آمريڪا – ريڊ انڊينز ۾ سنڌي

ڪڏهن ڪڏهن ڪي خبرون يا اعلان باقي جڳ جهان لاءِ ننڍڙا هوندي به ڏاڍا چرڪائيندڙ ۽ مانائتا هوندا آهن. ڪن قومن جا ڪي تاريخي قدم ۾ فيصلا پنهنجن عظمتن سبب وڏ ماڻهپي لاءِ مقرر ٿيل مڙني ماپن ۾ پئمانن ۾ به سمائجي نه سگهندا آهن. اهڙو ئي هڪ فيصلو 20 صدي جي پڇاڙي واري سال جي شروعات ۾ آمريڪا بهادر ڪري

واقع انهن ملڪن ۽ قومن لاءِ جرئتمنداڻو ۽ انصاف پريو مثال قائم ڪيو آهي، جن پنهنجي ترقي ۽ تعمير جو بنياد ٻئي ٻين مظلوم قومن، ستايل ۽ محروم ڪيل ماڻهن جي رت ۽ پگهر تي وڌو آهي. آمريڪا سرڪار، نئين سال جي موقعي تي، آمريڪا کنڊ جي اصل رهواسين ريڊ انڊينز جي زمين تي پهرين عالمي جنگ جي موقعي تي ڪيل قبضو ختم ڪرڻ جو اعلان ڪيو آهي. جنهن موجب ريڊ انڊينز کي 32 هزار هيڪٽر زمين واپس ڪئي ويندي. هلندڙ صديءَ دوران ڪنهن ملڪ طرفان ڪنهن ٻي قوم جي ايڏي وڏي ايراضي رضاڪارانه نموني واپس ڪرڻ جو هي وڏو فيصلو هوندو. جيڪڏهن آمريڪا جيڪا سڄي دنيا جي لٺ سرداري جي دعويدار آهي. ريڊ انڊينز کي اها زمين واپس نه به ڪري ها ته ڪو به ڪانئس پڇا ڳاڇا ڪرڻ وارو ڪين هيو، نه وري ويچارن ريڊ انڊينز کي ايڏي طاقت ۽ قوت هئي، جو هو پنهنجي اباڻي ملڪيت تان قبضو ختم ڪرائي سگهن ٿا.

آمريڪا بهادر جو اهو اعلان سنڌ واسين لاءِ ته واقعي حيرت جوڳو آهي پر شايد انهن قوتن لاءِ به شرمساري جو سبب بڻجي سگهي، جيڪي گذريل اڌ صديءَ کان ملڪ جي وحدت، سالميت، اتحاد ۽ ڌاڙ جي بنياد تي سنڌ جي سرسبز کيتن تي قابض آهن. هن ڌرتيءَ جي ڪک مان ان اپائي پيٽ جو دوزخ ڀريندڙ ان جا فرزند ته ٿيو، پر صرف دوست به نه ٿي سگهيا آهن. 1947ع جي ورهاڱي کان ۽ موجوده وفاق ۾ شموليت کان پوءِ هڪ وڏي منصوبابنديءَ هيٺ سنڌ جي ڌرتيءَ تي والار شروع ٿي. بئراجن جون زمينون پنجاب کان آيل ماڻهن کي کوڙين جي اگهن تي ڏئي هتان جي اصل رهواسين کي آبپاشي جي نئين نظام جي نعمتن کان محروم ڪيو ويو، بعد ۾ منگلا ڊيم، تربيلا ڊيم، چشمه لنڪ ڪئنال جي متاثرن جا ڪٽڪ چاڙهي سنڌ ڌرتي،

سـنڌ واسـين جي پـيرن هيٺـان سـرڪائڻ جوعمـل جاري رهيو، جنهن کي اڄ سوڌو ڪٽي به ڪو تـاڪو لڳندو نظر نه ٿو اچي. فـوجين، رانـديگرن، سـميت لاهـور سـيالڪوٽ جي پهلـوانن کي تـه چـڏيو پـر قبضـي جي هيچ عـرب شـيخن کي بـه هتـان جي زمين سان نوازڻ کان وسـان کين گهٽـايو ويـو. اڄ جيڪـڏهن ڪاٿو لڳـايو وڃي تـه سـنڌ جي اپٽ واري پلوڙ ٻئراجي زمين جو 60 کـان 70 سـيڪڙو اوپـرن ماڻهن خاص ڪـري پنجـاب جي والار پسـند قـوتن جي قبضي هيٺ اچي چڪـو آهي.

اسان جي پياري پاڪستان اسان جـا آقـا حاڪم ”لوڪ وڃي لهوارو، تـون اوچـع وهـه اوپـار“ واري چوڻي تي سئو سيڪڙو عمل ڪـري رهيـا آهن. هڪ طرف هانگ ڪانگ مڪائو صدين کانپوءِ چين کي واپس ٿي چڪـا آهن، اسـرائيل پنهنجي نسـلي اڳـرائي هـوڏ تـان لهي فلسـطينين کي پنهنجي ڌرتي واپس پيـو ڪـري، شـام جي گـولان وارين ٽڪرين تان قبضـو ختم ڪـرڻ جـا سـانباها ڪيـا پيـا وڃن. ٻئي طرف اسان جا يـار سـڄي دنيـا کي پـٺي ڏئي پنهنجي والار کي نه صرف جـائز قـرار پيـا ڏين پر ان کي جاري رکڻ لاءِ نـوان منصـوبا ٽکسـاٿ گهڙيا پيـا وڃن. ان سـڄي ذهـنيت جي بـاوجود هنن جي ذهن ضـــمير اهـــا اڻ تڻ ضـــرور موجـــود هوندي تـه صـدين جـا قبضـا بـه ڪنهن جي مـالڪي واري آفـاقي حـق کي ريـتي نـه ٿـا سـگهن. اڄ نـه سڀاڻي والاريل زمينون، ماڳ مڪان ضرور واپس ڪرڻا پونـدا. چاڪـاڻ تـه قـومن جـا تـاريخي حـق واسطا ڪجهه سالن صدين جي قبضي سان غـير محفـوظ ڪـري نـه ٿـا سـگهجن. اڳي پـوءِ مـالڪي صرف انهن مالڪن جي هلنـدي، جن کي اهـا نعمت قدرت عطا ڪئي آهي.

اسـان جي حـاڪمن آقـائن جي وات مـان ڪڏهن ڪڏهن سچ اوڳاڇجي به پوندو آهي. هـو نـه

چاهيندي به اهو اعتراف ڪري وجهندا آهن ته هنن ملڪ جي مظلوم قومن سان انصاف پريو سلوڪ نه ڪيو آهي، پر پوءِ به هو ڏوهن جو اعتراف ڪرڻ باوجود به انهن جو ازالو ڪرڻ ڪان ڪوتاهيون ڪندا آهن. اڳوڻي وزيراعظم نواز شريف جي دور ۾ به ملڪ جي سربراه سميت سندس ڪابينا جي اهم ماڻهن ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو هو ته پاڪستان جي موجوده ڍانچي ۾ مظلوم قومن سان زيادتيون ٿيون آهن، جنهن سبب اسان ڪان اڳوڻو اوڀر پاڪستان الڳ ٿي ويو. خود موجوده فوجي سربراهه جنرل پرويز مشرف پنهنجي شروعاتي ڏينهن ۾ قوم کي جيڪا ايجنڊا ڏني هئي، ان جو مکيه نقطو اهو به هيو ته صوبن کي پنهنجا اختيار ڏنا ويندا، ساڻن جيڪي زيادتيون ٿيون آهن، تن جو ازالو ڪيو ويندو. پر اڄ جڏهن انهن اعلانن ۾ اقرارن کي 100 ڏينهن به مس گذريا آهن ته اهي اڻ محسوس ٿيندڙ دز هيئان دبجي غائب ٿي ويا آهن. صوبن کي اختيار ڏيڻ وارا ايجنڊا گڏهه جي مٿي تان سڱن وانگر غائب ٿي وئي آهي. آخر اهي ڪهڙيون قوتون آهن، جيڪي حاڪمن کي پنهنجن ئي لفظن جي حرمت کي پئمال ڪرڻ تي مجبور ڪري وجهن ٿيون.

دنيا آمريڪا جي ڪردار کي ڪيڏو به خراب نظرن سان ڇو نه ڏسندي هجي. ان جي مختلف ملڪن خلاف ڪيل ڪارروايـن کي ڪيترو به ڪراهت جوڳو ڇو نه سمجهيو وڃي. پر هو اڄ به دنيا مٿان ان ڪري راڄ پئي ڪري، جو هن پنهنجي ملڪ جي عوام کي آزاديون گهٽ وڌ ئي سهي پر مهيا ڪري ضرور ڏنيون آهن. جنهن جو پاڪستان جهڙو ملڪ تصور به نه ٿو ڪري سگهي. جيڪو ملڪ ۽ ان جا حاڪم پنهنجن ئي ماڻهن کي بنيادي حق، انساني آزاديون ۽ قومي برابري مهيا ڪري نه ٿا سگهن. سي ڪهڙي منهن سان ٻين قومن مٿان

ٽيندڙ ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ خلاف آواز بلند ڪري سگهن ٿـا، ان سلسلي ۾ عالمي حمايت ۽ امداد حاصل ڪـري سگهن ٿا. ان ڪري چڱـاين جي شـروعات هميشـه گهر کان ڪرڻ گهـرجي. جـيئن آمريڪـا ريـڊ انـڊينز جي زمين تـان قبضـو ختم ڪـرڻ جـو اعلان ڪـري ڪئي آهي.

(چيپل، روزانه سچ ڪراچي، 22 جنوري 2000ع)

بنياد پرستيءَ ڏانهن وڌندڙ سنڌ

سـنڌ ڪي گـذريل ڀن ڏهـاڪن کـان ڪينسـر جهڙو هڪ خطرناڪ مرض اندران ئي اندران کـائي کوکلو ڪـري رهيو آهي. هتان جا سـڀ سـاجهه ونـد ماڻهو ۽ انهن جـون تنظيمـون ان مـرض جي مـڙني خوفناڪين کان چڱي نمـوني واقـف هونـدي بـه ان خلاف ڦڙڪ ٻاهر ڪـڍڻ لاءِ تيـار نـه آهن. ڪوبـه ان مــرض جي دوا ڳــولڻ ۽ ان کي نــاس ڪــرڻ لاءِ سنجيده ڪونهي. اهو خطرناڪ مرض هـتي ڏينهـون ڏينهن وڌندڙ بنياد پرستي ۽ فرقيواريت آهي. جيڪـا آهستي آهستي اسان جي الڳ قومي وجــود، وطن، ٻولي، تـاريخي روايتن ۽ ثقـافتي قـدرن کي نهـوڙي

نـاس كـري رهي آهي. اسـان جـو نوجـوان نسـل، جيڪو تاريخي تسلسل ارتقا جي اصـولن مـوجب وڏيڪ باشـعور، عـالمي امن جـو پرچـارڪ، مـذهبي رواداري سهپ جـو مجسـمو بڻجڻ ڪـپي هـا، سـو مدي خارج دقيانوسي روايتن، مذهبي فرقيــوار جنـون جي ور چڙهنـدو پيـو وڃي. سـنڌ جي مٿـئين طبقي يعـني جـاگيردار ڪلاس طرفـان هتـان جي وچــولي طبقي جي وطن دوســت، تــرقي پســند روشن خيال فڪـر آڏو بنـد ٻـڌڻ، انهن جي تنظيمي اوسـر آڏو رڪـاوٽون وجهڻ سـبب هـتي دقيانوسـي سوچ رڪنڌڙ مـدي خـارج فرقيـوار تـولن جمـاعتن کي اسرڻ، نسرڻ مضـبوط ٿيڻ لاءِ ميـدان خـالي مهيـا ٿي مليـو آهي. مـٿيون طبقـو پنهنجي ويڪـائو ذهـنيت جي ڪـري هـر شـيءَ کـان لا تعلـق بڻجي، پنهنجي ٻهندڙ طبقاتي وجود کي ٽوٽيـون ٽنيـا ڏيڻ مشغول آهي. اهو ئي مٿيون طبقو صـرف اقتـدار حاصـل ڪـرڻ لاءِ ڪـڏهن جمهـوريت پسـند بڻجي ويندو آهي، تـه ڪـڏهن وري نظريـه ضـرورت تحت آمريت جي جهوليءَ وڃي پناهه وٺندو آهي.

ون يــونٽ واري دور ســنڌ انــدر جيڪــا سـجاڳي جي لهـر پيـدا ٿي هـئي رجعت پرسـتيءَ خلاف جيڪو علمي ادبي جهاد شروع ٿيـو هـو، تنهن جــنرل ضــياءُ الحــق جي مارشــل لا وارن ڏينهن ڦوهه جواني ماڻڻ بعد ٻيهر موت ڪاڏي آهي. اســان جي پڙهيـــل لکيـــل وچـــولي طبقي جي تنظيمي ڇـڙواڳين، مـوقعي پرسـتيءَ، عياشـين آسائشـن جي ڳولا پٽڪندو رهڻ، هتي نه صـرف مايوسـيءَ نراسائيءَ کي پختا بنيـاد ميسـر ڪيـا آهن، پـر ان نااميـديءَ ڇـڙواڳيءَ سـبب هـاڻي اسـان کي ان ڳالهه جي ڪا بـه پرواهـه نـه رهي آهي، تـه شـاهه، سـچل سـاميءَ جي ديس کي فرقيــواريت جي نـالي تي ڪهڙيـون اُمـاڙيون بڇـايون پيـون وڃن. صوفين جي ديس سنڌ هن وقت حـالت اهـا وڃي

رهي آهي جو ترقي پسند، وطن دوست ۽ روشن خيال ماڻهن جي صفن ۾ نه صرف ڏينهون ڏينهن ڏار پوندا پيا وڃن، پر هو صرف هاڻي اخباري بيانن جي حد تائين وڃي محدود ٿيا آهن، سندن واڌ ويجهه جا سڀ دڳ ۽ رستا بند ٿي چڪا آهن. مسڪين، اٻوجهه ۽ معصوم ماڻهن کي سبز باغ ڏيکاري، دلاسا ڏئي، طوفاني پرچار جي آڌار تي بنياد پرست ڪٺمپن ۾ ڌڪيو پيو وڃي. نوجوان نسل قومي ۽ طبقاتي جدوجهد، ترقي پسند شعور ۽ رواداري بدران فرقيوار تشدد پسند تنظيمن جو سٽيو گرهه بڻجي رهيو آهي. جنهن سبب نه صرف سنڌ جي قومي ۽ طبقاتي جدوجهد ڏينهون ڏينهن ماٺي ٿيندي پئي وڃي، پر ان جي اوسر 20 سال اڳ واري حد تي رُڪجي وئي آهي. اسان جا نوجوان جهاد جي نالي تي ڪشمير ۽ افغانستان ۾ وڃي ته ڪنڌ ڪپائڻ لاءِ تيار ٿيو وڃن ٿا، پر پنهنجي ئي قومي حقن، انساني آزادين ۽ بنيادي ضرورتن جي حاصلات لاءِ آڱر مان رت جو هڪ ڦڙو به وهائڻ لاءِ تيار ناهن. ڇا اها اسان جي قومي ۽ ترقي پسند تحريڪن جي شڪست ناهي، جو اسان پنهنجي نوجوانن کي پنهنجن ئي حقن جي حاصلات لاءِ سرگرم نه رکي سگهيا آهيون، پر ٻيا ست ڌاريا ماڻهو ۽ ٽولا ڪين پنهنجن مفادن لاءِ استعمال ڪري رهيا آهن. تاريخي تسلسل ۾ رفتار موجب هئڻ ته ائين گهرجي ها ته اڄ سنڌ منجهه مذهبي رواداري، سيڪيولر سوچ، فرقيوار سهپ ۽ جديد انساني قدر وڌيڪ جٽادار ۽ ناقابل شڪست هجن ها، پر هتي تاريخ جو ڦيٿو ڏينهون ڏينهن ابتو ڦري رهيو آهي.

افغانستان جي عوامي جمهوري انقلاب خلاف آمريڪي آشيرواد سان جيڪو نام نهاد جهاد شروع ٿيو هو، تنهن سڄي ملڪ سميت خاص ڪري سنڌ جهڙي سيڪيولر ۽ صوفي ماڻهن جي ديس کي به پنهنجي وڪڙ منجهه آڻي ڇڏيو آهي. هتي

بنياد پرست ٽولا ۽ فرقيوار تنظيمون نه صرف متحرڪ ۽ سگهاريون ٿيون، پر هنن پاڻ کي جنگي بنيادن تي منظم ڪرڻ به شروع ڪري ڇڏيو. اهڙين تنظيمن کي جنرل ضياءُ، ملڪ جي سياسي پارٽين ۽ جمهوريت پسند قوتن کي ڪمزور ۽ نيست و نابود ڪرڻ لاءِ سرڪاري سرپرستي مهيا ڪئي، فنڊ ڏنا، جنگي تربيت لاءِ هٿيارن جي کلي عام چرپر ۽ خريداري لاءِ ڇپر ۽ ڇانو مهيا ڪئي. افغانستان مان سوويت فوجن جي واپسيءَ بعد جڏهن اتي بنياد پرست ٽولا اقتدار ۾ آيا ۽ هڪ ٻئي جو رت وهائڻ ۾ مصروف ٿي ويا ته ان عمل نه صرف هتان جي بنياد پرستن کي تقويت بخشي پر ڪين افغانستان جي اندر پنهنجا اتحادي به ملي ويا. جنهن بعد پاڪستان سميت سنڌ ۾ اهڙين قوتن کي وڌڻ ويجهڻ ۽ متحرڪ ٿيڻ لاءِ ڪليل ميدان ۽ ماحول ميسر ٿيو. ان سڄي عمل خلاف سنڌ منجهه ڪابه سگهاري مزاحمتي ۽ فڪري قوت اڀيان نه آئي. اسان جون روشن خيال ڌريون سرڪاري سنڌ دشمن عملن خلاف ته متحرڪ رهيون، پر هنن عوام کي بنياد پرستيءَ جي وڌنڌڙ اثر کان بچائڻ لاءِ ڪابه اڳڀرائي نه ڪئي.

اڄ سنڌ منجهه صورتحال ان حد تائين خطرناڪ ٿي وئي آهي، جو هتي مذهبي جنونين جا ٽولا بازارن، گهٽين، ڳوٺن ۽ چوواٽن تي حقوق الله ۽ حقوق العباد بدران فتني ۽ فساد جا واعظ ڪري رهيا آهن. اهي ٽولا سرڪاري يونيورسٽين، اسڪولن، ڪاليجن ۽ پهچي سائنس ۽ ٽيڪنالاجي سميت ترقي پسند فڪر ۽ شعور خلاف وڏي واڪي ڪچڙن ذهنن ۾ بارود جي بوءِ ڀري رهيا آهن. انهن کي ڪوبه جهلڻ، روڪڻ ۽ ٽوڪڻ وارو ڪونهي، هو کلم کلا نوجوانن منجهه نه صرف فرقيواريت جي پرچار ڪري رهيا آهن، پر اتان جهاد

جي نـالي تي نوجـوانن کي ورغلائي پنهنجن جهـادي فوجي ٽـولن ۾ شـامل ڪـري رهيـا آهن. هتـان جي وڏن شهرن جي تعليمي درسـگاهن ۾ بنيـاد پرسـتن پنهنجن حــامين جي مــدد ســان انهن اهــل علم ۽ باشــعور اســتادن خلاف ڌرتي تنــگ ڪــرڻ شــروع ڪــري ڏني آهي. جيڪي نوجــوانن کي اينــدڙ وقت جي چئلينجن کي منهن ڏيڻ لاءِ جديد علم، ســائنس ۽ ٽئڪنالاجي سميت مهذب انساني قدرن ۾ ماڻهپي جو درس ڏيڻ ۾ مشغول آهن.

سنڌ ۾ بنياد پرسـت ٽـولا هڪ منظم رٿابنـدي هيٺ ننڍن شهرن جي سرڪاري ۽ فلاحي مقصــدن لاءِ رکيـل پلاٽن، رانـدين جي ميـدانن ۽ پـارڪن لاءِ مخصوص ڪيل ايراضين تي قبضا ڪري اتي پنهنجـا اڏا قـائم ڪـري رهيـا آهن. اهـڙن اڏن کي ظـاهري طــور ديــني درســگاهن جــو نــالو ڏئي اتي خــالص مذهبي تعليم ڏيڻ جي بدران هـزارين شـاگردن کي جهاد جي نالي تي فتني ۽ فسـاد لاءِ تيـار ڪيـو پيـو وڃي. اتي هڪ رٿابندي سان جنوني فوج تيار ڪـئي پئي وڃي. مدرسن جي خوبصورت نـانءَ تي جڙيـل اهڙن اڏن کي نه صرف زڪوات فنڊ مان هـر سـال ڪروڙين روپيـا ڏنـا پيـا وڃن، پـر ڪيـترائي پـرڏيهي ملڪ انهن جي بنا ڪنهن روڪ ٽوڪ جي ڳري مالي مدد ڪري رهيا آهن. سـنڌ ۾ اهـڙن درسـگاهن جـو مقصد ديني تعليمي گهٽ پر هڪ مخصـوص فـرقي جي پرچـــــار وڌيڪ رهي آهي. ان قســــم جي درسگاهن جا ڪنهن نه ڪنهن بنياد پرسـت تنظيم ۽ ان جي سهڪاري پرڏيهي ملڪ سان رابطـا موجـود آهن. جيڪي خــاص وقتن تي ڪين پنهنجن مقصــدن لاءِ اسـتعمال ڪنـدا رهن ٿـا. ملڪ ۾ شـيعا سـني فسـاد بـه ان سلسـلي جي ڪـڙي رهيـا آهن، خـود اسـان جـا حڪمـران مختلـف وقتن تي اهـا ڳالهـه تسليم ڪندا آيا آهن ته پر وارا اسلامي ملڪ اهڙين فرقيـوار تنظيمن کي مـالي مـدد مهيـا ڪـري رهيـا

آهن. اگوڻي نواز شريف حڪومت ۾ جڏهن اوچتو ئي اوچتو هڪ فرقيوار تنظيم ڪي منظم دهشتگرديءَ جو نشانو بڻايو پئي ويو ۽ ملڪ ۾ هر طرف مسجدن، امام بارگاهن ۽ ٻين هنڌن تي بمن جا ڌماڪا شروع ٿي ويا هئا ته ان وقت پنجاب جي وڏي وزير شهباز شريف سميت خود وزيراعظم ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو هو ته افغانستان جا طالبان دهشتگرديءَ ۾ ملوث آهن. حڪومت طرفان ان سلسلي ۾ افغانستان سان باضابطه احتجاج ڪري اها اپيل ڪئي وئي هئي ته هو اتي نه صرف دهشتگرد ڪئمپون بند ڪرائي پر اهڙين ڪئمپن ۾ پاڪستاني طالبان کي سکيا ڏيڻ جو عمل به بند ڪيو وڃي. خود اڄ به ملڪ جو چيف ايگزيڪيوٽو جنرل پرويز مشرف اها ڳالهه ڪري رهيو آهي ته افغانستان ۾ دهشتگرديءَ جون ڪئمپون بند ڪرائڻ لاءِ افغان حاڪمن سان ڳالهيون ڪيون وينديون، ڇاڪاڻ ته ان سبب نه صرف افغانستان پاڻ ڏکيائين جو شڪار ٿي رهيو آهي، پر پاڪستان به دنيا ۾ اڪيلو ٿيندو پيو وڃي. پاڪستان کي عالمي سطح تي دهشتگرد قرار ڏيڻ لاءِ سازشون سٽيون پيون وڃن. پاڪستان ۾ اڄ ڪالهه جيڪي تنظيمون ڪشمير جي نالي تي هٿيار ۽ گولا بارود گڏ ڪري رهيون آهن ۽ جنگي تربيتي ڪئمپون قائم ڪيون وينديون آهن، تن جي ان عمل سان ملڪ لاءِ ڪابه سڄاڻائپ نه ٿي رهي آهي. اٽلندو پاڪستان جو ڪيس عالمي سطح تي ڪمزور ٿيندو پيو وڃي. خود ڪشميرين لاءِ وڏيڪ مشڪلاتون پيدا ٿي رهيون آهن. اڄ ملڪ منجهه ڪشمير ۽ افغانستان جي نالي تي جيڪي جنگي ٽولا وجود ۾ اچي رهيا آهن، اهي سپاٽي اتان واندڪائي ملڻ بعد هتي به ڪابل ۽ قنڌار جهڙين خونريزين کي جنم ڏيندا.

70 ۽ 80ع جي ڏهاڪن ۾ سنڌ منجهه

سيڪيولر ذريون انتهائي سگهاريون هيون، هتان جو نوجوان نسل ڪنهن نه ڪنهن طرح انهن جي اثر ۾ هيو. ترقي پسند شعور ۽ روشن خيالي ذينهون ڏينهن وڌي رهي هئي، نوجوانن منجهه جديد فڪر ۽ رواداري ڏانهن رجحان هيو. اسان جا اسڪول، ڪاليج ۽ يونيورسٽيون بنياد پرست ۽ فرقيوار تنظيمن لاءِ نو گو ايرياز بڻيل هيون. هتان ڪشمير ۽ افغان جهاد جي نالي تي نوجوانن جون ڪيپون پرتي نه ڪيون ويندڻيون هيون. جديد قومپرستي، سوشلزم ۽ سيڪيولرزم هتان جي نوجوانن جا آئيڊيل فڪر هيا. انهن موضوعن تي ڪيترائي رسالا ۽ هزارين ڪتاب شايع ٿيندا هئا، پمفليٽن ۽ اسٽيڊي سرڪلن ذريعي نوجوانن جي رهنمائي ڪئي ويندي هئي، پر بعد ۾ اسان جي وطن دوست ۽ ترقي پسند تنظيمن جي غير فعال ٿيڻ، سندن قيادت منجهه عياشي ۽ ڇڙواڳي پيدا ٿيڻ سبب اهو عمل اتي رڪجي ويو. جنهن سبب وچولي طبقي منجهه جيڪا مايوسي ۽ فراريت پيدا ٿي، تنهن جيڪو خال پيدا ڪيو، ان کي بنياد پرست ۽ فرقيوار تنظيمن پرڻ شروع ڪيو. اڄ حالت اها آهي جو اسان جي تعليمي ادارن مان نوجوانن کي جهاد جي نالي غير سرڪاري لشڪرن ۾ پرتي ڪري ڪشمير ۽ افغانستان جي اندر ٻرندڙ باهه ۾ اڇليو پيو وڃي. ان سڄي وهنوار تي اسان جون سڀ ذريون خاموش آهن، ان عمل جي ڪابه مزاحمت نه پئي ڪئي وڃي. ماڻهن منجهه اهڙن معاملن خلاف ڪوبه شعور ۽ سمجهه پيدا ڪرڻ جڻ ته سندن فرضن ۾ ئي شامل نه رهيو آهي. اهو ئي سبب آهي جو هاڻي اسان جي ڳوٺن ۽ شهرن ۾ افغانستان ۽ ڪشمير کان اسان جي ڳڀرو نوجوانن جا لاش پهچي رهيا آهن.

اڄ اسان جون جيڪي تنظيمون سنڌ جي حقن جي نانءُ تي پنهنجا دڪان سجايو ويٺيون آهن،

انهن کي هـوش کـان ڪم وٺڻ گهـرجي. سـنڌ جي حقن لاءِ جدوجهد ڪان ڪير به انڪاري ڪـونهي، پـر معـاملو صـرف اتي ختم نـه ٿـو ٿـئي. اسـان کي ان سان گڏوگڏ پنهنجي عوام کي فرقيواريت ۽ بنيـادي پرستيءَ جي باهه کان به بچائڻ جي ضـرورت آهي. منجهن علمي بنيادن تي ترقي پسند شعور ۽ سـوچ پيدا ڪرڻ لاءِ به جدوجهد ڪرڻ جي ضــرورت آهي. نوجوانن کي روشن خياليءَ جو درس ڏيڻ ۽ جهالت پسند قوتن جي چنبي مـان ڪـڍڻ لاءِ جنگي بنيـادن تي حڪمت عملي ترتيب ڏيڻ جي ضرورت آهي. نه ته ايندڙ 10 سالن ۾ سنڌ جو هي نقشو نـه رهنـدو. نه صـرف سـنڌ جي الـڳ وطن ۽ قـوم وارو تصـور ختم ٿي ويندو، پر اسان جـو وطن فرقيـوار ۽ بنيـاد پرست قوتن جـو جنگي ميـدان بڻجي وينـدو. اسـان هندو، مسـلم، شـيعا، سـني، وهـابي ۽ بريلـوي جي چڪر ۾ هڪ ٻئي جا ڪنڌ ڪوريندا وتنداسين. اسان جي درسگاهن تي جاهل فوجن جا پهرا هوندا، جديد علم ۽ شــعور جي خــواهش ڪبــيرو گناهــه بڻجي ويندي. روشن خيالي ۽ سيڪيولر سوچ ڦـاهيءَ جـو ڦنـدو بڻجي وينـدي. دنيـا 21 هين صـدي جي نعمتن مان فيضياب ٿيندي رهندي پـر اسـان هڪ ٻـئي جي رت جا پياسا بڻجي ويندا سين. هي سـوال اسـان لاءِ اڄ جــو وڏو چئلنج آهي، ڇـا اسـان جديـد سـنڌ جي اڏاوت لاءِ اهو چئلينج قبول ڪرڻ لاءِ تيار آهيون.

(ڇپيل، روزانو سچ ڪراچي، 13 فيبروري 2000ع)

□□□

ٽر کي ديوار ڏياري ڇڏيو!

اسان جڏهن منيءَ کان نئون ڪوٽ اچي رهيا هئاسين ته نئون ڪوٽ اچڻ کان اڳ هڪ ”جهوني قلعي“ وٽ نهيل پوليس چيڪ پوسٽ تي ترسڻ وقت پوليس واري پڇيو ته، ”اوهان سنڌ جي ڪهڙي شهر پيا وڃو؟“ سندس ان سوال منهنجي دماغ جا در کڙڪائي ڇڏيا. ڇاڪاڻ ته ان کان اڳ منيءَ □ هڪ گاڏين جي گئراج تي ويٺل پوڙهي ٽري به ساڳيو سوال ڪيو هو ته، ”اوهان سنڌ جي ڪهڙي شهر کان آيا آهيو؟“ سندن اهي سوال واقعي دل □ دماغ تي هٿوڙا هڻي رهيا هئا □ ان □ قصور ٽرين جو نه پر شايد اسان سڀني سنڌ واسين جو هيو. اسان واقعي ڪين ايترو ته اڪيلو، اڀاٽڪو □ نراس ڪري ڇڏيو آهي، جو هو ”نئون ڪوٽ جي جهوني ڪوٽ“ کان اڳتي واري علائقي کي سنڌ نه پر ٽر چوندا آهن. سنڌ، جيڪا ٽرين لاءِ سڪئي، ستابي □ خوشحال ديس جي تصور طور موجود آهي، تنهن لاءِ جڻ ته سندن دلين تي ڪنڊيدار سرحدي لڪيرون ڇڪيل هجن!

ٿر جي پٽن تي سوين سچ لهي ويا، پر سندن سوکهڙي ستيل مکڙن تي ڪڏهن به بهار جي ڪنهن جهوٽي مرڪ نه آندي. سدائين بک، بدحالي، پاٽيءَ جي اٽاٽ، خوفناڪ بيمارين جا حملا □ اڻ ٻڌل وائرس جا راتاها، ڪڏهن ته آفريقا جي جهنگلن □ برپٽن □ اينـدڙ ڏڪارن کي به شرمائي ڇڏيندا آهن. آفريقي پوءِ به ان ڳالهه □ ٿرين کان وڌيڪ خوش نصيب آهن، جو جڏهن سندن اگهاڙن پٽن □ ڪرنگهي جي هڏي کي ڇهندڙ پيٽن واريون تصويرون عالمي ميڊيا جون زينت بڻبيون آهن، ته ڪين پيٽ ڀائيل ملڪن طرفان پيٽ جو دوزخ ڀرڻ لاءِ ڪجهه امداد □ دوائون پڻ ملي پونديون آهن. پر اسان جي واڳ ڌڻين کي ٿري ماڻهن جي عزت نفس جو ايڏو ته خيال هوندو آهي جو سندن بکايل چهرا ٽي وي تي ڏيکاري دنيا کان امداد حاصل ڪرڻ جو ڪل جوڳو عمل سندن وس کان ٻاهر هوندو آهي.

گذريل ڪجهه ڏينهن کان سنڌ جو ٿر هڪ خطرناڪ بيماري وائرل انفيڪشن جو شڪار آهي. هڪ طرف ٿري ماڻهو بدترين ڏڪار جي لپيٽ □ آهن، تي مٿان وري ڪاڏي جي ڪوٽ □ صاف پاٽيءَ جي اٽاٽ سبب ”وائرل انفيڪشن“ ٻارن، ٻڍن، عورتن، مردن، تي راتاهو هڻڻ شروع ڪيو آهي. صرف اخبارن تائين پهتل اطلاعن موجب مري ويندڙن جو انگ 175 کان به ٽپي ويو آهي. جڏهن ته ڪيترائي مريض اسپتالون نه هجڻ سبب گهرن □ تڙپي □ سڏڪي رهيا آهن. پلا جيڪڏهن اسپتالون به هجن ته کهڙو فرق ٿو پوي. ڏڪار ستيل ماڻهن □ دوائن خريد ڪرڻ ته ڇا پر اسپتالن تائين ڀاڙا ڀري پهچڻ جي به سگهه نه آهي. رڳو وائرل انفيڪشن هجي ته به ان هڪڙي آفت کي منهن ڏجي، پر هتي ته دنيا جهان جي مڙني بيمارين □ مصيبتن ٿر جو در ڳولي لڌو آهي. ٿر □ ڪم ڪندڙ

سماجي تنظيمن موجب هر هزار ماڻهن منجهان 160 ماڻهو ڪنهن نه ڪنهن بيماريءَ ۾ مبتلا آهن. بيماريون ۾ ڏڪار رڳو قدرتي مصيبتون هجن ته به ماڻهو قسمت تي ڏوهه ڏئي ماٺ ڪري ويهي رهي. پر هتي ته وڏو عمل دخل اسان جي واڳ ڌڻين جي بي حسيءَ جو به آهي. پلا جيڪڏهن هندستان سان لاڳاپيل ٿر واري علائقي ۾ واهه کوٽائي پاڻي پهچائي سگهجي ٿو، اتي اسپتالون، اسڪول ۾ بجلي مهيا ڪري ماڻهن کي سک ۾ خوشحالي ڏئي سگهجي ٿي ته پوءِ سنڌ واري ٿر ۾ اهي شيون ڇو ممنوع قرار ڏنل آهن؟ اڻ برابريءَ جي ته اها انتها ڇئبي جو هڪ وڏي صوبي ۾ روڊن ۾ رستن جو ڄار هوندي به اتي موٽر وي تعمير ڪيا پيا وڃن. شهرن ۾ زير زمين يا فلاءِ اوور پليون ناهي، خوبصورت پارڪ، فٽ پاٿون يا باغ باغيچا جوڙيا پيا وڃن. پر ٻئي طرف ٿر کي پاڪستان يا سنڌ جو حصو سمجهڻ بدران ڪنهن آفريقي رياست وانگر اوپرو ملڪ سمجهي، ان جي ڏکن سورن کان لاتعلق بڻجي وڃجي ٿو. ٺيڪ آهي، جيڪڏهن اسان ۾ توهان جي ذهنن ۾ ضميرن تي ڇڙهيل ڪٽ سبب اهو تصور پختو ٿي چڪو آهي، ته ٿر کي پنهنجي ئي جسم جو حصو سمجهڻو ناهي ته پوءِ پلا جيئن انسانيت جي ناتي افغانستان، بوسنيا يا ڪنهن آفريقي ملڪ جي امداد ڪئي ويندي آهي، ٿرين سان به ساڳيو قرب ٿيڻ گهرجي. پوءِ پلي ٿرين ۾ اهو احساس وڌيڪ پختو ٿئي ته ٿر پاڪستان يا سنڌ جو حصو نه پر ڪو اوپرو علائقو آهي. جنهن ڏانهن ترڪيءَ وانگر اسلام آباد مان امدادي سامان جا جهاز پري ته نه موڪليا ويا آهن، پر گڏهه گاڏن تي اتي جون ٻوريون ۾ دوائن جا ڪوڪا خيرات طور روانا ڪيا ويا آهن.

ويندي ويندي اهو به چوندو هلجي ته ان ڳالهه جو به بندوبست ٿيڻ گهرجي جو ٿر کي

”جهوني ڪوٽ“ وٽان ديوار ڏياري ڇڏجي. متان اتان ڪو ڏکر رستو پلجي سنڌ يا پاڪستان ۾ داخل ٿئي يا وائرل انفيڪشن ڪي تر جون پٿون روڪڻ کان قاصر ٿي وڃن ۽ اها باقي ملڪ جي سکي ستابي زندگيءَ ۾ ڪو پونچال نه مچائي ڇڏي.

(ڇپيل روزانه ڪاوش حيدرآباد، 14 مارچ 2000ع)

ڪوڙو تون ڪفر سين................

4 ڪروڙ سنڌي ماڻهن جو وجود، سندن شعور ۽ عالمي انساني حقن جي حاصلات لاءِ منجهن موجود تڙپ پياري پاڪستان جي حڪمراني کان هضم نه ٿي ٿئي. پاڪستان ٺهڻ کان وٺي اڄ تائين، آمريت ۽ آپيشاهيءَ خلاف جدوجهد هجي يا وري جمهوري حقن لاءِ جدوجهد کان وٺي قومي حقن جي حاصلات لاءِ هلچل هجي، ان جو جيڪڏهن اکين تان تعصب جا ڪوپا لاهي تجزيو ڪيو وڃي ته انهن مڙني جدوجهدن جي سراٽي وارو ڪردار سنڌين ئي ادا ڪيو آهي. اهائي سندن شعوري پختگي ۽ ماڻهپو هتان جي حڪمرانن جي نڙگهٽ ۾ مڇيءَ جي ڪنڊي وانگر اٽڪي بيٺو آهي، جنهن کي نه هو ٻاهر ڪڍي سگهن ٿا ۽ نه وري ڳيت ڏيئي هضم ڪرڻ جو حوصلو ساري سگهن ٿا. پوءِ سڙي دل سان بهتان بازيون، نڳيون ۽ فريب ڪري سمجهن ٿا ته هو سنڌ جي شعور ۽ ڏاهپ بابت دنيا جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا.

اسان جي صدر جنرل مشرف صاحب جي سنڌين تان ڪاوڙ لهڻ جو نالوئي نٿي وٺي، ڪيس جڏهن به ڪو موقعو ملندو آهي ته سنڌين کي نااهل، ناسمجهه، جاهل، ڄٽ ۽ اڻ پڙهيل جا لقب ڏيڻ پنهنجو منصبي فرض سمجهندو آهي، تازو صدر جنرل پرويز مشرف، ملڪ واسين کي ڪيل خطاب ۾ سنڌين کي مخاطب ٿيندي جيڪي ڪلمات ادا ڪيا آهن، انهن مان ته اهو ئي تاثر ملي ٿو ته هو هن جاهل قوم (سنڌين) جي رهبري ۽ رهنمائي لاءِ موڪليو ويو آهي. شايد اهو ان ڪري به هجي جو هو جنهن طبقي سان واسطو رکندڙ آهي، انهيءَ طبقي (فوج) جي هن کان اڳ آيل حڪمران جنرل ضياءُ الحق به پاڪستان جي اقتدار تي قبضو ڪرڻ بعد دعويٰ ڪئي هئي ته ڪيس هن قوم جي رهنمائي ۽ نجات لاءِ الله تعاليٰ طرفان خاص نمائندو مقرر ڪري موڪليو ويو آهي، جيئن هو هن جاهل قوم کي سنئين دڳ تي آڻي، سندس مشڪلاتون گهٽائي، پرڪائنات جي خلق سندس هٿ ۾ هوڏ کي آزاد فضائن ۾ سازي پسم ڪري ڇڏيو.

حڪمران چون ٿا ته سنڌ جا ماڻهو بي سمجهه آهن، بي عقل آهن. پر هنن کي اهو نه وسارڻ گهرجي ته سنڌ جا ماڻهو ”ڇريا ڪريا“ ضرور آهن، پر سچاڻن سيني کي ٿا. سنڌي ماڻهو موجوده پاڪستان جي سيٽ اپ ۾ مڙني قومن کان وڌيڪ ڏاها، باشعور ۽ محب وطن آهن. تاريخ شاهد آهي ته سنڌي ماڻهو ڪڏهن به مذهبي ڪٽرپڻي ۽ فرقيواريت ۾ مبتلا نه رهيا آهن، هنن ڪڏهن به دين ۽ ڌرم جي نالي تي هڪ ٻئي جا ڪنڌ نه ڪٽيا آهن. برصغير جي ورهاڱي وقت به جن ماڻهن لکين بي گناهه مردن، عورتن ۽ ٻارڙن جو قتل عام ڪيو، عورتن جي عصمت دري ڪئي، نا بالغ نياڻين جي معصوم ۽ پاڪ جسمن ۾ وحشت

جون سنگينيون تنبيون، اهي سنڌي نه هئا پر ان سچي عمل ۾ اڄ اسان مٿان حڪمراني ڪندڙن جا ابا ڏاڏا ضرور شامل هوندا. اڄ به جيڪڏهن ورهاڱي دوران وهيل رت جو پيرو ڪٽبو ته سندن ئي نسل جا هٿ رنگيل نظر ايندا. بنگلاديش ۾ 30 لک بي گناهه پاڪستانين جي خون جا ڇنڊا، ڪنهن به سنڌ ڄائي جي منهن ۾ ڇاتي تي نظر نه ايندا.

پاڪستان ٺهڻ کان وٺي اڄ تائين دهشتگردي، مذهبي انتها پسندي ۽ جنونيت سنڌ جي ڪک مان جنم نه ورتو آهي. سنڌ جا حقيقي وارث ٽارچر سيلن جا خالق نه رهيا آهن، هنن مائرن ۽ ڀينرن کي پنهنجن پيارن جا لاش ٻورين ۾ بند ڪري تحفي طور نه ڏنا آهن. خانگي لشڪر ۽ مجاهدن جا ٽولا سنڌ جي سرزمين مان ڦٽي نه نڪتا آهن، پر پنجاب ۾ سنڌ جي گادي واري شهر جون مخصوص آباديون انهن جي نرسري رهيون آهن. اڄ به جنگي جنونين جا اڏا پنجاب جي شهرن ۾ موجود آهن، ٽارچر سيلن جا پيرا انهن جي گهرن ڏانهن وڃن ٿا، جيڪي اڄ پاڻ کي قوم جا قائد قرار ڏيندي ٿڪجن نه ٿا.

سنڌ جي ضمير ۾ خمير ۾ انسانيت سان محبت، ماٺهپو، سهپ، رواداري، ڪهل، رحم ۽ درگذر جا تصور ائين سمايل آهن، جيئن ننڍڙي معصوم ٻارڙي لاءِ ماءُ جي ڇاتي ۾ پاڪ ۽ پويتر کير موجود هوندو آهي. اسان جا حڪمران اڄ دهشتگردي، مذهبي جنونيت ۽ انتها پسندي خلاف آمريڪي ڏوڪڙن عيوض ويڙهه ۾ مصروف آهن، پر سنڌ جي ماڻهن ته ان وقت به جنگي ٽولن ۽ دهشتگرد گروپن جي سرواٽي ۾ واڪ ويجهه جي مخالفت ڪئي هئي، جنهن وقت موجود حڪمران اڳوڻي سوويت يونين جي افغانستان ۾ موجودگي خلاف ”عظيم جهاد“ ۾ مصروف هئا. سنڌ جي مذهبي رواداري ۽ سيڪيولرزم ڪنهن آمريڪي

ڊالــر جي لالچ يــا ميزائيــل حملي جي خــوف جي محتاج نه رهي آهي. سنڌ ته جنرل ضياءُ الحــق جي دور ۾ بـــه طالبـــان ڪلچـــر جي واڌ ويجهـــه جي مخـالفت ڪـئي هـئي، مـذهب جي نـانءُ تي عـوام منجهـــه وچوٽيـــون پيـــدا ڪـــرڻ واري عمـــل کي انسانذات لاءِ زهر قاتل قـرار ڏنـو هـو. پـر ان وقت سنڌين کي دهريو، روس ۾ پـارت جـو ايجنٽ قـرار ڏئي چٽيو ۽ چيپاٽيو ويو هو. پر تاريخ ثـابت ڪيـو تـه سنڌ جا ماڻهو باشعور هجڻ ڪـري وقت جي حـالتن ۽ نـزاڪتن ڪـان حڪمـرانن ڪـان وڌيڪ بـاخبر هئـا. اسـان جيڪـا ڳالهـه ڪالهـه ڪنداسـين، حڪمـران آمريڪي ڊالر ۽ ميزائل جي خوف کان اڄ ڪـرڻ تي مجبور آهن، پوءِ به چيو پيو وڃي ته سـنڌ جـا مـاڻهو ناسمجهه ۽ جاهل آهن.

ملڪ ۾ فـــوجي آپيشـــاهين، غـــير جمهـــوري فيصـلن ۽ انسـاني حقن جي لتـاڙ خلاف سـڀ کـان وڌيڪ مـــوثر آواز ســـنڌ مـــان اٿيـــو آهي. ملڪ کي جيڪي به جمهوري ۽ انساني حق ٿوري ٿڪي انـداز ۾ حاصل ٿيا آهن انهن جي پنيان سـنڌي مـاڻهن جـو رت ۽ پگهـر شـامل رهيـو آهي. 1983ع ۽ 1986ع جي جمهـوري هلچـل جي نـه فقـط سـنڌ سـرواٽي ڪئي پـر پنهنجـا ڪـونـڌر ڪهايـا، ڳـوٺ ۽ وسـنديون برباد ڪرايون. ان کان اڳ اوپر پاڪستان تي فوجي چڙهائي خلاف اولهه پاڪسـتان ۾ سـڀ کـان وڌيڪ احتجـاج سـنڌ ۾ ئي ٿيـو. جيڪـڏهن سـنڌ جـا مـاڻهو باشعور نه هجن ها، منجهن سياسي ڏاهپ نـه هجي هـا تـه هـو بـه ٻين قـومن ۽ طبقن وانگـر طـاقتور حڪمرانن جي دلالي ڪندي، اهو سڀ حاصل ڪري وڃن ها، جيڪي ٻيا طبقا ۽ گروپ حاصل نـه ڪـري سگهيا آهن.

ســـنڌ ۾ ان جي ڏٽين کي اڄ جيڪي طعنـــا ۽ مهڻا ملي رهيا آهن، ان جو واحد سبب اهـو ئي آهي جو سنڌي ظالم، جابر، قبضا گير نه رهيــا آهن. هنن

ڪڏهن به طاقت جو سرچشمو بندوق کي قرار نــه ڏنو آهي. سنڌ جي 5 هزار ســالن جي تــاريخ گواهــه آهي ته سنڌين پاڙيسري ملڪن ۽ قــومن کي تهس نهس ۽ تاراج ڪرڻ لاءِ لشڪر نه جوڙيا آهن، هٿيــار گڏ نه ڪيــا آهن، پــر هنن وســنديون ۽ واهڻ ســاڙڻ بدران شهر اڏيا آهن، تهذيبن جو بنياد وڌو آهي، علم ۽ هنر کي پنهنجو هٿيار قرار ڏنو آهي. پر بدقسمتي آهي جو اڄ سنڌ انهن جي راڄ هيٺ اچي وئي آهي، جن جو نه تــه ڪــو ديس رهيــو آهي ۽ نــه وري ڪــا تهذيب، ثقافت ۽ سڃاڻپ رهي آهي. مغلن، ارغونن ۽ ترخــانن جي نســل ســان واســطو رکنــدڙ باقيــات پنهنجي ذهــنيت ان ســنڌي مٿــان مــڙهڻ گهــري ٿي، جنهن علم ۽ دانش جــا مرڪــز ســاڙي پســم ڪــرڻ بــدران مــوهن جي دڙي ۽ آمــري جي ڪــڪ ۽ امن عالم جا گيت ســرجيا، ڪنهن بنــدوقچي کي ســلوٽ ڪــرڻ بــدران ســرنهن جي گلن وچ ۽ نــاچ ڪنــدي ســڄي ڪائنــات کي نــه فقــط جهومــائي ڇــڏيو ۽ پنهنجي رنگ ۽ رنگي ڇڏيو.

مـــوهـــن جي دڙي جـــي مٿي مان ٿي ماضــــيءَ جي ڪـــا يـاد اچي،

هـــن ديـــس جـــا ماڻـــهـــو ڏاهــا هـــــا جـــــن لاءِ جـيئـــي سنـــڌ اچـا.

(لکيل ۽ شايع ٿيل: 2004 ع)